

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈАНУАР - МАРТ

1 9 5 6

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Коњстантиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

I ЧЛАНЦИ

- Др. Родолфо Даниели: Слобода и право грађанства у старом римском праву — — — — — 1
Др. Милош Самарџија: Постављање проблема тржишних цена у економској теорији — — — — — 7
Др. Мисаило Ђурић: Мотиви Хобзове политичке теорије 23

II ДИСКУСИЈА

- Др. Владимир Капор: Место привредног права у систему нашег права — — — — — 38
Др. Александер Бајт: Својина у економском смислу и имовина — — — — — 44
Др. Радомир Д. Лукић: Одговор другу Гамсу поводом дискусије о друштвеној својини — — — — — 56

III СУДСКА ПРАКСА

- Љубомир Јевтић — Радомир Шрамак: Стваралачка активност већа за управне спорове у области управног поступка — — — — — 59
Александар Давидовић: Право на помоћ за опрему новорођеног детета — — — — — 86

IV ПРИКАЗИ

- Збирка одлука привредних судова (Свеска прва) — Др. Андрија Гамс — — — — — 91
Зборник прописа НР Србије (Књ. I - V) — Драгаш Ђ. Денковић — — — — — 93
André Philip: La démocratie industrielle — др. Велимир Васић — — — — — 94

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ГОДИНА IV

1956

I ЧЛАНЦИ

<i>Благојевић, др. Борислав Т.</i> : Политички аспекти учешћа лаика у правосућу — — — — —	142
<i>Гузина, др. Ружица</i> : Услови постанка држава код Јужних Словена — — — — —	290
<i>Даниели, др. Родолфо</i> : Слобода и право грађанства у старом римском праву — — — — —	1
<i>Ђурић, др. Михаило</i> : Мотиви Хобзове политичке теорије — —	23
<i>Максимовић, др. Милорад</i> : Питање узрочности у осигурању —	312
<i>Мандић, др. Олег</i> : Неки аспекти проблема суверености — —	129
<i>Недељковић, др. Бранислав М.</i> : Канун Леке Дукаћина. — Арбанашко обичајно право (Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића) — — — — —	429
<i>Павић, Ђуро</i> : Изрицање казне за кривична дјела у стјецају —	149
<i>Павић, Ђуро</i> : О одрицању од наслједства (наслјеђа) — — —	400
<i>Познић, др. Боривоје</i> : Пресуда због изостанка — — — — —	272
<i>Салихагић, др. Белаудин</i> : Уговор о доживотном издржавању у корист трећег у свјетлу одредаба Закона о наслјеђивању —	385
<i>Самарџија, др. Милош</i> : Постављање проблема тржишних цена у економској теорији — — — — —	7
<i>Силајић, др. Алија</i> : О споровима за развод брака на подручју Окружног суда у Мостару — — — — —	171
<i>Цуља, др. Срећко</i> : Шведски грађански и кривични поступак — — — — —	257

II ДИСКУСИЈА

<i>Бајт, др. Александар</i> : Својина у економском смислу и имовина —	44
<i>Богић, др. Војислав</i> : Поводом измена и допуна Уредбе о девизном пословању — — — — —	206
<i>Капор, др. Владимир</i> : Место привредног права у систему нашег права — — — — —	38
<i>Круљ, др. Врлета</i> : Друштвена својина и право својине — —	193
<i>Лукић, др. Радомир Д.</i> : Одговор другу Гамсу поводом дискусије о друштвеној својини — — — — —	56
<i>Перовић, Мирко</i> : О дискусији о социјалистичкој својини — — — — —	325

III ПРИЛОЗИ

<i>Грујић, др. Владимир</i> : Особености правничке наставе на Лицеју у првим годинама рада — — — — —	213
<i>Закон Леке Дукаћина</i> — — — — —	463
<i>Смирнов, др. Михаило</i> : Одговорност превозиоца у ваздухопловном праву — — — — —	217

IV

IV СУДСКА ПРАКСА

Давинић, Александар: Право на помоћ за опрему новорођеног детета — — — — —	86
Ђорђевић, др. Живомир: Минимум земљорадничког поседа одређен прописима бивше Југославије — Еквивалентност у теретним уговорима — — — — —	332
Јевтић, Љубомир — Шрамак, Радомир: Стваралачка активност већа за управне спорове у области управног поступка —	59
Јовановић, др. Владимир: Захтев за накнаду штете и захтев из осигурања у случају несреће на железници — — — —	222
Константиновић, др. Михаило: Развод брака због дуготрајног одвојеног живота и право разведеног брачног друга на издржавање — — — — —	475
Перовић, Мирко: Кривична одговорност окривљеног за лажно терећење трећих — — — — —	227
Петковић, Миодраг: Ништавост уговора закључених од стране привредних организација противно прописима о њиховој трговинској делатности — — — — —	328
Радовановић, Милош: Нека питања о појму користи у кривичном праву — — — — —	335
Станковић, Радомир: О нематеријалној штети — — — — —	483

V ПРИКАЗИ

Caes, L. et Henrion, R.: Collectio bibliographica operum ad ius romanum pertinentium — (др. Драгомир Стојчевић) — — —	233
Јовановић, А., и др.: Комуне, њихова организација и надлежност — (Александар Стојановић) — — — — —	350
Капор, др. Владимир: Уговор о куповини и продаји робе према Општим узансама за промет робом — (др. Зоран Антонијевић) — — — — —	491
Coulis, Johannes: Die öffentlichen Ausgaben als volkswirtschaftliche Erscheinung — (др. Јован Ловчевић) — — — — —	346
Lavergne, Bernard: Le socialisme coopératif — (др. Велимир Васић) —	347
Milliot, Louis: Introduction à l'étude du droit musulman — (др. Мехмед Беговић) — — — — —	341
Parathanassiou, Phocion: Le rôle du juge repressif dans le droit pénal moderne — (Љубиша Лазаревић) — — — — —	343
Philip, André: La démocratie industrielle — (др. Велимир Васић) —	94
Правни приручник о правима и дужностима грађана — (Драгаши Ђ. Денковић) — — — — —	493
Serick, Rolf: Rechtsform und Realität juristischer Personen — (Драгољуб Стојановић) — — — — —	494
Vidaković, Slobodan, i prof. Bogoev, Ksente: Development and System of Communal Finances in Yugoslavia — (др. Јован Ловчевић)	345
Voegelin, Eric: The New Science of Politics — (Милорад В. Симић)	234
Збирка одлука привредних судова — (др. Андрија Гамс) — —	91
Збирка прописа НР Србије — (Драгаши Ђ. Денковић) — — —	93

VI ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

The American Journal of Comparative Law — — — — —	98, 239, 352
The American Journal of International Law (<i>Александар Стојановић</i>) — — — — —	352, 496
Annales de la Faculté de Droit de Liège — — — — —	497
Annales de la propriété industrielle, artistique et littéraire — — —	98
L'Année Politique et Economique — — — — —	98, 239, 354, 497
Archiv des Völkerrechts — — — — —	98, 354
Cahiers de législation et de bibliographie juridique de l'Amérique Latine	354
California Law Review — — — — —	98, 239, 354
The Economic Journal (<i>др. Предраз Михаиловић</i>) — — — — —	98, 239, 355, 497
Encounter — — — — —	100, 241, 357, 499
Fédération — — — — —	100, 241, 358, 494
India Quarterly — — — — —	101, 358
Journal of Politics — — — — —	101, 358, 499
Mémoires de la Société Royale du Canada — Transactions of the Royal Society of Canada — — — — —	101
Monde Nouveau — — — — —	101, 241, 358, 500
Der Neue Bund — — — — —	101, 242, 359, 500
Neue Justiz — — — — —	101
Nouvelle revue de l'économie contemporaine — — — — —	102, 242, 359, 500
Oesterreichische Zeitschrift für öffentliches Recht (<i>Стеван Врачар</i>)	102, 359
Pensée Française — Fédération — — — — —	— — — — — 500
Political Science — — — — —	103, 500
Political Science Quarterly — — — — —	242, 361, 500
Il Politico — — — — —	242, 361
Politique étrangère — — — — —	103, 242, 362, 500
Preuves — — — — —	104, 243, 362, 501
Quaderni di Sociologia — — — — —	104, 243, 362, 501
Review of Politics — — — — —	104, 243, 362, 501
Revista de Ciencias Jurídicas y Sociales — — — — —	104
Revista de Estudios Políticos — — — — —	105, 243, 362, 501
Revista de la Facultad de Derecho y Ciencias Sociales — — — — —	105, 243, 362
Revista Mexicana de Sociologia — — — — —	— — — — — 363
Revue du Droit public et de la Science politique (<i>Стеван Врачар</i>) — — — — —	103, 243, 363, 501
Revue internationale de Droit comparé — — — — —	107, 246, 365, 502
Revue internationale d'Histoire politique et constitutionnelle — — — — —	246, 365
Revue internationale de la propriété industrielle et artistique — — — — —	246
Revue juridique et économique du Sud-Ouest (Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Bordeaux) — — — — —	108, 247, 365
Revue des Nations Unies — — — — —	— — — — — 366
Rivista Internazionale di Scienze Sociali — — — — —	108, 247, 365, 502
Rural Sociology — — — — —	— — — — — 108, 366
Science and Society — — — — —	— — — — — 108, 247, 502
Swiss Review of World Affairs — — — — —	109, 247, 366, 502
Travaux et Conférences — — — — —	— — — — — 109

VI

The Twentieth Century	— — — — —	109, 247, 366,	503
Universitas Carolina	— — — — —	— — — — —	503
Vyavahara Nirnaya	— — — — —	— — — — —	109
Weltwirtschaftliches Archiv	— — — — —	— — — — —	248

VII ПОЧАСНИ ДОКТОРАТ

Промоција Претседника Републике Индонезије Њ. Е. Г. Сукарна	367
---	-----

VIII IN MEMORIAM

Др. Димитрије Папазоглу (1913—1956) — (<i>Милош Радовановић</i>)	373
Др. Вертолд Ајзнер (1875—1956) — (<i>др. Милан Бартош</i>)	— — — — — 375
Др. Љубомир Бајаловић (1904—1956) — (<i>др. Владимир Капор</i>)	504
Др. Јован Савић (1893—1956) — (<i>др. Милан Ј. Жујовић</i>)	— — — — — 505

IX БЕЛЕШКЕ

Одбране дисертација на Правном факултету	— — — 110, 251,	507
Предавања страних професора на Правном факултету у Београду	— — — — —	110
Међуфакултетски састанак у Загребу (<i>Р.Л.</i>)	— — — — —	110
Конференција катедара за грађанско право (<i>др. Зоран Антонијевић</i>)	— — — — —	111
Нови програм правних факултета у Француској	— — — — —	115
О неким немачким институтима за привредно право (<i>др. Анније Илић</i>)	— — — — —	126
Друго заседање Привременог комитета за ауторско право у Паризу (<i>др. В. Спаић</i>)	— — — — —	127
Терминолошки речник друштвених наука (<i>М.</i>)	— — — — —	127
Посета француских правника Правном факултету у Београду	— — — — —	251
Састанак катедара за државно и међународно право у Београду (<i>И.Б. — М.Д.</i>)	— — — — —	251
Рад катедре за историју државе и права у школској 1955—56 години (<i>М.М.</i>)	— — — — —	253
Конференција Светског удружења за међународно право	— — — — —	256
Четврти курс Института за европске студије при Универзитету у Торину (<i>М. Мирковић</i>)	— — — — —	254
Конференција Светског удружења за међународно право	— — — — —	256
Исправка	— — — — —	256
Четрдесетседма конференција Светског удружења за међународно право (Дубровник, 26. VIII.—2. IX. 1956) (<i>др. Смиља Аврамов</i>)	— — — — —	378
Трећи светски социолошки конгрес у Амстердаму августа 1956 (<i>Л.</i>)	— — — — —	361
Француско-југословенски правнички дани у Паризу маја 1956 (<i>Л.</i>)	— — — — —	384
Посете страних професора Правном факултету у Београду	— — — — —	507
Осма хашка конференција за међународно приватно право (<i>др. Мих. Јездић</i>)	— — — — —	507
Десети међународни конгрес административних наука (<i>Н. С.</i>)	— — — — —	512

РЕГИСТАР

(Бројеви упућују на стране на којима почињу написи)

- Административне науке: десети међународни конгрес 512
 административни спорови: в. управни поступак
 административно право: 59, 493, 512
 акти, управни: в. управни акти
 апсолутизам у Хобзовој политичкој филозофији: 23
 Арбанаси: племенско уређење 429, 463
 ауторско право: друго заседање Привременог комитета у Паризу 127
 Барјактар: 429
 беса: 429
 библиографија: радова из области римског права 233
 близик (ближик): 429
 Богишић, Валтазар: в. Канун Леке Дукађина
 брак: спорови за развод б. 171; развод б. због дугог одвојеног живота 475
 братство: в. Канун Леке Дукађина
 буљугбаша: 429
 Ваздухопловно право: одговорност превозиоца 217
 Варшавска конвенција о ваздухопловном праву: рад на ревизији 217
 Вебер, Макс: Фегелинова критика 234
 Византија: односи са Јужним Словенима 290
 власт: в. сувереност
 војвода: 429
 Главари: 429
 глобари: 429
 гностицизам: Фегелинова концепција 234
 горско веће код Црногораца и Арбанаса: 429
 грађани: „Правни приручник о правима и дужностима г.“ 493
 грађанско право: 38, 44, 56, 193, 222, 312, 325, 328, 332, 341, 385, 400, 485, 483, 491, 494, 507
 Девизе: расподела 206
 девизна ограничења: 206
 демократија: в. индустриска демократија
 дете, новорођено: право на помоћ за опрему 86
 држава: услови настанка д. код Јужних Словена 290
 државна власт: в. сувереност
 друштвена својина: 56, 193, 325
 друштвене науке: термилошки речник 127
 дужности грађана: в. грађани
 Дукађин, Лека: в. Канун Леке Дукађина
 Еквивалентност у теретним уговорима: 332
 економска својина: в. својина у економском смислу
 Жалба у управном поступку: 59
 Задружни социјализам: 347
 Закон Леке Дукађина: 429, 463
 зборови: братственички и племенски 429
 „Зборник прописа НР Србије“: 93
 земљораднички посед: минимум у бив. Југославији 332
 злоупотребе службеног положаја: 335
 Идеални стицај кривичних дела: 149
 издиг: 429
 издржавање: право разведеног брачног друга 475
 издржавање, доживотно: в. уговор о доживотном и. у корист трећег 385
 имовина: однос према својини у економском смислу 44
 индустриска демократија: 94
 интерфакултетски састанци: међуфакултетски састанак у Загребу 110; конференција катедара за грађанско право 111; конференција наставника економских предмета на правним и правно-

- економским факултетима 114;
састанак катедара за државно
и међународно право 251
- Институт за европске студије при
Универзитету у Торину: 254
институти за привредно право у
Немачкој: 126
искључење (личење): 429
испаша: 429
историја државе и права: 253, 290,
429, 463
историја политичке и правне ми-
сли: 23, 234
- Јавни расходи: 436
југословенско - француски прав-
нички дани у Паризу: 384
Јужни Словени: услови постанка
држава 290; односи са Византи-
јом 290
- Казна: за кривична дела у стица-
ју 149
Канун Леке Дукађина: 429, 463
капуцар: 429
катун: 429
клан: црногорски и арбанашки 429
комун: 429
комуналне финансије у Југослави-
ји: 345
комуне: 350
конгреси: Трећи светски социоло-
шки конгрес у Амстердаму 381;
Десети међународни конгрес ад-
министративних наука 512
контумациона пресуда: 272
конференције: међународна дипло-
матска к. о ревизији Варшавске
конвенције 217; К. социолога
средоземних земаља у Загребу
254; Четрдесетседма к. Светског
удружења за међународно пра-
во у Дубровнику 256, 378; Осма
хашка к. за међународно при-
ватно право 507
корист као кривичноправни појам:
335
крвна освета: в. Канун Леке Ду-
кађина
кривична дела против правосуђа:
227
кривична дела у стицају: 149
кривична одговорност окривљеног
за лажно терећење трећих: 227
кривично право: 142, 149, 227, 312,
335, 343, 463
кривично право арбанашких и цр-
ногорских племена: 429, 463
- кршење закона од стране судије:
335
кувентна: 429
куповина робе: в. роба
- Лажно претстављање: 335
лажно терећење трећих: одговор-
ност окривљеног 227
лаици: њихово учешће у правосу-
ђу 142
„лежеће наслеђе“: в. одрицање од
наследства
либерализам у Хобзовој политич-
кој филозофији: 23
Лицеј: правничка настава 213
- Манумисије: дејства у погледу
стицања права грађанства у ста-
ром римском праву 1
Маркс, Карл: теорија цена 7; по-
јам присвајања 44
материјална правоснажност пресу-
де: 149
Међународна дипломатска конфе-
ренција за ревизију Варшавске
конвенције у Хагу: 217
Међународни конгрес администра-
тивних наука: десети 512
међународно право: 217, 251, 256,
378, 507
Међународно удружење за социо-
логију: трећи светски конгрес 381
методологија наука о човеку и дру-
штву: 234
минимум земљорадничког поседа
у бив. Југославији: 332
мито: 335
муслиманско право: 341
- Надлежност при доношењу управ-
них аката: 59
накнада штете у случају несреће
на железници: 222
наследничке изјаве: в. наследство
наследство: одрицање и одбијање
400; в. и уговор о доживотном
издржавању у корист трећег
наука о финансијама: 345, 346
незер: 429
нематеријална штета: 483
Немачка: институти за привредно
право 126
несрећни случај на железници: на-
кнада штете и осигурање 222
нестабилност бракова: в. развод
брака
ништавост уговора закључених од
привредних организација про-
тивно прописима о њиховој де-
латности: 328

- ништење правоснажних решења : 59
- Обичајно право Арбанаса и Црногораца: 429, 463
- обнова управног поступка: 59
- одбијање наследства: 400
- одвојен живот као узрок за развод брака: 475
- одговорност превозиоца у ваздушном саобраћају: 217
- одрицање од наследства: 400
- склетивеници: 429
- окривљеник: кривична одговорност за лажно терећење трећих 227
- општенародна имовина: 44, 56, 193
- осигурање: у случају несреће на железници 222; питање узрочности 312
- ослобођење робова: 1
- Paterfamilias*: његова улога при стицању слободе и права грађанства у старом римском праву 1
- племенско уређење: Арбанаса 429, 463; Црногораца 429
- побратимство: код Црногораца и Арбанаса 429
- повреда тајности писама: 335
- политичка економија: 7, 44, 346, 347
- политичка наука: 234
- политичка теорија Хобза: 23
- породица у црногорским и арбанашким племенима: 429
- посредовање, противзаконито: 335
- поступак, грађански: в. процесно право
- поступак, кривични: в. процесно право
- почасни докторат правних наука Г. Сукарна: 367
- права грађана: в. грађани
- правна лица: 494
- Правни факултет у Београду: одбране дисертација 110, 251, 507; предавања страних професора 110; посета француских правника 251; састанак катедара за државно и међународно право 251; рад катедре за историју државе и права 253; промоција г. Сукарна за почасног доктора правних наука 367; посете страних професора 507
- правни факултети у Француској: нови програм наставе 115
- правничка настава: у Србији - у XIX веку 213
- правоснажна решења у управном поступку: случајеви укидања и ништења 59
- правоснажност пресуде: матријална и формална 149
- правосуђе: учешће лайка 142; кривична дела против п. 227
- превозиоци у ваздушном саобраћају: одговорност 217
- пресуда: материјална и формална правоснажност 149; због илостанка 272
- претходно питање у управном поступку: 59
- привреда арбанашких племена: 429, 463
- привредне организације: ништавост уговора закључених противно прописима о њиховој делатности 328
- привредни судови: „Збирке одлука” 91
- привредно право: 38, 91, 126
- Привремени комитет за ауторско право у Паризу: друго заседање 127
- присвајање: в. својина у економском смислу
- приселица: 429
- продаја робе: в. роба
- процесно право: 142, 149, 257, 272, 343
- прђија: 429
- Радничко управљање предузећима у Југославији: мишљење А. Филипа 94
- развод брака: спорови на подручју Окружног суда у Мостару 171; услед дуготрајног одвојеног живота (de lege lata и de lege ferenda) 475
- реални стицај кривичних дела: 149
- рента, доживотна: в. уговор о доживотном издржавању у корист трећег
- римско право: 1, 233
- роба: куповина и продаја по општим узањсама 491
- робови: стицање слободе и право грађанства у старом римском праву 1
- Светско удружење за међународно право: четрдесетседма конференција у Дубровнику 256, 378
- швод: код црногорских и арбанашких племена 429

Х

својина у економском смислу: 44, 193
серџеде: в. Канун Леке Дукађина
сесилни клан: в. клан
систем права ФНРЈ: место привредног права 38
скупштине: братственичке и племенске 429
слобода: у старом римском праву 1
социјалистичка својина: в. друштвена својина
социјални фактори: њихов утицај на стабилност бракава 171
социјално осигурање: 86, 222
социологија: 254, 381
сок: 429
Србија: правничка настава у XIX веку 213
сродство по мушкој линији: код Црногораца и Арбанаса 429
стицај кривичних дела: 149
странка у управном поступку: 59
сувереност: историски развој појма 129
судија: кршење закона 335; његова улога у кривичном праву 343
судство: в. правосуђе
Сукарно: промоција за почасног доктора правних наука 367
Теорија државе и права: 129
теретни уговори: в. еквивалентност у т. у., уговор о издржавању у корист трећег, уговор о куповини и продаји робе
термиолошки речник друштвених наука: 127
трговинска делатност привредних организација: 328
трговински посао: 38
тржишне цене: 7

Уговор о доживотном издржавању у корист трећег: 385
уговор о куповини и продаји робе: 491
уговори: в. ништавост уговора, теретни уговори, уговор о доживотном издржавању, уговор о куповини и продаји робе
узансе, опште: 491
узрочност у осигурању: 312
укидање правоснажних решења: 59
умир: в. Канун Леке Дукађина
УНЕСКО: израда термиолошког речника друштвених наука 127
управни акти: надлежност доношења 59
управни поступак: 59
усвојење: код црногорских и арбанашких племена 429
Француска: нови програм правних факултета 115
француско - југословенски правнички дани у Паризу: 384
фратрија: у црногорском и арбанашком племенском уређењу 429
Хашка конференција за међународно приватно право: осма 507
Хобз: апсолутистички и либерално-индивидуалистички аспект његове политичке теорије 23; Фегелинова интерпретација 234
Цене: проблем 7
civitas: у старом римском праву 1
Црногорци: племенско уређење 429
Шведска: грађански и кривични поступак 257
штета, нематеријална: 483

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година IV

Јануар—Март 1956

Број 1

СЛОБОДА И ПРАВО ГРАЂАНА У СТАРОМ РИМСКОМ ПРАВУ*

Појам слободе спада међу оне појмове који су се увек схватили на различите, често сасвим супротне начине. Тачна дефиниција овог појма је за нас утолико тежа уколико смо удаљенији од доба које проучавамо: потребно је, у овом случају, не само сагледати како су се ствари догађале у једном одређеном друштву, већ и испитати да ли је то друштво знало за појам слободе и како га је уклопило у своје правне и уставне шеме.

И у Грчкој и у Риму говорило се о слободи, али грчко схватање слободе се веома разликује од римског. За Римљане слобода никада није значила „могућност да се чини или не чини оно што се жели и да се живи према своме нахођењу“. Ова разлика, која је плод различитих филозофских и правних схватања, одражава се и у области јавног права и у области приватног права. Овим се можда могу објаснити тешкоће, на које су наилазили грчки писци (довољно је цитирати Полибија) када су желели да дефинишу уставно уређење римске републике. Ма да личи на грчки *polis*, римска *civitas* — у чијем су управљању учествовали магистрати, сенат и народне скупштине — не може се сврстати ни у једну од категорија које је формулисао Аристотел; уствари, то није ни монархија, ни аристократија, ни демократија.

Пре свега се може рећи да она није била демократија. У зависности од уставног уређења мењао се, у разним периодима, утицај који су разне класе, разне партије вршиле на политичке догађаје; али у Риму власт никада није била у рукама народа, никада народ није директно учествовао у управљању државом. Присиљен да сваку иницијативу препусти магистратима, борећи се често за интересе који нису били његови, римски народ — тј. становници самог града Рима — није никад био у могућности да дигне свој глас и да утиче на рад државне управе.

(*) Приликом своје посете Правном факултету у Београду, г. проф. Родолфо Даниели (Cagliari, Сардинија) одржао је 13 марта т. г. предавање чији текст доносимо горе.

Римско друштво је друштво земљовласника, новчане аристократије и робова које признаје једну једину политичку слободу, слободу богатих. У њему стварно нешто значе једино земљовласници који су услед знатне ренте сврстани у прве разреде комидија, и капиталисти из *ordo equester* који контролишу трговину и прикупљање пореза; и сви ови богаташи теже да задрже у својим рукама политичку власт. Главна карактеристика демократије, чак и либералне, јесте да и највиша државна звања буду приступачна свима; ово је међутим у Риму била само једна прилично нереална могућност. Међу конзулима који су били на власти у времену од 367 до 63 године пре н.е. само 15 њих није потицало из старих породица из *ordo senatorius*.

Овако је изгледало схватање слободе из аспекта унутрашњег јавног права. Посматрајући кроз призму међународних односа, види се да су Римљани били, као уосталом и други антички народи, искључиви: они су имали два схватања слободе, једно у односу на себе и друго у погледу других народа.

Федеративно уређење, помоћу кога су Римљани остварили своју експанзију у Италији, одувек се састојало од неравноправних савеза, *foedera iniqua* који су обавезивали савезничке народе да признају сувереност Рима, *servare maiestatem populi Romani*.

Живећи у свету који је у ратном заробљеништву видео извор ропства, римско право је ратно заробљеништво римског грађанина сматрало за противправно ропство, за *iniusta servitus*.

Ни у области приватног права слика није много другојачија. У почетку својих институција (1, 9) Гајус нам говори о основној подели људи на слободне и на робове: *summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi*. Овде се може запазити карактеристика старог права, а римског права напосе: једина стварна слобода је слобода римског грађанина. С правом се тврди да се концепције *libertas* и *civitas* подударaju, да је у Риму и према Римљанима слобода била синоним права грађанства. Слобода Римљанина и његово право грађанства су иста ствар, посматрана из два различита аспекта: реч *libertas* указује пре свега на положај појединца као таквог, док реч *civitas* има у виду његово место у државној заједници (*Wirszubski*).

Међутим, ово је схватање класичног римског права, дакле права које се развило после освајања извршених у Средоземљу и које је цветало за све време принципата до половине трећег века наше ере. Несумњиво је да су у овом периоду највећег политичког сјаја Рима *libertas* и *civitas* били коинцидирајући појмови.

Али питање је да ли је одувек било тако? Да ли су у Риму — већ у једном давном периоду — постојали *liberi* који нису били римски грађани, односно да ли су Римљани знали да чак и у оквиру своје организације у пракси разликују појмове *civitas* и *libertas* (а друга је ствар то што су имали јасне претставе о њима)?

Већ је Момзен показао да су постојале неке категорије не-грађана, или полу-слободних (*Halbfreien*) међу које је уврстио *clientes*, док је право грађанства било повластица патриција.

На клијентелу вратићемо се доцније, јер је у стању да доста осветли ово питање. Сада је потребно пре свега ближе размотрити један од извора римског *status libertatis*-а, ослобођење из ропства.

Гајус (1, 10—11) нам стварно каже да слободни људи могу бити *ingenui* или *libertini*, и да *ingenui sunt qui liberi nati sunt, libertini qui ex iusta servitute manumissi sunt*. То значи да ако је роб био власништво једног *dominus*-а *ex iure Quiritium* и ако је ослобођен *vindicta, censu aut testamento*, он постаје — после тог ослобођења — римски грађанин.

Једна нам ствар одмах пада у очи: то је разлика која постоји између начина додељивања права грађанства градским општинама (углавном колонијама и муниципијама), заслужним за Рим, и начина на које се то исто право додељивало робу једног римског грађанина. Док се у првом случају, чак и кад је у питању потпуно романизован народ — право грађанства стицало на основу посебног закона, изгласаног на комицијама, или сенатус-конзултума, у случају роба који је по правилу странац и често ратни заробљеник довољна је сама воља његовог господара. Она је довољна — треба имати у виду — да произведе дејства чији домашај залази у само државно уређење *civitas*-а, града Рима: бивши роб има права да учествује на комицијама, дакле дата му је могућност да својим гласањем учествује у управи не само провинција, већ и самог града у коме је до јуче живео као роб.

Већ смо напоменули да је учествовање народа, тј. комиција у стварном руковођењу римском политиком било увек веома мало. Да нису лакоћа, и безмало равнодушност, са којима је бившим робовима додељивано право грађанства, последица тога што је владајућа класа у Риму имала мало уважавања за комиције? Овакво објашњење изгледа нам ипак и сувише упрошћено. Чак и када би оно било тачно, још увек нам остаје да претходно објаснимо како је *paterfamilias*, власник роба, могао да својим актом произведе она иста дејства, за које су били потребни удружени напори магистрата, сената и комиција ако је у питању додељивање права грађанства не обичном појединцу, већ заједници.

Постоји више покушаја да се ово објасни. Неки сматрају да је овде реч о једном средству да се заобиђе закон (Жиран), други да је при ослобођењу из ропства учествовала јавна власт (комиције за *manumisso testamento*, а магистрати, цензор и претор при ослобођењу *vindicta et censu* — *Wlassak, Cornil*). Међутим, у тим случајевима било би потребно, као што је већ врло добро примећено, да се у тадашњем праву смишљено и одлучно хтело да се ослобођеним робовима призна право грађанства (*De Visscher*).

Ова иста примедба може се, најзад, ставити и Момзеновој претпоставци о еволуцији ове установе. Према немачком научнику осло-

бођење из ропства постало је могуће коришћењем еластичности римског поступка. Испуњавањем ритуала ослобођења не додељује се, формално, ни слобода ни право грађанства; тиме се, изгледа, само признаје или потврђује већ постојећа слобода и право грађанства. Међутим, проблем дејства које се постиже испуњењем форми за ослобођење из ропства, који је у суштини политички проблем, остаје и овде нерешен. Дејство постигнуто ослобођењем не може се објаснити, као што мисли Bonfante, политичком природом римске породице и карактером суверености коју има власт шефа породице: Јер, кад се говори о дејству манумисије, не мисли се на дејство у односу на заједницу familia или gens, већ у односу на civitas, а ту политичка власт paterfamilias-a нема више никаквог значаја, односно има само онај значај који јој се даје или признаје организацијом civitas-a. Чињеница што је civitas настала удружењем више gentes-a није довољна да би се објаснило дејство акта који је извршило лице које, у односу на civitas, није више политички шеф, већ обичан појединац.

Све док civitas није одлучила да призна manumissio коју врши paterfamilias, за њу није постојало стварно ослобођење из ропства. Ипак, било би оправдано сматрати да је акт paterfamilias-a имао одређених последица, и то не само у друштвеној свести; и да је имао чак и посредну санкцију.

Недавно је један француски правник, Maxime Lemosse, покушао да да једно ново објашњење овог питања. Пошто изгледа да ослобођење тестаментом или путем виндикте нису уводили роба у римску државну заједницу, док је ослобођење преко ценза имало од самог почетка првенствено тај циљ, г. Лемос претпоставља да су ова прва два акта, testamento и vindicta били везани не за државно, већ за гентилно уређење; они су од ослобођеног роба стварали не грађанина, већ клијента. Насупрот томе, ослобођење путем ценза, које је до 312 године пре н.е. био једини начин на који је роб стицао право грађанства, постизало се сарадњом роба, шефа породице и цензора. Помоћу professio (тј. изјаве коју роб даје цензору), iussum domini (овлашћења шефа породице) и уписивања роба у описак грађана које врши магистрат, роб је стицао libertas ex iure Quiritium, што значи слободу и право грађанства.

Овакво објашњење не даје, пре свега, одговор на једно питање политичког карактера: како је наиме роб могао, чак и уз сагласност свога господара, вршити professio, акт који је био искључиво право римских грађана, тј. давати свечану изјаву пред цензором?

Но и поред тога, хипотеза г. Лемоса послужиле ми као полазна тачка у настојању да нађем задовољавајуће решење нашег проблема.

Код manumissio censu, која је до 312 год. пре н.е. једина додељивала право грађанства, роб је могао да да professio само зато што је имао iussum domini. Важно је овде да размотримо какав је, према г. Лемосу, био положај роба у времену између извршене про-

fessio и уписа у цензорске листе, и *lustratio*, церемоније којом се завршава цензорово уписивање те године. Према традиционалним верским схватањима, роб за то време још не би могао да буде слободан, јер богови још нису признали да је он члан заједнице грађана. Али, он би био слободан у односу на свога господара који, пошто га је довео пред цензора, жели да га од тог тренутка сматра за свог суграђанина и имплицитно пристаје да од тог тренутка са њиме више не поступа као са робом. „У том смислу, он више није роб са приватне тачке гледишта, али правно он остаје роб тиме што је искључен из јавног живота“ (Лемос). Пред нама је дакле, правно, још увек роб, а тај роб је могао да изврши *professio*, акт дозвољен само римским грађанима (постојале су казне за оне који то учине без овлашћења). То је противречност и тешкоћа коју је заиста тешко објаснити.

При испуњавању форми *vindicta* и *testamentu* роб није имао никаквог активног учешћа. Да ли је вероватно да једини начин ослобођења из ропства, који је до 312 давао робу и право грађанства, уједно и овлашћује роба да обави акт од тако велике важности за правни живот?

Већ смо напоменули да према г. Лемосу роб има ово овлашћење на основу *iussum domini*. Каква је природа и које је дејство овог *iussum*-а? Да ли је то нека врста одговорности коју предузима *dominus* при довођењу роба пред цензора, гарантујући да нови грађанин неће учинити ништа против интереса града? Сматрамо да се на ово питање може одговорити само негативно. Г. Лемос тачно каже да циљ *iussum domini* није гашење *dominica potestas*, већ примање роба у заједницу грађана.

Међутим, баш услед тога нам изгледа да би према схватањима Римљана такво понашање роба било непојмљиво. Роб који ће бити ослобођен *sensu* требало би, услед тога што је странац, да добије помоћ (*iussum*) свога патрона; он ту помоћ не би могао да добије услед тога што је роб. Јер, ма какав да је, или да се замисли да је, однос између господара и будућег грађанина, лице које долази пред цензора да изврши *professio* ипак је само роб.

Уствари, г. Лемос је желео да оповртне гледиште према коме је *manumissio sensu* фиктиван поступак, а *professio* акт декларативног карактера. Али он је наишао на једну другу тешкоћу, која је можда још озбиљнија, наиме, према његовом гледишту, роб обавља акт који може да изврши само слободан човек.

Чини ми се да бисмо неко решење могли наћи ако се задржимо на положају који је роб имао у времену између обављене *professio* и *lustratio*. Г. Лемос нам је изнео да приватно он није више роб, али је то још увек правно, јер је искључен из јавног живота.

Положај роба који је извршио *professio* у времену до *lustratio* личи на положај грађанина који је заборавио да упише своје име у цензорове листе; он је тиме изгубио право вршења својих грађанских права и дужности, он је још увек слободан, али се налази

изван заједнице. За *incensus*-а претварање у роба није аутоматска последица тога што је пропуштено да се утише његово име, већ је потребно да по наредби конзула после *lustratio* буде продат *trans Tiberim* — јер ниједан грађанин није могао постати робом на римској територији. Ако *incensus* буде случајно остављен на миру до следећег *lustrum*-а, и тада обави своју *professio*, његов положај у односу на *civitas* биће, бар теориски, неокруњен. Мислим да се на то мисли када се говори о фикцији код *manumissio sensu*, односно о декларативном карактеру *professio*.

Према томе, између *professio* и *status libertatis* нема непосредне везе; *professio* модификује положај лица са гледишта јавног права, али не утиче непосредно на *status libertatis*. И као што *incensus* не губи слободу *ipso iure* услед необављене *professio*, тако ни роб не може да стекне слободу услед тога што је извршио *professio*; он се дакле између *professio* и *lustratio* налазио у сличном положају као и *incensus* у времену између *lustratio* и продаје: он ће стећи она иста права римског грађанина која ће *incensus* продајом изгубити.

Ако је ово тачно, ако се положаји роба после извршене *professio* и *incensus*-а који је то пропустио подударају, онда се намеће закључак да је лице које врши *professio* већ, слободан човек.

Доиста сматрам да *manumissio sensu* треба одвојити од осталих манипулација, и то из разлога о коме ни г. Доб, ни г. Лемос нису водили рачуна: овај начин манумисије је, према моме мишљењу, другостепена манумисија, и првобитно је давала само право грађанства онима који су већ ослобођени из ропства.

Довољно је напоменути да при *manumissio sensu*, онаквој какву је можемо сагледати кроз текстове римских правника, нема никаквих алузија на додељивање слободе или на одрицање господара од *dominica potestas*. Према томе, све до тренутка када су дејства разних облика ослобођења из ропства изједначена, пре *manumissio sensu* сигурно је обављан један други акт, чији је циљ био да робу додели слободу.

Тај акт, са гледишта *civitas*, није могао бити ништа друго до једна од манумисија, којима се у то доба додељивала само слобода, тј. или *manumissio vindicta*, или *manumissio testamento* (тада је наследник давао *iussum*).

На тај начин, тиме што је манифестован, овај однос између роба и господара, за кога г. Лемос мисли да је био интерни, постаје могућ и схватљив за тадашње римске појмове; и на основу овог новог односа господар је пристајао да више не сматра за роба лице које је правно још увек роб. Ако је ово наше мишљење тачно, онда се потпуно може разумети зашто *dominus* не поступа више као такав према лицу кога доводи пред цензора: он је уствари у присуству роба који је већ ослобођен из ропства, схваћеног као *dominica potestas*.

На овај начин се, према моме мишљењу, објашњава и постојање двеју манумисија међу живима. Једна од њих, *manumissio censu*, да је само право грађанства, а друга, *manumissio vindicta*, само слободу. Уствари, оне су успомена на доба о коме говоримо, на доба када су претстављале два дела једног координисаног, али не и јединственог акта. Ако се *dominus*, ослободивши роба *per vindicta*, зауставио на томе, роб је постајао слободан, али је његов положај регулисан помоћу *fides*. Али ако је господар желео да у својим либералним намерама у односу на роба иде и даље, могао је да користи и другу *manumissio*, преко ценза, и роб би стицао и право грађанства.

Римљани су дакле и у једном врло давном периоду разликовали *libertas* и *civitas*. Још један доказ за ово може се наћи и у међународном праву. Када се једна заједница предавала Римљанима, њени грађани су добијали положај или *dediti in potestatem* или *dediti in fidem*.

Није нимало лако повући разлику између ова два положаја. Могло би се само рећи да док је *deditio in potestatem* имала за последицу то да град који се предаје престаје да постоји, *deditio in fidem* остављала га је у животу. Вероватно је да је у почетку *fides* била само манифестација покоравања; одатле се лако може закључити да је тада била могућа једино *deditio in fidem*, јер се није могло претпоставити да постоји неко друго покоравање сем побеђених у рату. Али доцније, и то већ у доба краљева, *in fidem se dedere* морало је значити пружање заштите генсовима града који више не постоји, дакле заштите људи за које је решено да им се да не положај робова, већ положај клијентата. Овде дакле наилазимо на разлику између *civitas* и *libertas*, између клијентеле и права грађанства; као и фрапантну сличност између клијентеле по међународном праву и клијентеле по приватном праву.

Хипотезе које сам имао част да вам овде изложим указују нам, још једном, на значај који за правнике имају проблеми у вези са слободом. Схватање слободе се у разним епохама мењало, али слобода је увек спадала у групу оних битних вредности без којих не бисмо имали снаге да живимо нити храбрости да умremo.

Др. Родолфо Даниели

ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМА ТРЖИШНИХ ЦЕНА У ЕКОНОМСКОЈ ТЕОРИЈИ*

За постављање проблема цена у економској науци као претходно дитање јавља се одређивање полазне тачке за анализу цена. На први поглед изгледа сасвим логично да ту полазну тачку најбоље пружа сам свет цена и њихово стварно кретање изражено у конкретним облицима. Тако посматране цене претстављају једну чињеницу из праксе која је врло погодна за квантитативну анали-

* Овај чланак претставља увод у ауторову докторску дисертацију „Цене производње. Методолошко-теориска разматрања“.

зу, јер је свака цена увек у датом моменту једна тачно одређена величина, она је упоредива и самерљива у односу на друге цене. У том облику цене претстављају идеалну полазну тачку за једну теорију цена, јер је сложени проблем квантификације економских односа у овом случају већ решен. Осим тога, таква теорија би се заснивала на нашем непосредном привредном искуству и била би непосредно везана са праксом.

Међутим, проблем цена је много сложенији. У свом појавном облику цена се не појављује као полазна тачка, већ као резултанта деловања снага у оквиру економског комплекса. Деловање тих снага огледа се кроз непрекидно мењање цена. Оне скачу и падају услед разних околности независних од услова под којима се производи сама роба, тако да по Енгелсовим речима изгледа као да цене одређује пуки случај (1). Због тога је непосредна анализа овог конкретног света цена, који у својој сложености претставља сплет многоструких односа у мењању, методолошки немогућа. Јер, како каже Маркс, иако је конкретна чињеница стварна полазна тачка наших опажања и претстава, она не може непосредно да претставља и полазну тачку нашег мишљења, нашег истраживања (2).

Основни задатак економске науке у области цена идентичан је са основним методолошким питањем економске науке уопште: како одредити оне једноставне моменте економског комплекса од којих ће почети анализа. Ово поједностављење сложене економске стварности претпоставља један одређен поглед на укупан процес привредног живота како би се на тај начин добио критериј за разликовање битних од небитних односа (3). Фиксирање и апстраховање битних односа (првих елемената анализе) (4) је према томе решавано на разне начине у зависности од општих концепција економиста о привредном комплексу. Према тим својим концепцијама они су постављали и циљ свога истраживања.

Уколико се као први задатак економске науке поставило питање одређивања фактора који утичу на цене, на њихове апсолутне износе, тада су и први елементи анализе одређени у зависности

(1) Ф. Енгелс: Увод у рад К. Маркса, Најамни рад и капитал. — В. К. Маркс и Ф. Енгелс: Изабрана дела, Београд, 1949, књ. I, с. 53—4.

(2) К. Маркс: Критика политичке економије, Преговор и Увод, Београд 1949, с. 34. У истом смислу пише Маркс у писму Енгелсу од 27 јуна 1867 (Капитал, књ. I, с. 667) и Кугелману од 11 јуна 1867 (Изабрана дела, књ. II, с. 452—3). — У овом раду наводи из „Капитала“ се дају по издању: К. Маркс: Капитал, Критика политичке економије, Београд, издање Културе (Њирлицом), књ. I—III.

(3) К. Маркс: Критика, с. 34—5: „Економисти 17 века, на пример, увек почињу од живе целине, становништва, нације државе, више држава итд., али увек сврше тиме, што путем анализе изнађу понеки одређујући и апстрактни, општи однос као поделу рада, новац, вредност итд. Чим су ови појединачни моменти били више или мање фиксирани и апстраховани, започели су економски системи који се од једноставног као рад, подела рада, потреба, прометна вредност пењу до државе, размене међу нацијама и светског тржишта.“

(4) J. E. Cairnes: *Some Leading Principles of Political Economy*, London, 1885, с. 75: „Под првим елементом (an ultimate element) у свакој науци подразумевам елемент чија се анализа у садашњем стању науке не може развити даље (као у хемији елементи) или чија даља анализа припада другој грани науке.“

од тог циља. Из конкретног привредног процеса апстраховањем је конструисан теориски упрошћен модел у коме се цена сводила на свој најпростији облик, на квантитативно изражен однос две робе. На таквом моделу је развио теорију цена Е. v. Böhm-Bawerk (5).

За ове теорије проблем цена је остао искључиви проблем размене и као такав анализирао се у једном моделу у коме су снаге размене, понуда и тражња деловале као први елементи. Веза са елементима привредног комплекса у области производње и расподеле одређивала се тек накнадно њиховим увођењем као снага које спречавају чисто деловање основног односа. Овакав методолошки прилаз проблему цена није дозволио овим теоријама да испод „спољашњег чистог појавног кретања“ цена сагледају „унутрашња стварна кретања“ привреде као целине.

Као основни задатак економског истраживања може се узети управо одређивање тих унутрашњих привредних кретања, анализа тог економског „ordre naturel“-а. У том случају први елементи анализе се не могу одредити апстраховањем из односа у сфери размене. Штавише, у овом случају за економску науку није уопште битно одређивање фактора који утичу на апсолутне величине цена. Промене цена код роба настају као резултанта деловања разних сила и то како оних које делују у сфери производње, тако и оних које су везане за облик расподеле, односе у размени, фазу привредног циклуса, јачину и правац државне интервенције, итд.

Претходно питање састоји се овде у томе да се изврши избор оних једноставних елемената привредног комплекса из којих ће се моћи развити цео економски систем. Оно је тесно везано за циљ који је себи поставила оваква економска теорија у свом истраживању и који се састоји у одређивању закона кретања економског комплекса. Први елементи морају да дају основу за једну теорију привредног развитка друштва, што значи да је теорија по свом методолошком карактеру макроекономска и динамичка. Анализира се друштвена привреда у целини и то како у њеним функционалним, тако и у њеним еволутивним односима. Квантитативни израз тих односа није више везан за појавни облик цена. У границама непрекидног кретања цена тражи се „чврста централна тачка, око које се цене колебају и крећу“ и преко ње се врши квантификација привредног система у целини. Уместо појавног облика цена, вредност постаје централна категорија теориског система. Развијање система захтева према томе, претходну анализу квалитативне и квантитативне стране проблема вредности, укратко постављање једне теорије вредности (6).

(5) E. v. Böhm-Bawerk: *Kapital und Kapitalzins*, Jena, 1921, Bd. II; *Positive Theorie des Kapitaless* (4 Aufl.), с. 269.

(6) За квалитативну и квантитативну страну проблема вредности в. *Капитал*, књ. III, с. 272. У литературу је ово Марксово разликовање увео као основу за систематски приказ теорије вредности F. Petry (*Das soziale Gehalt der Marx'schen Werttheorie*, Jena, 1916, с. 15-6). У новије време на исти начин и по угледу на Петриа приказује проблем вредности P. M. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development. Principles of Marxian Economy*, 1942, (наводи се по издању: London, 1952).

Зато је проблем вредности основни проблем Марксове економске теорије која је по својој општој концепцији макроекономска и динамичка. Проблем цена се у њој појављује као секундаран економски проблем са гледишта опште анализе капитала, те је због тога стварно кретање цена елементарно из плана *Капитала* и у њему није систематски обрађено.

Овакво постављање задатка економске теорије од стране грађанских економиста с једне, и Маркса с друге стране, имало је за последицу да су на теорији тржишних цена углавном радили грађански економисти (7). На другој страни економисти-марксисте су више-мање остали на проблемима које Маркс третира у *Капиталу*, тако да се о једној развијеној теорији тржишних цена, заснованој на премисама Марксовог економског система и изведеној из њега Марксовим методима анализе, не може данас још увек говорити.

1. Марксов економски систем и теорија цена

У Марксовом економском систему теорија тржишних цена није разрађена. Видели смо да је то последица одређеног Марксовог схватања задатака економске теорије. У *Капиталу*, делу у коме Маркс излаже свој економски систем, он даје „општу анализу капитала“ (8) развијајући је на једној теориски упрошћеној капиталистичкој привреди са циљем да открије законе економског развитка капитализма. Рационалну основицу тог система претставља закон вредности који је у исто време и општи закон робне производње (9). У општој анализи, категорија вредности има централно место у систему, она потпуно замењује цену која претставља облик појавног света привреде. Због тога се теорија вредности може у извесном смислу сматрати као најапстрактнији облик теорије цена. Али, специфичних проблема теорије цена овде још нема, пошто је однос између вредности и цене успостављен теориским претпоставкама које су довеле до потпуне квалитативне и квантитативне идентификације цене са вредношћу: „цена је по свом општем појму, пре свега, само вредност у новчаном облику“ (10). Како је сама вредност у Марксовим анализима у *Капиталу* најчешће изражена у новчаном облику, тј. у облику цене, то је Маркс на једном месту назива вредносном ценом да би направио разлику између ње и појавног облика стварне цене (11).

(7) P. M. Sweezy: нав. дело, с. 129: „Ортодоксни економисти су интензивно радили на таквим проблемима (цене појединачних роба, профити појединих капиталиста, комбинације производних фактора индивидуалног предузећа) последњих пола века и више. Они су развили једну теорију цена, која је у тој области подеснија него ма шта друго што би се нашло код Маркса и његових следбеника“.

(8) Капитал, књ. III, с. 188

(9) Капитал, књ. I, с. XLVI. За закон вредности као рационалну основицу в. Капитал, књ. III, с. 111, као општи закон — књ. III, с. 139, 257, 297, 533, као унутрашњи закон — књ. III, с. 718, 763.

(10) Капитал, књ. III, с. 150.

(11) Капитал, књ. III, с. 134. У нашој литератури термин је употребио Б. Кидрич: Тезе о економици прелазног периода у нашој привреди, Комунист, Београд, 1950, бр. 6, с. 14.

Међутим, ово теориско идентификовање вредности, вредносне цене и цене не значи и идентификовање цене и вредности уопште. Појавни облик цене се и квантитативно и квалитативно разликује од вредносне цене. То разликовање настаје већ на следећем нивоу Марксове анализе, када се уводе односи капиталистичке расподеле. Зато Доб с правом каже да се вредност појављује у свету цена као „гранични случај“, тј. на исти начин као што се Еуклидове тачке и праве линије налазе у стварном свету. (12).

У појавном свету не постоји непосредна подударност вредности и цене чак ни у односу на просечне цене. Маркс истиче да је та веза „у крајњој инстанци“ и под одређеним условима. Међутим, анализа ове везе цене и вредности не улази у најапстрактнију теорију цена, теорију вредносних цена, која претставља основу за квантификацију друштвених односа у општој анализи капитала у којој се „стварни односи приказују само уколико изражавају свој властити општи тип“.

Идентичност теориског израза за квантификацију друштвених, економских односа (вредности) и њеног појавног облика (цене) у Марксовој полазној анализи утицала је на велики број економиста, како Марксових интерпретатора, тако и његових критичара да општи закон схвате као закон цена, да му дају микроекономско значење (13).

Али овакво схватање места теорије вредности у економском систему нема ничег заједничког са Марксовом концепцијом. Његова теорија вредности нема за задатак да да теорију цена, већ да одговори на основни проблем његовог истраживања: које снаге организују равнотежу у друштвеном систему привреде и развијају тај систем.

Постављање теорије вредности као теорије цена значи уствари интерпретирање Марксовог система у складу са концепцијама вулгарне грађанске економије. Ова је тражила непосредну везу између закона вредности и теорије цена. За њу се опшност закона вредности састојала у томе што је тај закон имао да одговори како се формира цена ма које робе посматране као предмета размене. Марксов закон вредности не даје одговор на то питање и зато је од стране критике оцењен као парцијалан.

Опшност Марксовог закона вредности не односи се на питање одређивања цена, већ на питање развитка робне привреде. Он је општи закон који управља кретањем привреде, из њега се развија цео систем унутрашњих економских односа, а вредност робе у том систему је пре свега квалитативан израз друштвеног односа робних произвођача. Њена апсолутна величина је секундарна са становишта опште анализе. У квантитативном погледу, за теорију вредности је довољно да да теориске критерије квантификације који омогу-

(12) M. Dobb: *Political Economy and Capitalism. Some Essays in Economic Tradition*, London, 1937 (наводи се по издању из 1950), с. 68.

(13) K. Diehl: *Über das Verhältnis vom Wert und Preis im ökonomischen System von K. Marx*, Jena, 1898, s. 4. — На исти начин и A. Graziadei: *Le capital et la valeur. Critique des théories de Marx*, Paris — Lausanne, 1937, s. 109.

ћују да се друштвени односи економски упоређују преко њихових квантитативних израза. Само тако теориски схваћен закон вредности се може третирати као основни закон најапстрактнијег и најнеразвијенијег облика теорије цена.

Одређивање везе између вредности и цене је методолошки значајно, јер се без теорије вредности као полазне теорије за развијање теорија цена не може поставити научна теорија цена. Овај најапстрактнији облик ове везе може се назвати теоријом вредносне цене. За њу је карактеристична чињеница да је цена (вредносна цена) одређена независно од деловања снага које су од одлучујуће важности за анализу појавног облика цене. Квалитативно и квантитативно она је одређена искључиво критеријем добијеним из анализе друштвене производње, јер су снаге у размени неутрализоване у свом деловању увођењем одговарајућих претпоставки у анализу. Пре би се могло рећи да се овде Маркс служи само обликом цене да би квантитативно изразио друштвене економске односе. Зато се не би могло говорити о теорији цена у њеном правом економском значењу.

На другој страни, овакво схватање закона вредности као закона који изражава економску суштину друштва робних произвођача, указује на то да Марксова анализа дата у првом одељку прве књиге *Капитала* не значи у исто време и дефинитиван одговор на питање односа економске суштине и појавног света. У тој анализи одређени су само први, примарни елементи, а до „државе, размене међу нацијама и светског тржишта“ води дуг пут преко многих међучланова. Према томе, свако закључивање о теорији вредности, датој у првој књизи, као затвореном систему, методолошки нема ничег заједничког са Марксовим схватањима метода у анализи привредног комплекса.

Прелазак на анализу чистог капитализма претставља развијање првог међучлана између економске суштине и појавног света. Маркс је у овом моделу активизирао факторе класне, капиталистичке расподеле и на основу тога је развио категорију цене производње. Квантитативна идентичност цене производње и вредности је нарушена у индивидуалним односима. Односи размене се не изражавају више у величинама које су идентичне са вредносним ценама. Пре но што је уопште дошло до активизирања снага у размени, цена се одвојила квантитативно од своје економске суштине, а у развијенијим облицима расподеле и квалитативно (на пример, цена земље). Непосредна веза међу њима остала је искључиво макроекономска, као идентичност њихових друштвених глобала, управо на оном плану на коме се манифестује права економска функција Марксовог закона вредности.

Цена производње се на тај начин јавља као економски облик који је на теориском путу од економске суштине ка појавном свету ближи феномену цене. Али, и она је израз једне анализе засноване на одређивању макроодноса међу основним класама капита-

листичког друштва, и као таква не претставља цену у правом значењу речи. Као економски феномен она је још увек независна од снага које делују у размени. Као и вредносна цена и цена производње претставља у анализама у оквиру теориског модела капиталистичке робне производње израз помоћу кога се квантитативно изражавају односи размене. Према томе, и она је сама један теориски облик цене.

Теорија конкуренције није уведена у анализу, те је према томе и стварно кретање цена које по Марксу претставља садржину теорије конкуренције, остало изван Марксове анализе (14).

У *Капиталу* као и у другим Марксовим економских делима, налазимо многа места од велике важности за постављање теорије тржишних цена, али систематску обраду тог питања он није дао. Ни доцније, у марксистичкој литератури није се одмакло у том погледу много даље од онога што је Маркс дао у својим радовима. Међу економистима-марксистима углавном су третирана питања која улазе у оквир опште анализе капитала, било у циљу интерпретације Марксових учења и њихове популаризације, било са циљем да се одговори на критику тих Марксових учења од стране грађанских економиста.

Изузетак у том погледу претставља Р. Хилфердинг који је у својим радовима са највише резултата расправљао проблеме теорије цене. Пошто је претходно у свом одговору на Вем-Баверкову критику Марксовог учења дао систематску интерпретацију (15) теорије цене производње и њеног односа са законом вредности, он је доцније разрадио један од проблема теорије тржишних цена анализирајући тржишну цену у условима ограничене конкуренције. Његова теорија картелних цена, коју он даје у делу *Финансиски капитал* (16), полази од цене производње и претставља њену модификацију насталу због увођења вештачког монопола и напуштања претпоставке слободне конкуренције капитала (17).

2. Теорија цена у савременој грађанској економској науци

На другој страни грађански економисти посвећују проблему цена велику пажњу. Штавише, великим делом XIX века сматрају га за централни проблем економске науке. Полазне теорије релативних цена Смита и Рикарда добиле су свој завршни израз у радовима вулгарних економиста који су проблему цена пришли преко теорије производних трошкова и закона понуде и тражње. У том облику теорија цена је претстављала највише достигнуће вулгарне

(14) *Капитал*, књ. III, с. 75. 662, 720. В. и К. Маркс: *Contribution à la critique de l'économie politique*, Paris, 1928, (превод са другог нем. издања), с. 77.

(15) R. Hilferding: *Böhm-Bawerks Marx-Kritik. Marx-Studien, Blätter für Theorie und Politik des wissenschaftlichen Sozialismus*, Wien, 1904, Bd. I.

(16) Р. Хилфердинг: *Финансиски капитал*, Београд, 1952 (превод са другог нем. изд.).

(17) За анализу монополске цене уопште в. чланак В. Мотиљева: *Монополска цена и вредност. Вопросы экономики*, Москва 1948, (на руском), бр. 8, с. 33.

економске мисли и према речима Џ. С. Мила у тој области економска наука није више имала шта да каже (18).

У односу на ову доминантну и владајућу концепцију у теорији цена једини значајнији изузетак у то време претставља француски економиста А. Курно (19) који проучава проблем цена полазећи од примарне улоге тражње и од анализе монопола као најпростијег облика тржишне структуре. Ове полазне тачке усвојила је доцније модерна грађанска теорија цена која настаје седамдесетих година прошлога века. Нови полет теориске науке међу грађанским економистима везан је за формулисање теорије граничне корисности која поред формалног елемента (граничне анализе) уноси у економску науку и нову интерпретацију економских феномена дајући одлучујући значај чињеницама које је класична економија сматрала небитним. Вредност се схвата као субјективна категорија, а корисност, реткост, тражња постају доминантни елементи на којима се изграђује цео систем. Цена као појавни облик вредности добија нову интерпретацију у вези са новим дефинисањем саме вредности: микроекономски аспект и субјективна процена заснована на потребама појединаца постају активни фактори, док се производња и њени критерији (трошкови производње) свде на пасивне категорије или дефинишу субјективно као негативне корисности. Активна улога тражње и пасивна улога понуде леже у основи теорије импутације и теорије производних коефицијената. Каузални однос вредности и цене остао је и даље, али се каузалитет заснива на новим теориским премисама: на појединцу-потрошачу као главном покретачу привредне делатности и на активној улози потрошње. Тешкоће око квантификације субјективних процена појединаца, као и тешкоће око њиховог изражавања у друштвеним мерилима (тзв. summation problem) (20) довеле су до напуштања поставке о самерљивости и могућности квантитативног изражавања интензитета субјективних појава и до прећутног признавања немогућности да се из полазних премиса ове теорије реши проблем квантификације вредности, односно проблем цена.

Каузални однос вредност-цена губи своју одређеност у економским истраживањима. Категорија вредности се изједначаје са нормалном ценом. У крајњој линији се меша са категоријом прометне вредности. У другим теоријама она се потпуно елиминира из економских изучавања и доводи до стварања теорије цена без теорије вредности (the non value theory of exchange value) (21). Ова

(18) J. S. Mill: Principles of Political Economy, London, 1900 (6 изд.), с. 265: „На срећу нема више ништа што треба објаснити у законима вредности ни сада ни доцније, та теорија је потпуна...”

(19) A. Cournot: Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses, 1830.

(20) J. Akerman: Annual Survey of Economic Theory. The Setting of the Central Problem, Econometrica, Menasha (USA), 1936, vol. 4, no. 2, с. 99-101. — G. Nyblen: The Problem of Summation in Economic Science, Lund, 1951. — Проблем је познат и под именом тзв. no-bridge проблема (в. A. Marchal: Problèmes actuels de l'analyse économique. Cours de doctorat, Paris, 1954, с. 64).

(21) K. Shibata: On the General Profit Rate, Kyoto University Economic Review, Kyoto, 1939, vol. 14, no. 1, с. 42—3. Акерман говори о „value free economic theory“ — О истом питању в. M. Dobb: нав. дело, с. 2—3.

друга тенденција постаје све доминантнија у модерној грађанској теорији, а свој најранији израз добија у радовима теоретичара опште равнотеже Вилфреда Парета. Теорија цена се заснива на искључивој анализи међусобних односа понуде, тражње и цене (the supply-and-demand theory of exchange value) изражених кроз систем математичких једначина које одређују услове равнотеже. Уместо каузалне анализе уводи се функционална, што другим речима значи напуштање теорије вредности.

Што се тиче прве тенденције која је довела до мешања проблема вредности са проблемом цена изједначајући вредност са нормалном ценом, она се изразила у радовима енглеских економиста Кембриџске школе. Дуалистичка теорија А. Маршала (22) претставља покушај да се створи компромис између учења енглеских вулгарних економиста прве половине XIX века и теорија граничне корисности у области цена. По својој садржини она се заснива на анализи односа понуде, тражње и цене. Каузална анализа у теорији цене, нужност теориског извођења цене из вредности и овде је методски отклоњена. Полазну тачку анализе претставља тржишна цена у моделу у коме је тражња активни фактор, а понуда се сматра као дата и своди на тзв. чисту понуду, тј. на постојеће залихе робе. То омогућује да се из полазне анализе потпуно отклони проблем производње. У анализама које се врше у даљим моделима (модел кратког рока и модел дугог рока) производња постаје фактор који се активизира и модификује решења полазне анализе. Међутим, анализа се завршава са трошковима производње као првим елементима, што само поново потврђује вулгарни карактер ових анализа.

Практички смисао ових теорија састоји се у томе да се утврде услови равнотеже, тј. да се да таква теорија цена која ће омогућити да се усклади тежња капиталисте за максималним профитом са функционисањем система као целине. Одредити услове равнотеже значи решити све противречности које ометају правилан ток капиталистичке производње. Капиталистичко предузеће постаје основна економска јединица у теорији цена, модерна теорија цена се заснива на теорији фирме (23). Задатак теорије цена је да се утврде услови понашања фирме који омогућују остваривање равнотеже било у привредној грани (теорија парцијалне равнотеже енглеске школе), било у капиталистичкој привреди као целини (теорија опште равнотеже Лозанске школе). На тај начин основно питање теорије цена постаје питање равнотеже и велики део економске лите-

(22) A. Marshall: Principles of Political Economy, London, 1920, (8 изд.).

(23) E. Chamberlin: Une formulation nouvelle de la théorie de la concurrence monopolistique, *Economie appliquée*, Paris 1952, t. V, no. 2-3: L'oligopole, livraison première, с. 175: „Модерна теорија цена заснива се на фирми као l'unité essentielle, из које је изаткано тржиште. Она претставља atome économique насупротив ранијем периоду кад јој није посвећена никаква пажња.“ — Критику овог става савремене теорије цена даје С. W. Guillebaud (Marshall's Principles of Economics in the Light of Contemporary Economic Thought, *Economica*, London, 1952, с. 119). Он сматра да imperfect-competition школа у својој тежњи да анализира индивидуално предузеће види само дрвче у економском комплексу, а највећим делом игнорише шуму (индустрију).

ратуре грађанских теоретичара посвећен је усавршавању појма равнотеже и формулисању те теорије (24). Међутим, све до тридесетих година овог века, основни модел анализе везан је за тржиште слободне конкуренције, док је теорија монопола као анализа друге граничне структуре тржишта претстављала само анализу изузетка. Грађанска теорија је остављала потпуно необрађену област појавних тржишних структура, у којој су се преплитали елементи слободне конкуренције са елементима монопола.

Оваква у основи статичка теорија, са тежњом да научно одрази схватања индивидуалних капиталиста о законима производње и промета (теорија фирме), није била у могућности да да основу за анализу целокупног система привреде. Елиминисањем закона вредности као основног закона политичке економије, модерна грађанска теорија је изгубила рационалну основицу целог система. Њена теорија није била у могућности да полазећи од своје теорије цена да теорију развитка капитализма (динамички аспект), нити да дефинише законе који управљају друштвеном производњом и расподелом (макроаспекта). Јединство економске теорије није могло да се методолошки одржи. Уместо јединственог система теориске анализе капиталистичке привреде у целини у коме ће поједини аспекти проблема бити научно повезани у јединствен систем теорије, грађанска теорија ствара посебне теорије између којих не постоји никаква веза, иако све оне обухватају само поједине стране јединственог привредног комплекса. Ово цепање система економске теорије постало је нарочито видно кад су динамичке и макроекономске анализе добиле више места у изучавањима грађанских економиста, тј. после 1930 (25).

Међутим, криза настаје и у оквиру саме теорије цена. Дискусије о питању закона непропорционалних приноса, а нарочито чланак Р. Sraffa-е, (26) дају потстрек за напуштање модела слободне конкуренције и за прелажење на анализу тржишних структура између слободне конкуренције и монопола, које су ближе структуре стварног тржишта. Радови, које дају П. Робинзон, Е. Чемберлен, Х. Ф. Штакелберг, означавају прекретницу у том погледу (27). Монополским елементима у анализи цена даје се одлучујући значај

(24) N. Kaldor: A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium, The Review of Economic Studies, Cambridge, 1934, vol. I, no. 2, с. 122.

(25) О „une série d'impasses" у које је ушла економска наука на Западу говори Ј. Domarchi у дискусији о реферату Н. Bartoli-a: La méthode marxiste (Travaux du congrès de économistes de langue française, Paris, 1950). У истој дискусији Н. Denis наводи да један од најпознатијих савремених економиста у теорији цена, Ј. Robinson, сматра да политичка економија још није решила ни свој први проблем, тј. шта одређује цену једне робе (в. стр. 178).

(26) Дискусију о проблему непропорционалних приноса је отворио Ј. H. Clapham: On Empty Economic Boxes, Economic Journal, London, 1922. Њему је одговорио А. С. Pigou. Међутим 1926 Р. Sraffa објављује чланак: The Laws of Return under Competitive Conditions (Econ. Journal, dec. 1926). Овај чланак даје потстрек новој дискусији у којој учествују Pigou, Robertson, Shove, Harrod, Allen. На резултатима ове дискусије настаје теорија цена заснована на ограниченој конкуренцији.

(27) Ј. Robinson: The Economics of Imperfect Competition, London, 1933. — Е. Chamberlin: The Theory of Monopolistic Competition, Cambridge (Mass.), 1933. — Н. v. Stackelberg: Marktform und Gleichgewicht, Wien-Berlin, 1934.

и уместо теорије цена у слободној конкуренцији стварају се теорије цена ограничене конкуренције, теорија олигопола (small numbers), напушта се принцип јединства тржишне цене и даје одлучујући значај дискриминацији цена. Каузална анализа у овим теоријама је потпуно занемарена, што не значи да оне прећутно не садрже у себи основне елементе теорије субјективне вредности. Главни предмет изучавања су појавни облици цена разрађени кроз теорију конкуренције, која поред слободне конкуренције и монопола обухвата и прелазне структуре, као и појаве настале на бази мултидимензионалног карактера конкуренције.

Микроекономски аспект (теорија фирме) и статички односно стационарни карактер анализа (теорија равнотеже) у овим теоријама наглашен је још јаче но раније. Основне премисе теорије цена слободне конкуренције нису напуштене, јер и даље тражња има водећу улогу. По методу анализе (функционална анализа) оне претстављају само даље развијање теорије цене која има за полазну тачку закон понуде и тражње. Нови доприноси: анализа закона непропорционалних трошкова, увођење криве граничног дохотка (marginal revenue curve), ново дефинисање појма индустрије односно групе увођењем момента супституције у дефиницију, итд. — све се то и даље креће у оквиру примеса ранијих теорија цена. У новије време тако развијене теорије наилазе на критику од стране економиста који не усвајају принцип граничних трошкова (28), као и од стране оних који настоје да целу анализу цена сведу на правила понашања појединачне фирме на датом тржишту (тзв. теорија игара) (29).

Неоспорно је да је модерна грађанска теорија цена поставила велики број нових питања, да је дала нове аспекте проблема напуштајући претпоставку слободне конкуренције, хомогености робе, јединства цене, разрађујући прелазне структуре, мултидимензионални карактер конкуренције, понашање фирме, итд. Међутим, све ове анализе дате су у оквиру теорије цене или чак разних теорија цена које се не могу повезати у јединствен систем економске теорије схваћене као теориски, научни израз стварних, суштинских кретања привреде једног друштва у целини. Ова теорија цена није средство помоћу кога се могу објаснити основни узроци одређивања цена који лежи у снагама које одређују и покрећу привредни систем у целини. Њен вулгарни карактер (теорија која врши анализу појавног света без анализе снага које управљају кретањем појавног света), њен микроекономски карактер (теорија чија је јединица анализе фирма, а основна сфера односа односи размене двеју роба),

(28) Принцип граничних трошкова критикују пре свега практичари (Н. М. Henderson: Prices and Profits in State Enterprise, Rev. Ec. Stud., 1948/9, vol. 16, no. 39, с. 17) који наводе практичне тешкоће за примену тог принципа у калкулацији цена. У теорији се принцип критикује од стране економиста који заступају тзв. full-cost principle односно normal-cost principle. В. приказ ових радова у чланку: К. Brunner: Competition and the Theory of the Firm, *Economia Internazionale*, Nov. 1952.

(29) J. V. Neumann and O. Morgenstern: *Theory of Games and Economic Behavior*, Princenton, 1944.

њен статички карактер (теорија код које тражња има водећу улогу) — све то је одвојило ову теорију цена у један затворен систем из кога нема пута у анализу динамичких и макроекономских проблема.

Није никакво чудо што је тада један од најзначајнијих претставника ове теорије Џ. Робинзон недавно оценила своју књигу *The Economics of the Imperfect Competition*, као „a scholastic book“, јер претпоставке које су биле адекватне или их је она сматрала за такве у погледу обраде питања цена, никако нису биле подесна основа за анализу односа цена, производње и расподеле у оном облику у коме се ти односи испољавају у стварности (30).

3. Постављање теорије тржишних цена на премисама Марксовог економског система. Цена производње — полазна тачка те теорије

Преглед који смо дали показује да се теорија цена у данашњем облику не може сматрати довољно обрађеном у марксистичкој литератури. Данашњи облик те теорије у грађанској економској литератури даје решења која се научно, каузално и функционално, не могу повезати са другим деловима економске теорије, посебно с теоријом друштвене производње и расподеле и теоријом привредног развика. Због тога анализа привреде у целини не може поћи од цене, па према томе ни теорија цена не може бити полазна теорија.

Полазна теорија по нашем мишљењу треба да се заснива на премисама из којих се може извести како анализа функционисања система као целине, тако и анализа његовог развика. Од такве теорије води пут до научне анализе стварног кретања цена, до тржишних цена. Развијање теорије цена на овој основи захтева научно решење свих оних привидних противречности које постоје између суштине и појавног облика, тј. претпоставља развијену анализу економских међучланова (31), међу којима цена производње свакако претставља најзначајнији члан. Само помоћу ових анализа које обрађују посредне чланове могуће је схватити модификације које настају у економској суштини под сложеним деловањем разних фактора. Сем тога, оваква теорија цена претставља део економског система који се развио из његовог најпростијег, чистог, општег облика у развијени систем комплексних економских односа, који одговарају односима стварне привреде.

Овакав пут обраде проблема цена методолошки омогућује Марксов економски систем. Он је у својој општој концепцији јединствен теориски систем привреде, заснован на закону вредности као основном закону, са полазном тачком која обухвата друштвену привреду у целини и која омогућује функционалну и динамичку анализу. Као мера квантификације економских односа служи категорија вредности, критериј апстрактни, теориски, али заснован на

(30) J. Robinson: *Imperfect Competition Revisited*, Ec. Journal, Sept. 1953, с. 584.

(31) Капитал, књ. III, с. 257

рационалној концепцији о производњи, о процесу рада, као активности која има одлучујућу улогу у друштвеном систему привреде и која претставља сферу у којој и из које делују основне покретачке снаге које развијају систем.

Оваква полазна тачка омогућује да се већ у оквиру теорије друштвене производње дају елементи најапстрактније теорије цена, — теорија вредносне цене која се увођењем у анализу односа капиталистичке расподеле развија и конкретизује приближавајући се стварним ценама кроз теорију цене производње. Изложена у III књизи *Капитала* ова теорија претставља у основи разраду теорију расподеле у оквиру експлоататорске класе, пошто је претходно кроз теорију вишка вредности постављена граница маси дохотка која припада експлоататорима. Истовремено она претставља за Марксов економски систем најдаљу конкретизацију тог система на теориском путу његовог развијања од суштине ка појави. У односу на теорију цена она претставља неопходну полазну теорију за разраду конкретнијих облика цене као квантитативних израза односа производње, расподеле и размене. Систематску и теориску обраду ови облици добијају у теорији конкуренције, теорији тржишне цене као следећој развојној етапи на путу економске теорије.

Међутим, овакав начин постављања проблема и овај пут његове разраде није прихваћен у литератури после Маркса. Штавише и сама интерпретација цене производње, како од економиста-марксиста тако и од грађанских критичара Маркса вршила се на начин који није дозвољавао да се место теорије цена у Марковом економском систему потпуно схвати (32). Основно питање целокупне дискусије око цене производње није било питање њене интерпретације, већ питање њеног односа према теориским поставкама I књиге *Капитала*. Питање има ли или нема теориске противречности између I и II књиге *Капитал* било је питање на које се давао одговор да ли је Марков економски систем теориски јединствен (став економиста-марксиста), или он носи у себи теориску противречност (став грађанске критике и ревизиониста).

(32) Питање интерпретације Марковог економског система се често третира у литератури. Почевши од Сомбартовог чланка (Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx, Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, Berlin, 1894, Bd. VII, c. 586) и Diehl-овог приказа Böhm-Bawerk-ове књиге о Марковом економском учењу (Zwei neue Schriften über Karl Marx, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena, 1896, III Folge, Bd. 12, c. 896—7) то питање не силази са дневног реда. Наводимо као пример мишљење Ј. Маршала (Deux essais sur le marxisme, Paris, 1955, c. 19) о проблему интерпретације: „Марковске тезе се тешко разумевају. Његово излагање је далеко од тога да буде савршено јасно. Штавише његови ученици у циљу популаризације и пропаганде учинили су га често „abusivement“ упрошћеним. Извесне критике које им се упућују односе се уствари на тај упрошћени приказ, а не на само учење.“ — До сличног закључка о интерпретацији и критици Марковог учења долази и О. Морф (Das Verhältnis von Wirtschaftstheorie und Wirtschaftsgeschichte bei Karl Marx, Bern 1951, c. 63), који указује на чињеницу да досад још није покушано да се Марков систем прикаже тако да се место „Капитала“ одреди према Марковој општој концепцији. Ту је концепцију Маркс дао у првој реченици свог предговора за „Критику политичке економије“: систем буржоаске економије ја посмаграм овим редом: капитал, земљишна својина, најамни рад; држава, спољна трговина, светско тржиште“ (Критика, c. 7).

Овакво постављање дискусије има добрим делом узрок у следећој чињеници. Између појаве I књиге (1867) и појаве III књиге (1894) лежи временски период од скоро три деценије. Марксово учење у I књизи и поред свих његових напомена и ограничења да је реч о једној полазној теорији израженој кроз највиши ниво апстракције у односу на економску теорију и код марксиста као и код критичара схватано је углавном као затворен и довршен систем. На основу таквог схватања развила се интерпретација и критика самог учења и заузети су ставови према њему већ много пре појаве III књиге, тј. пре но што је била позната Марксова разрада система. Са појавом III књиге решен је низ привидних противречности између учења I књиге и стварног привредног живота и многе критичке примедбе на Марксову анализу постале су беспредметне. С друге стране, она је и за саме интерпретаторе значила озбиљне тешкоће. Требало им је да се ослободе својих предубеђења о теорији изнетој у I књизи, као довршеном систему, као и рутине која је већ у извесном смислу настала у интерпретацији те теорије (33).

Под притиском грађанске критике економисти-марксиста своју главну активност управљају на то да докажу да III књига не противречи учењима I књиге, уствари њиховим интерпретацијама тих учења. Основно је било доказати да је цена преобразени облик вредности и то вредности како је она дефинисана у I књизи, а да се притом нису имале у виду претпоставке на којима се заснива I глава I књиге у којој је дефинисан закон вредности у његовом најчистијем облику. Између анализе у тој глави и III књиге лежи читава анализа I и II књиге *Капитала* кроз коју је Маркс развио закон вредности у закон капиталистичке производње и расподеле, а из које излази да закон вредности управља кретањем цена само у крајњој инстанци. Уместо да се излагање у *Капиталу* схвати као развијање општег закона и да се одреде облици привреде и претпоставке на којима су се ти облици заснивали, интерпретатори су остајали често на недоказаним тврдњама да се цена производње појављује само као модификовани облик вредности. Систематску анализу Марксовог развијања општег закона нису дали ни немачка социјал-демократија, ни совјетски економисти, који су за последњих шездесет година најинтензивније интерпретирали Марксова учења међу економистима-марксистима.

Што се тиче грађанске критике Маркса, III књига је претстављала за њих главни аргуменат за њихову тезу „*Marx contra Marx*.” Њоме се доказивала неодрживост теорије I књиге а да се притом није поштовао ни метод анализе ни систем претпоставки на којима се заснивала Марксова анализа. Добрим делом та критика је само

(33) K. Vornberg: Die Einheitlichkeit des Marxschen Werttheorie, Neue Zeit, Stuttgart, 1903, Bd. 2, No. 38, с. 362 и даље: „о једној завршеној самосталној теорији вредности не може бити говора већ стога, јер би то значило игнорисати план дела и цео ток Марксовог истраживања капиталистичког поретка.“ О нужности да се теорија вредности интерпретира на бази целог „Капитала“, „из целине система“ говори и R. Hilferding: Zur Problemstellung der theoretischen Ökonomie bei Karl Marx, Neue Zeit, 1904, Bd. 1, No. 4, с. 101.

указивала на различите формулације у I и III књизи узимајући то за довољан доказ неодрживости саме теорије и не упуштајући се, или бар не у довољној мери, у саму анализу тих закључака и оцену њихове теориске вредности. Тон тој критици дали су углавном Бем-Баверк и В. Парето (34). Њихови аргументи имали су за грађанску критику Марксовог учења снагу судских пресуда и појављују се још и данас као аргументи те критике.

Тако се кроз цео овај период од појаве III књиге до данас питање цена производње постављало као питање оправдања и противречности у систему а не као питање полазне теорије за даље развијање проблема цена. Нас утрово интересује ова страна проблема. На њој, међутим, није досад систематски рађено, тако да досадашња интерпретација Марксове анализе цене производње не даје одговоре на методска питања која су значајна за постављање теорије тржишних цена која ће се заснивати на цени производње.

Треба имати у виду да се цена производње појављује као резултат Марксове анализе у којој се развија економска суштина према појавним привредним облицима. Дефинисање тог односа (цене производње) не може се дати уколико се не одреде претпоставке на којима се заснива анализа у којој се излаже економска суштина (вредност робе). У даљој анализи ка појавном свету неопходно је напустити неку од претпоставки помоћу којих је упрошћена стварна привреда. На тај начин је поступио и Маркс при прелазу од анализе робне производње на анализу капиталистичке робне производње. Док је при анализи робне производње уопште, друштво робних произвођача било по претпоставци класно неиздиференцирано, *quid proquum* за анализу капиталистичког облика робне производње је класно издиференцирано друштво. У свом теориски упрошћеном облику, оно је основа за анализу цене производње. При прелазу на анализу тржишне цене исто тако се поставља питање избора нових, активних елемената и напуштања претпоставки помоћу којих је дејство тих елемената било неутрализовано на ранијем стадију теориске анализе.

Изгледа да се по Марксовим схватањима даља анализа има извршити тако што ће се активизирати снаге у сфери размене напуштањем претпоставке о равнотежи између понуде и тражње (35). Отступања од равнотежног положаја треба да дају основу за објашњење колебања цена око цене производње, тј. за анализу стварног кретања цена.

Међутим, цену производње узима као полазну тачку и Р. Хилфердинг при постављању своје теорије картелне цене која претставља један од облика тржишне цене. Он је остао и даље на претпоставци о равнотежном положају снага у размени и своју теорију тржишне цене заснива на напуштање претпоставке о капиталу као хомогеном фактору расподеле, тј. напуштањем принципа на јед-

(34) E. v. Böhm-Bawerk: Zum Abschluss des Marxschen Systems, Berlin, 1896. — V. Pareto: Les systèmes socialistes, Paris, 1926, (2 éd.), t. II, ch. XIV.

(35) Капитал, књ. III, с. 148, 296—7; Critique, с. 77; Из. дела, књ. I, с. 66.

неке капитале једнаки профити (36). Овај случај анализе је он везао за нарочити облик ограничене конкуренције, за картеле, али то никако не значи да нарушавање принципа просечног профита не може да настане и услед других феномена који се у данашњој грађанској економској теорији обухватају под именом ограничене конкуренције. Тако је Хилфердинг дао методолошки нов пут за избор активних елемената у постављању теорије тржишних цена изводећи је непосредно из феномена везаних за капиталистичку расподелу.

Иако другим путем, пред исту алтернативу је стигла и модерна грађанска теорија цена: да ли даље сматрати теорију тржишних цена у условима слободне конкуренције као општу теорију цена и из ње развијати као посебне теорије теорију цена у условима монопола, олигопола и других структура непотпуне конкуренције, или напустити теорију цена у слободној конкуренцији као апстрактну и нереалну и одмах прећи на постављање теорије цена у ограниченој конкуренцији као реалније и ближе појавним облицима.

За постављање теорије тржишних цена неопходно је да се претходно да систематска анализа методолошких питања у оквиру Марксовог система робне производње и њеног капиталистичког облика. Теорија цена која се заснива на резултатима Марксове опште анализе капитала претставља у исто време и развијање Марксовог аналитичког низа од економске суштине ка појавном привредном свету. Поред члана вредност \rightarrow цена производње уводи се нови члан цена производње \rightarrow тржишна цена. (У литератури је много оспоравана методолошка могућност постављања првог члана. Питање претварања вредности у цену производње, познато под именом тзв. трансформационог проблема (37), претставља основни проблем тзв. противречности између I и III књиге *Капитала*.) Ако се одрже негативни одговори критике на могућност трансформације вредности у цене производње, тада се горњи аналитички низ прекида већ код првог члана. То значи да анализа трансформационог проблема претставља друго претходно питање при постављању теорије тржишних цена. Тек на бази решења добијених анализом оба проблема могуће је прићи квалитативном и квантитативном одређивању односа између закона вредности и стварних цена. Овим се у исто време даје садржина Марксовом ставу по коме закон вредности делује на цене у крајњој инстанци. Због тога претходна анализа методолошких питања има одлучујући значај при постављању теорије тржишних цена.

Милош Самарџија

(36) Р. Хилфердинг: Фин. капитал, с. 251 и даље.

(37) По Dobb-у трансформациони проблем се састоји у томе да ли се могу или не могу Марксове цене производње извести из value-positions када је органски састав капитала познат. Проблем је компликован јер ако се производ (output) изрази у ценама производње, тада се у ценама производње морају изразити и елементи трошкова производње (input). На тај начин претварање од вредности у цене производње укључује узајамну међузависност између output- и input-цена. По Добу Маркс је оставио проблем недорешен. — М. Dobb: A Note on the Transformation Problem, у On Economic Theory and Socialism. Collected Papers, London, 1955, с. 273—4.

МОТИВИ ХОБЗОВЕ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

У политичкој философији новијег доба Томас Хобз заузима једно од најугледнијих и најистакнутијих места, истине не толико због позитивних утицаја које је његово учење непосредно вршило на развој политичког мишљења потоњих генерација, колико због богатства потстицаја које је оно дало и још увек даје. Не само у поређењу са својим средњовековним претходницама у политичко-теориским расправљањима, већ чак и у поређењу са Макијавелијем и Боденом (који се несумњиво с правом могу сматрати првим великим политичким мислиоцима модерног доба, а унеколико чак и његовим непосредним претечом), Хобз се упадљиво издваја како снагом и дубином својих теориских настојања, тако и оштрином и оригиналношћу својих често парадоксалних решења. За разлику од свих својих претходника, Хобз је први модеран политички мислилац који је предузео одважан покушај да политичку теорију постави на широки план једног целовитог философског система, и који је настојао да основне принципе овог система начини довољно општим и обухватним да би на основу њих могао да објасни све појаве у природи, укључујући ту и људско понашање у његовом индивидуалном и социјалном аспекту (1). С друге стране, Хобз је потпуно слободан од сваке врсте празноверја и фантастике, тако да код њега нема ни трага од оних раније доста уобичајених расправљања напр. о томе шта се десило с Адамом и Евом после првобитног греха и т. сл. Хобз је јасан и логичан; његова политичка теорија је доследно рационално конструисана, без трунке примесе ма каквих нејасних и проблематичних појмова. Тежиште свих Хобзових политичких расправљања и дедукција чине два фундаментална проблема сваке политичке философије: проблем најбољег облика политичке владавине и проблем оправдања политичке власти. По Хобзовом мишљењу, најбољи политички облик је монархија (мада с извесним огорадама), али то је мање значајан део његове политичке доктрине. Много значајније је његово доказивање да политичка власт треба да буде апсолутна. Овим својим другим решењем Хобз је настојао да превазиђе оквири традиционалног феудалног, сталешког и црквеног схватања о праву на побуну (које је управо у његово доба и непосредно пред његовим очима претило да доведе и чак довело до анархије грађанског рата у Енглеској) и да средњовековном политичком плурализму супротстави рационално јединство једне централистичке државе.

Као што је добро познато, средњовековно друштво — чији су се остаци, иначе, местимично упорно одржали све до времена у коме је Хобз живео (2), па чак и после њега — није знало за једну

(1) Упор. G. Sabine: *A History of Political Theory*. London—Sidney, 1939, стр. 457; B. Russell: *A History of Western Philosophy*. New York, 1945, стр. 556.

(2) Ближи подаци о томе код F. Tönnies-a: *Thomas Hobbes. Leben und Lehre*. Dritte vermehrte Auflage, Stuttgart, 1925, стр. 19 — 23; 40 — 1; 87 — 91. Уз излагања даље у тексту упор. L. Stephen: *Hobbes*. London, 1904, стр. 173 — 182.

јединствену територијалну државу. Уместо ове, постојало је само шарено мноштво разноврсних и међусобних подређених односно надређених социјалних творевина, али без јаке централне власти која би их политички обједињавала. Истина, и у Средњем веку било је краљева, али су њиховој власти непосредно били потчињени само вазали, преко којих су ови тек посредно и само номинално вршили и власт над самим народом. Непосредно, поданици су били потчињени само власти њихових феудалних господара. Краљ није био ништа друго до само највиши феудалац, али са прерогативама које су у великој мери биле ограничене правима феудалне аристократије и варошких сталешких корпорација.

Процес стварања модерног капиталистичког друштва, тј. друштва слободних и формално једнаких грађана, ишао је паралелно са апсолутистичким тежњама за разбијањем феудалних и корпоративних веза и отстрањивањем многобројних посредних чланова између краља и народа. Борба између краљевске власти и феудалне властеле, која је најпре почела у Француској још у 13 и 14 веку, завршена је потпуним савлађивањем средњовековног партикуларизма. Већ у доба Луја IX (оног ипотог кога је црква прогласила светим), у Француској је моћ феудалног племства умногоме била ограничена, да би под Лујем XIV она најзад дефинитивно била сломљена претварањем дотле аутономне властеле у дворско племство. У време када је Хобз писао, Француска је већ увелико била апсолутистичка монархија. И у осталим европским земљама, мада, истина, не тако оштро као у Француској (и са изузетком Немачке, где је сталешки утицај био нарочито јак), апсолутистичке и централистичке тежње краљева довеле су до истих резултата — до укидања сталешких привилегија, атомизације феудалних и корпоративних флорјева и преобраћања народа у једну компактну, хомогену масу поданика који имају исте дужности према краљу и који овима даје иста права. Тако је и у Енглеској већ Хенрик VIII приграбио себи толико власти колико пре њега ниједан енглески краљ никада није имао. Али како је овде опозиција пуританаца умногоме била поткопала темеље деспотским тежњама владалаца и онемогућила коначну победу амбиција Хенрика VIII, то је у доба Томаса Хобза Енглеска преживљавала велику кризу отвореног грађанског рата.

Рођен 5 априла 1588 у близини Малмзберија, на северу Вилтшира, једне профовије на југозападном делу британског острва, Томас Хобз дочекао је дубоку старост од преко 90 година. Живео је, развијао се и деловао у једном столећу које свакако спада у најзначајнија столећа енглеске историје. Био је највећим делом непосредан посматрач свих дубоких унутрашњих превирања кроз која је Енглеска онога доба пролазила: видео је борбу између Стјуарта и парламента (од 1642), револуцију, рушење монархије и успостављање републике под Кромвелом (1651), дочекао је најзад и Реставрацију (1660). Његов животни пут био је умногоме одређен овим

догађајима. Мада је увек остајао по страни, ван непосредног учешћа у политичким сукобима и увек био ипуњен само чежњом за миром и стабилношћу, Хобз је управо под утиском политичких догађаја чији је био савременик све више померао тежиште своје књижевно-философске делатности ка социолошко-политичком подручју: његови напори за стварањем једне несумњиве, демонстративне науке о друштву и држави требало је да пруже чврсту основу политичком развоју и тако да омогуће успостављање унутрашњег мира у његовој земљи. За разлику од Лајбница, с којим се због својих изразито политичких склоности најпре може поредити, Хобз је био далеко од сваке помисли да конкретним политичким плановима и пригодним написима активно суделује у политичким акцијама: он је начинио смео покушај да политику теориски објасни, али је одлучно одбијао да је и практично води. Умро је 4 децембра 1679.

Систематска позиција Хобзове политичке теорије није довољно јасна и једнозначна, тако да је врло тешко одредити је. Уосталом, ни основне оријентације извесних Хобзових општих философских схватања нису ништа мање нејасне и вишезначне, већ се, такође, могу подвести под врло разноврсне класификационе схеме (3). Разлог, вероватно, треба тражити у томе што Хобзова схватања претстављају специфичну фону између континенталне и класичне енглеске философије. По свом основном убеђењу да садржаји свих наших појмова и сазнања потичу из искуства, да предмети општих појмова постоје само у мишљењу, а не и у стварности, и да свако научно истраживање мора поћи од дефиниције речи и појмова, Хобз стоји на истој линији са свим типичним претставницима класичне енглеске философије од Бекона до Лока и Хјума. Беконова теза да се до нових сазнања може доћи само путем индукције била је за Хобза исто толико по себи разумљива, колико је и Локово тврђење да нема „урођених“ појмова претстављало такорећи претпоставку његових схватања. С друге стране, Хобз је био живо заинтересован за философска струјања на континенту, и за време својих дугогодишњих боравака у Италији и Француској одржавао је и личне контакте са Галилејем, Декартом, Паседијем, Мерсеном и другима. Његово одушевљено истицање математике као идеалног научног обрасца и његов захтев за увођењем „математичке методе“ у све остале научне дисциплине очигледно показује трагове континенталних утицаја. Линија зависности од енглеске традиције огледа се опет у томе што је Хобз био првенствено оријентисан на науку о човеку и људском друштву, коју је хтео да уздигне на онај степен егзактности који је применом математичких поступака већ идеално био постигнут у науци и природи.

Развој модерног политичког либерализма и индивидуализма обично се везује за име Хобзовог сународника Џона Лока који је, као што је познато, говорио о извесним урођеним и неотуђивим при-

(3) Тако и В. Russell: *op. cit.*, стр. 546.

родним правима појединаца, која су независна од државне власти и чија повреда штавише оправдава сваку побуну против те исте власти. Политички рационализам 18 века био је далеко од тога да се одушевљава Хобзо као својим аутентичним претходником, већ је напротив указивао на антииндивидуалистичке и апсолутистичке мотиве у Хобзовој политичкој философији, и истицао као њено карактеристично обележје свођење сваке вере и свих права на сраман култ фатализма и насиља. Тек је у другој половини 19 и почетком 20 века дата сасвим друкчија оцена Хобзових политичких концепција, будући да су у предњи план истакнути они иначе очигледно јако наглашени природноправни мотиви читаве Хобзове конструкције. По овом другом схватању, у Хобзовој политичкој философији требало би пре свега видети не прототип ауторитарног схватања о држави, већ напротив изразит образац рационализма и индивидуализма.

Ова два дијаметрално супротна става у интерпретацији политичке теорије Томаса Хобза дошла су нарочито до изражаја у новијој политичкој литератури (нарочито у француској и, под њеним утицајем, делимично у немачкој), у којој је пре непуних две деценије поводом Хобза била вођена жива дискусија о проблему тоталитарне државе. Крајем 1935 објавио је, наиме, познати француски социјални филозоф Ж. Виалату једну исцрпну студију о Хобзовој философији и политици (4) у којој је доказивао да је Хобзова политичка теорија типичан узор тоталитаристичког политичког мишљења и у неку руку први земак модерних тоталитаристичких схватања и стремљења. Истакавши најпре општу натуралистичку подлогу Хобзове философије, њено настојање да човека потпуно и без остатка подвргне природи, да науку о природи сведе на физику, а ову на механику, Виалату је нарочито упро прстом на фамозну Хобзову слику чудовишног Левијатана, на неколико Хобзових доиста бизарних обрта (као напр. *deus mortalis*, *Mortal God* и *homo homini deus*), и посебно на ону Хобзову озлоглашену државно-апсолутистичку тезу да свака друга религија осим оне коју је држава прописала или допустила није ништа друго до правноверје, па је отуда извео закључак да је Хобз типичан идеолог тоталитаризма. Насупрот овом гледишту, а у једном полемичком напису против Виалатуа, француски државноправни писац Р. Капитан упозорио је на изразито индивидуалистички карактер Хобзове конструкције друштвеног уговора, и на тај начин покушао да спасе традиционално индивидуалистичко схватање Хобзове политичке доктрине. (5) Основне тезе Р. Капитана прихватио је и делимично даље развио немачки правник К. Шмит, који је, наглашавајући, истина, да је политичко мишљење Томаса Хобза у суштини физичко-механички одређено, енергично тврдио да су биле какве

(4) J. Vialatoux: *La Cité de Hobbes. Théorie de l'état totalitaire. Essai sur la conception naturaliste de la civilisation.* Paris—Lyon, 1935.

(5) R. Capitant: *Hobbes et l'état totalitaire.* Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique, VI/1—2, 1936, стр. 46 — 75.

(6) C. Schmitt: *Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes.* Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XXX/4, 1937, стр. 622 — 632.

тоталитаристичке претставе нестојиве са рационалистичким и индивидуалистичким основама Хобзове теорије (6).

У новије се време, међутим, све више почело увиђати да се у Хобзовој политичкој философији на чудан и савим неуобичајен начин укрштају индивидуалистичке и ауторитарне тежње, те да, према томе, сваки покушај једнозначног одређивања њене основне систематске оријентације неизбежно води у једностраност и производљност. Велика је заслуга немачког социолога Х. Шелскиа што је први јасно уочио да је Хобзово учење о природном праву — за које је, како и сам Шелски признаје, доиста карактеристично инстинстирање на нераскидивој вези „односа између заштите и покорности“ — уствари само горњи, површински слој Хобзове политичке теорије, а да је, у суштини, учење о државној власти и дисциплини њено језгро, њен битан и средишни део коме онај први служи само као објашњење или тачније као образложење (7). Истина, Шелски је посветио далеко већу пажњу оповргавању схватања о рационалистичком, мехничком и индивидуалистичком крактеру Хобзове философије уопште него што би се то од њега очекивало с обзиром на назив и основни циљ његове студије, а сасвим је овлаш додирнуо проблем систематске оцене Хобзове политичке теорије, тако да је на тај начин пропустио да изведе све консеквенције у погледу односа између оних двају делова из којих би ова теорија требало да је компонована. Али за разлику од Шелскиа — чија је расправа, иначе, остала незапажена од стране многих истраживача Хобзове политичке философије — излагања француског философа Р. Полена одликују се управо изванредном експлицитношћу у погледу оног основног питања које је немачки социолог донекле пренебрегао, мада је правац Поленових објашњења (8) умногоме друкчији него што би се на основу разликовања које је онај први био учинио уопште могло претпоставити. Полен је, наиме, нашао да је Хобз био први модеран политички мислилац који је одлучно настојао да измири индивидуалистичке и ауторитарне тежње и који је штавише успоставио широку корелацију између јединке и државе, тако да је, по Поленовом мишљењу, традиција политичког индивидуализма, у немогућности да изврши трансформацију Хобзове доктрине у средство за заштиту индивидуалних права насуспрот држави, свесно и с правом занемарила Хобза, будући да је у њему видела правог творца једне изразито политичке теорије о човеку као природној чињеници, а не као субјекту права.

Да би се, међутим, правилно схватили и оценили најдубљи мотиви и стварне амбиције Хобзове политичке теорије, или тачније: да би се уопште могло прићи расправљању о карактеру ове теорије, неопходно је учинити неколико претходних елементарних напомена. Хобзов философски систем — у коме његова политичка

(7) H. Schelsky: Die Totalität des Staates bei Hobbes, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XXXI/2, 1938, стр. 176 — 193.

(8) R. Polin: Politique et philosophie chez Thomas Hobbes. Paris, 1953, стр. 108 — 128.

теорија има одређено место и одређену функцију — оснива се на убеђењу о строгој каузалној условљености не само читавог природног збивања, већ и свих духовних и социјалних појава, тако да се овај велики енглески мислилац из тзв. херојског доба западно-европског рационализма несумњиво с правом може сматрати једним од најконсеквентнијих претставника натуралистичке концепције о друштву и држави. Ово убеђење да је не само природа један велики механизам у коме има места само за нужност (не и за случај или телеологију), већ да држава и сами људи нису ништа друго до само модификоване, нешто компликованије машине, стоји у директној вези с другим двама основним тачкама Хобзовог система, са његовим свођењем свет збивања на кретање, тј. на просторне промене и, с друге стране, са његовим схватањем да је онтолошка стварност, дакле оно што чини трајну и непролазну подлогу свих промена, телесне или материјалне природе. Својом изразито натуралистичком оријентацијом, патетичким наглашавањем безизузетне каузалне условљености читавог збивања и одлучном борбом против сваког вида телеологије, Хобз је умногome припремио пут Спинози, као што је и својим одлучним материјалистичким становиштем створио једну ситематску противтежу Декартовом дуализму и Лајбницовом спиритуализму.

Доследно овом основном философском ставу, Хобз говори о строгој каузалној одређености људских поступака, и одбацује учење о слободи воље као апсурдно (упор. *De Hom.* XI/2 стр. 23—4; *De Cive* V/8 стр. 133; *Lev.* VI стр. 29) (9). Своје детерминистичко схватање Хобз је нарочито живо развио у полемици с енглеским бискупом Брамхалом, и ова полемика била је непосредан повод за општу осуду његове философије као атеистичке. Хобзова основна теза у погледу људске слободе садржана је у ставу да нико нема у власти своју будућу вољу. Само последњи мотив, за којим непосредно следеће радња, јасан је и може се контролисати, али не и сви његови претходни предуслови. Хобз, дакле, не пориче да човек може да учини оно што једном „хоће“, као ни то да је осећање слободе непосредно дато у сећању и фантазији, али он одлучно одбија сваку помисао на то да човек може и да има вољу какву сам хоће.

У непосредној вези с овим схватањем стоји Хобзово учење о афектима или апетитима. Хобз разликује две врсте афеката: привлачне (радост, љубав, пожуа) и одбојне (бол, одвратност, страх). Ово разликовање има свој основ у двострукости људских реакција

(9) У недостатку Molesworth-овог издања Хобзових дела (*Opera philosophica, quae latine scripsit, 5 vol.* и *English Works, 11 vol.* London 1839 — 45), према чијој је пагинацији уобичајено навођење, сви наводи који су овде дати у тексту односе се на следећа издања: наводи из дела *De Homine* и *De Cive* на немачко издање Max Frischeisen-Köhler-a, *Th. Hobbes' Grundzüge der Philosophie. Zweiter und dritter Teil. Lehrer vom Menschen und vom Bürger. Philosophische Bibliothek, Band 158.* Verlag von F. Meiner. Leipzig, 1918, а наводи из дела *Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*, на издање Ernest Rhys-a, *Hobbes' Leviathan with an Introduction by A. D. Lindsay.* Everyman's Library. London, 1924.

на утицај спољашњих објеката, с обзиром на то да спољашњи утицаји могу потстицати или спугавати развој животне активности. По Хобзовом схватању, дивље животиње су врло мало дивље у поређењу с човеком: јер човека гони не само тренутна глад, као животиње, већ и будућа глад (De Hom. X/3 стр. 20). Човек уопште тежи за безграничном моћи: он се радује уколико има нешто више од других, а љути се уколико му недостаје нешто што други имају. По својој природи — сматра Хобз — човек није ни добар ни рђав, већ само снажан. Моћ је његова најдубља природа, а стицање, потврђивање и проширивање моћи његов најдубљи животни нагон. Класична формулација овог схватања дата је у осмој глави Хобзовог главног политичког дела (Lev. VIII стр. 35—6): „Страсти које највише условљавају разлике у обдарености духом и у снази разума јесу утлавном мања или већа тежња ка моћи, богатству, знању и части. Све ово може се, међутим, свести на тежњу ка моћи, јер богатство, знање и част нису ништа друго до само различите врсте моћи. Стога ако неко није обузет великом страху за било којом од ових ствари, већ је, како то људи кажу, индиферентан, такав човек може бити у извесном смислу добар, уколико не би вређао друге, али извесно је да он не може имати ни много маште ни много способности за расуђивање. Јер за жељу мисли нису ништа друго до извидници и уходе који траже путеве и средства помоћу којих се може доћи до жељених ствари. Сва упорност и живост духовних стремљења потиче одатле. Јер као што не желети ништа значи бити мртав, тако је и слаба или млтава страст само тупост. Страст која је на подједнак начин управљена на све ствари јесте колебљивост и сметеност, док страсти које се непосредније везују за било коју ствар него што се то код других људи обично може видети јесте оно што се назива лудилом“. Као што се види, у описивању људске природе Хобз је умногоме антиципирао Ниचेово учење о вољи за моћ. Истина, по Хобзовом схватању, над овом основном, анималном природом својом, човек може да створи и своју другу, друштвену природу. За разлику од животиња, човек је, наиме, обдарен способношћу говора: помоћу говора он је у могућности да се делимично ослободи од механизма природне нужности и да се штавише наметне околини као њен господар. С друге стране, говор омогућује заповедање и разумевање туђих заповести: „Јер без говора — каже Хобз — не би било никакве заједнице међу људима, мир и дисциплина били би немогући, већ само дивљаштво. Без говора људи би живели одвојено сваки за себе, али се не би могли удруживати“ (De Hom. X/3 стр. 19).

По Хобзовом схватању, разликовање између добра и зла је релативно. По себи или апсолутно, ниједна ствар није ни добра ни рђава, већ само у односу на једно одређено биће, одређено време, место и околности. За различите људе различите су ствари добре, и један објективан општи критериј за разликовање између доброг и рђавог не постоји све док се човек посматра као јединка ван

друштва. Објективан критериј за ово разликовање дат је тек у држави: добро је оно што закон заповеда, а рђаво је оно што закон забрањује. У природном стању, тј. изван политичке организације, ништа није забрањено, већ сваки има права на оно што може: граница права одређена је само границом моћи, и ничим више (упор. напр. De Hom. XI/4 стр. 25; De Hom. XIII/9 стр. 45; De Cive VI/9 стр. 140—1; Lev. XIII стр. 66). Поставља се, међутим, питање: шта ја нагнало човека да напусти природно стање и да пређе у грађанско, тј. да створи државу?

Одговор на ово питање Хобз даје у својим главним политичким расправама, *О грађанину* и *Левијатан*. Хобз пре свега утврђује да је Аристотел погрешно учио да је настанак државе условљен социјалним нагоном људи. Јер по својој најдубљој природи човек није друштвено, већ самољубиво и саможиво биће, и само брига о сопственој користи нагнала га је да створи једну заштитну политичку организацију. Држава је, дакле, вештачки производ страха и разборитости. По Хобзовом мишљењу, нагон за самосдржањем (који није ништа друго до тежња ка моћи) јесте највеће људско добро. Сва остала добра, као напр. богатство, мудрост, част итд. имају вредност једино утолико уколико њему служе. Претпоставка благостања, коме сви теже већ од природе, јесте сигурност живота и здравље. Ова сигурност недостаје, међутим, у природном стању у коме владају афекти. Отуда је природно стање стање рата свих против свију (*bellum omnium contra omnes*, De Cive I/12 стр. 87; *civill Warre, warre of every man against every men*, Lev. XIII стр. 65—6). Сваки хоће да постигне за себе што је могуће више моћи, и отуда настоји да потчини или уклони сваког другог који му стоји на путу. Штавише, сваки види у сваком другом само вука кога би радије сам хтео да уништи, него да допусти да овај то учини с њим (*homo homini lupus*, De Cive, epist. ded.) (10). И будући да нико није толико слаб да не би могао да нанесе било какво зло другоме, тако да чак ни најјачи није потпуно сигуран за своју егзистенцију, то разум захтева да се у интересу свих потражи мир у једној политичкој заједници.

Друштвени мир — по Хобзовом учењу — постиже се путем друштвеног уговора: сваки појединац одриче се своје природне слободе, свог природног права да чини све што је у његовој моћи, а у накнаду за то бива му зајамчена заштита ограничене слободе. Друштвеним уговором успоставља се, дакле, један спољашњи ауторитет на који се преносе сва моћ и сва природна права појединаца, тако да овај ауторитет од тренутка успостављања репрезентује општу вољу и располаже монополом силе (De Cive V/6 стр. 133; Lev. XVII стр. 89—90). Друштвени уговор садржи, према томе, два битна

(10) R. Polin: op. cit., стр. 16: „Чувена Хобзова формула *homo homini lupus* била је само један еуфемизам. Глас о свирепости вукова је врло злоупотребљен. У природном стању је још много горе: *homo homini homo*“. — На античке изворе Хобзове формуле упозорава G. Del Vecchio: *Philosophie du droit*, Paris, 1953, стр. 83.1.

момента: 1) одрицање или неопозиво треношење природних права на суверена и 2) апсолутно потчињавање суверену. Овај други акт је, по Хобзовом мишљењу, нарочито значајан, јер се тек њиме гомила природних јединки сједињује у једну политичку личност. Суверен који је на тај начин конституисан претставља душу политичког тела, чиновници његове органе, казна и награда његове нерве, а закон и правичност његов разум.

Идеја друштвеног уговора, коју је Томас Хобз унео у своја расправљања о политичким проблемима, врло је често употребљавана у политичкој филозофији и пре и после њега (11). Само док је и раније и касније она далеко најчешће била примењивана у демократском смислу, Хобз је први најдоследније развио њену анти-демократску, аутократску варијанту. По Хобзовом мишљењу, највиша власт која је успостављена друштвеним уговором је апсолутно неограничена. Свако њено ограничење или дељење значило би обнављање природног стања анархије. Грађани су дужни да делају не по савести, која је само њихово приватно мишљење, већ по закону као јавној савести: над законом стоји једино суверен, будући да је он тај који га доноси, мења и укида. Суверен је неограничен господар над својином и животима грађана, и једино он никада не може нанети неправду другима. Јер је једино он задржао првобитно природно право на све кога су се сви остали потпуно и заувек одрекли. Штавише, грађани су дужни не само да делају онако како суверен наређује, већ и да верују у оно што је овај одредио. Суверен је у исти мах и световни и духовни поглавар, а религија која није легитимисана законом није ништа друго до празноверје. Политичка заједница назива се државом, уколико је састављена од људи, а црквом, уколико су њени грађани хришћани.

Као што се из напред наведене конструкције друштвеног уговора јасно види, Хобз је створио једну изразито барокну, апсолутистичку концепцију о држави као свемоћној машини која је у себе потпуно и без остатака апсорбовала све приватне интересе и све индивидуалне аспирације. Држава је, по Хобзовом мишљењу, једна вештачка правна личност која располаже неограниченом, сувереном влашћу: према познатој фигури коју сам Хобз употребљава, држава је „смртни бог“ или „Левијатан“ (то је име једног монструозног бића, једног грозног чудовишта из старозаветног мита о коме се говори у књизи о Јову, гл. 41, 24: „Ништа нема на земљи да би се испоредило с њим“, Даничићев превод). Из тоталног страха од анархије природног стања, друштвеним уговором успоставља се тотална владавина свемоћног суверена (12): „Сваки човек каже сва-

(11) Упор. напр. J.—J. Chevallier: *Les grandes oeuvres politiques*, Deuxième édition. Paris, 1950, стр. 59. Влижи подаци код F. Atger-a: *Essai sur l'histoire des doctrines du contrat social*. Nimes, 1906.

(12) J. Locke: *Two Treatises of Civil Government*, II/93: „То значи мислити да су људи тако луди да се труде да избегну зло које им може бити причињено од творова и лисица, али да су задовољни, и штавише, да сматрају да је то сигурност да буду прождерани од лавова“. Ова примедба управљена је директно против Хобза, иако његово име није изричито поменуто. Упор. C. Schmitt: *loc. cit.*, стр. 627, 8; J.—J. Chevallier: *op. cit.*, стр. 93.

ком човеку: Ја се одричем свог права да сам управљам собом у корист овог човека или скупштине, под условом да се и ти одрекнеш свог права, и да на исти начин потврдиш све његове поступке. Гомила појединаца која је тако оједињена у једну личност назива се државом (Commonwealth), на латинском Civitas. То је порекло овог великог Левијатна или (да кажем то с више поштовања) овог смртног бога коме под бесмртним богом сви ми дугујемо мир и нашу заштиту“ (Lev. XVII стр. 89). У грађанском стању искључена је свака могућност правног ограничења највише власти: „Уговором се сваки обавезује сваком да се неће противити вољи суверена коме се потчинио, тј. да неће ускратити употребу својих средстава и снага у било ком циљу (при чему је, природно, задржао право самоодбране од насиља)“ (De Cive V/7 стр. 133). „Моћ и право владања састоји се у томе да је сваки поједини грађанин пренео сву своју снагу и моћ на једног човека или скупштину. И пошто нико не може пренети своју снагу на другог у буквалном смислу, то се ово преношење састоји у томе да је сваки одустао од свог права на побуну“ (De Cive V/11 стр. 134).

Развијајући даље ово схватање о апсолутној супермативи државне личности, Хобз изричито одбацује обе велике установе либерализма за које су нарочито везана имена Лока и Монтескијеа — тезу о постојању индивидуалних права насупрот држави и тезу о подели власти. По Хобзовом мишљењу, појединци располажу извесним правима само у природном стању, мада и та њихова првобитна природна права нису ништа више него псеудо-права, будући да претстављају само један квантум голе природне силе. У грађанском стању, границе права и неправга утврђује суверен (De Cive XII/1 стр. 200). С друге стране, код суверена је неподељено концентрисана сва власт, јер он је „мач и правда“ у исти мах. Суверен с правом може да чини све што хоће: да прописује законе, да решава правне спорове, да изриче казне итд. Отуда је, по Хобзовом мишљењу, учење о могућности поделе највише државне власти крајње штетно и опасно по државу (De Cive XII/3 стр. 203).

Посматрана из перспективе друштвеног уговора као битног конститутивног момента државне организације, политичка теорија Томаса Хобза носи несумњив печат монархиског апсолутизма његовог доба. Мада је, истина, читава његова политичка концепција доследно изграђена на иманентним претпоставкама, без икакве импликације теократског схватања о политичкој власти као инкарнацији божанске моћи на земљи (које је схватање, иначе, карактеристично за типичне претставнике државно-апсолутистичке идеологије Фенелона и Босијеа (13), ипак су крајње консеквенције Хобзових дедукција из оне фикције друштвеног уговора у суштини истоветне са закључцима француских теоретичара апсолутизма. Притом, разуме се, никако не треба изгубити из вида да

(13) Уноп. К. Buddenberg: Descartes und der politische Absolutismus, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, XXX/4, 1937, стр. 545. — 551.

природно стање и друштвени уговор о којима говори Хобз нису никакве историске чињенице у том смислу као да је по Хобзовом мишљењу у неко прастаро доба стварно постојала нека преддржавна форма људског живота у којој су појединачни људи били у непрекидном рату сви против свих, а коју су тобож стварно напустили постизањем изричите сагласности свих или већине њихових појединачних воља о условима под којима се врши одрицање од даље употреба насиља (14). Уствари, природно стање, које Хобз узима као полазну тачку своје политичке анализе, није ништа друго до стање грађанског рата Енглеске онога доба и уопште стање политичке расцепканости, подвојености и нетрпељивости које се у многим европским земљама 17 века још увек провлачило као остатак средњовековне прошлости. Хобз изричито каже: „Али мада никада није било таквог временског периода у коме су појединачни људи били у условима рата једни против других, ипак су у свако доба краљеви и личности с највишим признањем, због њихове независности, у сталној завади и у стању и положају гладијатора“ (Lev. XIII стр. 65). Уколико је, дакле, доиста тежио да превазиђе анархију средњовековног политичког плурализма и да отстрани конкурентске амбиције различитих друштвених снага које су у његово доба угрожавале државно јединство, Хобз је несумњиво био гласношца апсолутизма. Његово доказивање да је апсолутистичка држава једини рационални државни облик — што је у његовој политичкој теорији изведено са таквом доследношћу историске реминисценције да је чак и аутономија религиозног опредељивања потпуно жртвована највишој власти — стоји на истој линији са свим античким и модерним универзалистичким решењима проблема односа између личне слободе и социјалног ауторитета. Утолико је, свакако, оправдано тврђење Ж. Виалатуа да је Хобз не само претеча већ и оснивач тоталитаристичке идеологије, ма колико да се, истина, мотиви и аргументација Хобзове политичке теорије у суштини потпуно разликује од модерних теориских и практичних ауторитарних настојања. На традицији политичког апсолутизма, која води порекло још од Бодена, изграђена је, дакле, једна од битних полута Хобзове политичке философије.

Али овде никако не треба занемарити чињеницу да је Хобз, и поред изразито песимистичке оцене људске природе и изричитог указивања на непостојање једног објективног критерија за разликовање између добра и зла изван државе, ипак изванредно много прожет и једним другим, супротним, либералистичким духом. Ако се, доиста, мора признати да је већ у Хобзовој антрополитији јасно истакнут примат ауторитативног политичког момента, тј. недвосмислено утврђено да је човек, због могућности издавања и разумевања запевести путем говора, такорећи већ од природе упућен на живот у једној политичкој заједници у којој ће тек, применом систематске ди-

(14) Тако и G. Sabine: *op. cit.*, стр. 468; L. Stephen: *op. cit.*, стр. 192 — 95.

циплине од стране политичке власти над њим, доћи до изражаја његова друга, друштвена природа — у чему су већ у потпуности садржани сви елементи за конструкцију друштвеног уговора у антилибералистичком смислу — неоспорно је, ипак, да је Хобзова политичка доктрина далеко од тога да буде само једна апотеоза рационалног оправдања апсолутне власти. Штавише, уместо свега другог што би се пре очекивало већ с обзиром на полазне премисе и дедукције, у даљим излагањима својих политичких схватања Хобз предлаже једно сасвим друкчије објашњење мотивације друштвеног уговора, тако да се пред нама наједном открива један у начелу друкчији, један радикално индивидуалистички аспект његове политичке философије. Обрт је, несумњиво, драматичан и парадоксалан. После свих могућих реквизита апсолутистичке догматике — са изузетком једног јединог, тј. теократске легитимације политичке власти — Хобз накнадно износи у предњи план једну природно-правну концепцију чији је стожер „узајамни однос између заштите и покорности“ (the mutual Relation between Protection and Obedience, *Lev. A Review and Conclusion*, стр. 391) (15). Довољно је већ карактеристична, уосталом, и сама чињеница да Хобз посвећује посебна поглавља једном питању које у оквиру општих претпоставки његовог учења уствари нема никаквог смисла. Нека се прочита напр. поглавље „о дужностима оних који поседују државну власт“ (*De Cive XIII* стр. 212—225) или поглавље „о слободи поданика“ (*Lev. XXI* стр. 110—117). Каква је њихова функција у целини Хобзове политичке теорије?

Као што ће одмах бити показано, овде је у питању један сасвим друкчији извор Хобзове политичке инспирације, који се никако не може довести у везу и измирити с оним првим о коме је досад било речи. У излагањима поменутих поглавља Хобз, наиме, напушта своје првобитно гледиште да је свако правно или теориско ограничење државне власти нелогично и немогуће, и насупрот томе развија једну изразито либералистичко-индивидуалистичку тезу. Хобз пре свега упозорава на то да треба тежити идеалној равнотежи између личне слободе и државног ауторитета: „Као што се вода устоји и пропадне ако је затворена са свих страна, а шири се у свим правцима и утолико снажније отиче уколико је више отворена и уколико налази више излаза, тако би и грађани постали тупи и сметени ако ништа не би смели да предузму без законског одобрења. Ако би им, међутим, све било дозвољено, они би се потпуно расули. Грађани уживају, дакле, утолико више слободе уколико закони више ћуте, тј. уколико је већи број законом нерегулисаних односа. Јер задатак закона није у томе да онемогући људску активност, већ само да је води, исто онако као што је и природа одредила обале свим рекама не због тога да би их зауставила, већ да би им дала правац. Меру слободе треба одредити с обзиром на

(15) Упор. F. Tönnies: *op. cit.*, стр. 257, и нарочито L. Stephen: *op. cit.*, стр. 210 — 18.

благостање народа и државе“ (De Cive XIII/15 стр. 222). Доследно свом основном философском убеђењу, Хобз дефинише слободу као отсуство претпреке или противљења, тј. као отсуство спољашњих сметњи кретању. Отуда је, по његовом мишљењу, слободан онај човек „који није спречен да учини оно што хоће у погледу оних ствари које је по својој снази и интелектуалном узрасту способан да учини“ (Lev. XXI стр. 110). Нужност постојања правом нерегулисаних акција грађана условљена је фактичком немогућношћу суверена да обухвати сву разноликост и сложеност друштвених односа, док је стварно уживање слободе везано за природно право које важи независно од државне власти.

Док је у оквиру првобитног решења друштвени уговор значио тотално одрицање од природне слободе и тотално подвргавање грађана суверену, сада је утврђено да је друштвени уговор у исти мах основ не само обавезе, већ и слободе грађана (for in the act of our Submission, consisteth both our Obligation, and our Liberty, Lev. XXI стр. 114). Накнадно, Хобз, дакле, инсистира на томе да докаже да постоји читава листа случајева у којима грађани с првом (without Injustice, Lev. XXI стр. 114) могу одбити извршење суверенових наредби. „Пристанак једног поданика на поковавање сувереној власти — каже Хобз — изражен је у овим речима: Ја потврђујем или прихватам све његове поступке“. „Али у тим речима — додаје он одмах — није садржан и пристанак на потпуно ограничавање његове раније природне слободе“ (Lev. XXI стр. 114). Примери које Хобз наводи да би показао границе у којима једино постоји обавеза поданика на покорност суверену могу се, углавном, сврстати у две групе. С једне стране, обавеза поданика траје онолико дуго, и нимало више, колико траје и ефикасност суверенове моћи да их штити. Смисао и циљ поковања је у заштити: ако је суверен неспособан да и даље пружа заштиту својим поданицима, самим тим престаје и њихова дужност да му се даље поковавају. Ова обавеза престаје и у неким посебним ситуацијама, као напр. кад је суверен заробљен од стране непријатеља, кад је суверен одустао од даљег вршења власти (односно кад је суверен, уколико је у питању монарх, абдицирао, било само у своје име, било и у име својих наследника), кад је суверен побеђен у рату, као и у случају кад је поданик осуђен на казну прогона из земље, али само дотле док ова казна траје. С друге стране, поданици су слободни да одрекну послушност суверену у сваком случају кад су његове конкретне наредбе или забране супротне основном циљу установе суверености као такве, тј. кадгод противрече основној функцији највишег друштвеног ауторитета која се састоји у одржавању реда и мира међу поданицима односно у заштити њихових личности било од обостраног вређања било од заједничког непријатеља. Хобз иде тако далеко у истицању легитимности индивидуалних права и аспирације да штавише изричито тврди да грађани могу одрећи послушност суверену не само онда кад овај потегне на њихову егзи-

стенцију, већ, под извесним условима, чак и онда кад овај нареди да се као његови војници боре против непријатеља (Lev. XXI стр. 115). Ово последње право, које је, уствари, само једна бизарна дедукција из основног егоистичког принципа Хобзове етике, било је пропагирано, као што је познато, само од стране извесних новијих екстремно-индивидуалистички оријентисаних социјално-политичких аутора, али оно далеко превазилази и најсмелије захтеве традиционалне индивидуалистичке школе.

Овај други (мада, истина, не основни) либералистичко-индивидуалистички аспект Хобзове конструкције друштвеног уговора — који, очегледно, упозорава на унутрашњу некохерентност и противречност читаве Хобзове политичко-философске систематике — показује да је велики енглески политички мислилац исто толико снажно био захваћен духом радикалних стремљења (која су се постепено све више почела испољавати већ и у друштвено-политичким сукобима његовог доба), колико је био импресиониран историском мисијом апсолутистичке државе. Ма колико да су економски и политички интереси енглеског племства доиста умногом били неразднојно везани са интересима младе енглеске буржоазије, ипак је ова последња, будући носилац прогресивних тенденција, била далеко више заинтересована за стварање једног друштвеног система у коме ће слободна утакмица појединаца бити главна полута даљег развоја капиталистичке привреде. Утолико је и сукоб између племства и прађанства био неизбежан. Сам Хобз, иако је у почетку несумњиво одржавао дрисне односе са дворском властелом и пристилицама монархије, држао се врло лојално према републиканском поретку и штавише у *Левијатану* одвећ јасно рачунао с Кромвеловом победом. Истицањем неприкосновености и легитимности читавог комплекса индивидуалних права и амбиција, Хобз је, неоспорно, тачно учео тенденције даљег друштвеног и политичког развоја (16): постављањем проблема обима или граница државне интервенције у социјални живот и сферу политичких слобода, он је, уствари — мада и не слутећи то — умногоме био весник грађанске револуције. Док је његова концепција државе — *Левијатана* у потпуности служила традицији политичког апсолутизма, његово залагање за признање личних слобода на основу природноправне аргументације може се схватити као драматичан пролог либералистичких перспектива развоја, што нам, несумњиво, даје извесно право да и Хобза убројимо у ред првих теоретичара модерног индивидуализма.

Ово чудно преплитање ауторитарних и индивидуалистичких мотива у политичкој философији Томаса Хобза — за коју је, као што се на основу претходних излагања лако може закључити, ка-

(16) G. Jellinek: Die Politik des Absolutismus und die des Radikalismus. Hobbes und Rousseau. Ausgewählte Schriften und Reden, II, Berlin, 1911, стр. 20 — 21. G. Sabine: op. cit., стр. 467: „Овај јасно изражен индивидуализам чини Хобзову философију најреволуционарнијом теоријом тог доба. Поред тога, његова одбрана монархије била је површна ... штавише, он је открио и најавио дух који ће покретати социјално мишљење још најмање за два столећа, дух laissez faire“.

рактеристично само спољашње и механичко довођење у везу опречних елемената, без икаквог дубљег покушаја њиховог превазилажења у једној конкретној и живој синтези — довело је, дакле, до оних двеју дијаметрално супротних интерпретација само због тога што се веровало да је једино истицањем односно занемаривањем једне или друге стране њене политичке оријентације могућа непротивречна реконструкција њене целине. Уствари, принципијелна структурална недоследност Хобзове политичке концепције — која је, вероватно, довољно убедљиво доказана бројним наводима из самих Хобзових дела — не може се никако ни заобићи ни занемарити, тако да се обе супротне интерпретације са истим правом и уз исте резерве могу прихватити само као делимично оправдане и делимично аутентичне.

Др. Михаило Ђурић

ДИСКУСИЈА

МЕСТО ПРИВРЕДНОГ ПРАВА У СИСТЕМУ НАШЕГ ПРАВА

Разграничење привредног од грађанског права — Појам трговинског посла код нас

Поводом чланка проф. Илића „Место привредног права у систему социјалистичког права ФНРЈ” објављеног у *Годишњаку Правног факултета у Сарајеву* за 1953, проф. Јакшић је покренуо о том проблему дискусију у *Аналима Правног факултета у Београду* (бр. 2 за 1955), износећи врло интересантне погледе и корисне предлоге. Сматрајући да је покренута дискусија врло важна, покушали бисмо да своја излагања надовежемо на поменуто расправљање проф. Јакшића. Притом би се осврнули на два важна питања која су тамо истакнута: на питање разграничења привредног и грађанског права и у вези с тим на проблем појма трговинског посла у нашем праву.

Мислимо, пре свега, да је проф. Јакшић исправно указао да, и поред истоветности назива, појму нашег данашњег права не треба супротстављати појам немачког „Wirtschaftsrecht”, које је израз државне интервенције у привреди и које може донекле, и то само у формалном смислу, имати сличности са нашим привредним правом из периода административног управљања привредом, као што је то истакнуто и у чланку проф. Илића. Наше привредно право треба упоређивати и супротстављати га, као што је наглашено, трговинском праву буржоаског права, имајући у виду сву садржинску разлику која резултира из разлике друштвено-економских односа, који чине предмет регулисања ових права. Исто тако, као што је указао и проф. Илић, са нашим привредним правом нема ништа заједничко ни „привредно право” чије је формирање безусловно покушано у совјетској правној теорији, а које је ишло за тим да цело имовинско право сведе да управљање привредом од стране државе, замењујући притом грађанско-правне елементе административно-правним.

Истоветност назива у предњим случајевима крије суштинске разлике. У вези са преласком наших привредних предузећа на слободно закључивање уговора и променом карактера њиховог пословања, у нашој правној науци истицани су и предлози (проф. Балог) за усвајање назива „трговинско право” и код нас. Међутим, како је већ указано (проф. Раствовчан) трговина у нашем систему нема онај значај који има у капиталистичком привредном систему, да би њоме обележили целу ову грану права. С друге стране, и појам „трговинског права” у буржоаском праву толико је широк, да би и тамо више одговарао назив привредно право. Ипак, назив „привредно право” може

да се схвати врло широко, што може увек davати места дискусији око одређивања граница ове гране права. Нарочито постоји схватање код људи у пракси да се под привредним правом обухвати све привредно законодавство, сви прописи који се односе на привреду. Јасно је да се таква схватања не могу усвојити. Привреда толико широко задира у друштвени живот да једна грана права не би могла да обухвати све оно што се у праву односи на привреду. Полазећи од схватања, које преовлађује у нашој правној науци, да је привредно право грана имовинског права и то она која најопштије речено регулише промет добара у привреди, оно би требало да се бави статусом привредних организација, као главних учесника у привредном промету (зашто само њих о том више доцније) и њиховим правним пословима, у ком се оно обиму данас углавном и узучава код нас. На тој основи, мислимо, требало би спроводити и разграничење од других правних дисциплина, које такође садрже прописе о привреди. Нарочито је важно спровести разграничење од грађанског права које се исто тако бави регулисањем имовинског промета.

Као што је познато, проблем разграничења грађанског и трговинског права задаје велике тешкоће и у буржоаском праву, због врло тесне везе ових двеју грана права, тешкоће које се постављају код нас. Опште узевши, ове гране права односе се као општа (грађанско право) према посебној (трговинско право). Грађанско право је супсидијарни извор трговинског права. (Румунски трговачки законик од 1887 даје грађанском праву првенство као извору права и пред трговачким обичајима.) Општа теорија облигација, специјално о уговорима, служи као супстрат установа трговачког права. Због таквог односа ових двеју грана права, као што знамо, поставило се питање оправданости постојања трговинског права уопште. Покушај да се трговинско право окарактерише као право које регулише односе у трговини може се сматрати као неуспео, с једне стране, због непрецизности и неодређености самог појма трговине, а с друге стране, јер се и на односе у трговини могу примењивати правила грађанског права, као супсидијарног извора за регулисање односа у трговини. Затим, и само трговинско право како је постављено не обухвата институте који се односе само на трговину. Поред института који налазе примену искључиво у трговинском промету, напр. заштите фирме, жига и сл., трговинско право обухвата и институте који истина имају претежну примену у трговини али се могу применити и у грађанскоправним односима, случај напр. са меницом, као и институте који су у основи заједнички и трговинском и грађанском праву, истина, са извесним посебним обележјима у свакој од ових грана, напр. куповина и продаја или осигурање. Због тога као и због испреплетености односа у робном промету заиста не може бити речи о строгом разграничењу ових двеју грана права. Све ово важи углавном и за однос нашег грађанског и привредног права, где је та испреплетеност још већа у вези са правом управљања привредних организација, које претставља једну категорију грађанског права а које

чини основу и привредног права, и у вези са овим различитим имовинским режимом појединих средстава привредних организација, чиме се бави и грађанско право.

Ипак, тамо где је најважније спровести ово разграничење, на терену послова који настају из робне размене, буржоаско право успело је да издвоји извесне послове као чисто трговачке, служећи се појмом „трговинског (трговачког) посла“, усвојеним у већини буржоаских права. Истина, и овде се није успело створити један јединствени појам, комерцијалност посла није подједнако одређена у свим правима, што је такође, као што је познато, послужило противницима дуализма у приватном праву за приговор да се не може повићи сигурна демаркациона линија између грађанског и трговинског права. Али, без обзира како је појам трговинског посла одређен у појединим правима, остаје као једна од његових најважнијих функција разграничења примене у овој области правила трговинског и грађанског права. Реч може бити, разуме се, само о „основним“ трговинским пословима, јер су акцесорни трговачки послови грађанско-правне природе. Поставља се питање да ли овакав појам треба усвојити и у нашем имовинском праву за разграничење области примене привредног од грађанског права, и у случају усвајања овог појма да ли усвојити објективни или субјективни систем за наше право.

Појам трговинског посла среће се у нашој правној теорији. Проф. Балог се служи појмом „посао привредног права“ (мада сматра да би исправнији назив био „трговински посао“), који назив усваја и проф. Илић, а проф. Јакшић говори о „привредним (трговинским) пословима“. Наше ново законодавство, пак, не познаје тај појам у смислу како га схвата теорија. Међутим, потреба за таквим или неким сличним појмом појавила се приликом организовања нашег новог привредног судства, када је било нужно у области послова насталих из размене робе извести разграничење надлежности између редовних (грађанских) и привредних судова. Закон о привредним судовима послужило се појмом „привредног спора“. Стављањем расправљања спорова у привреди пред посебне судове стало се на гледиште да у надлежност нових „привредних“ судова не треба стављати све имовинске спорове привредних организација, као што је то било за време док су се спорови растављали пред државном арбитражом, него (поред спорова за накнаду штете) оне који имају „привредни“ карактер, који су дакле „привредни спорови“. Међутим, при одређивању који су спорови привредни Закон се не служи појмом трговинског (односно привредног) посла, иако без сумње спорови из ових послова, спадају у привредне спорове, него набрајањем најважнијих трговинских послова, поред набрајања осталих случајева који улазе у појам привредног спора. На овакав став Закона утицала је управо и неизграђеност појмова нашег материјалног права (в. Голдштајн: Неки проблеми правосуђа, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3—4/1954, стр. 392). Закон заиста није могао усво-

жити појам трговинског посла, док се тај појам не рашчисти у нашој правној теорији.

Да ли можда појам „привредног спора“ може да задовољи потребе наше правне теорије у погледу одређивања области примене привредног права и његовог разграничења од грађанског права? Пре свега, нужно је размотрити како је овај појам опредељен у Закону. Као што смо видели, Закон о привредним судовима, није пошао од неке опште дефиниције, јер се сматрало да би давање такве дефиниције у једном организационом закону крило у себи опасност од непотпуности и недовољне одређености. Из истих разлога сматрало се да треба одбацити и други метод, метод појединачног набрајања. Место тога Закон се послужио набрајањем већег броја спорова, да се што исцрпније обухвате типични спорови из надлежности привредног суда и тиме „у највећој мери смањи могућност различитог тумачења“ (в. Голдштајн: цит. чланак, стр. 392). (Овакво опредељивање дојма привредног спора остало је и у досадашњим пројектима законика о грађанском судском поступку.) Међутим, овако опредељен појам привредног спора, ако би мисао и да задовољи потребе привредног судства, не може у потпуности задовољити потребе наше теорије. На првом месту његова неодређеност која се ипак није могла избећи и поред исцрпног набрајања. Закон завршава пропис у коме се говори о привредном спору (чл. 4) да се као привредни спорови сматрају и „други слични спорови од значаја за привреду“. С те стране, овај појам овако опредељен не задовољава теорију у напред наведеном смислу. (Овакво опредељивање може бити незгодно и за праксу, иако можда није било начина да се ово избегне, јер и поред исцрпног набрајања, ипак могу да се појаве и други случајеви „од значаја за привреду“, а да ли су они такви то тек треба установити, што у крајњој линији може да одведе ствар до највишег суда, због евентуалног сукоба или одбијања надлежности, што је за праксу незгодно.) Он за теорију није погодан ни са друге тачке гледања, јер је он, уколико се тиче спорова из уговора обухватио напр. и спорове из купопродаје грађанског права, из уговора о делу, из уговора о послузи, што су све уговори грађанског права. (Уствари ти би послови одговарали „акцесорним“ послевима трговинског права.) Ово долази отуда што је појам „привредног спора“ процесноправне природе, као што показује и сам његов назив, то је појам једног закона који треба да постави организацију наше привредне судбености, и он има за циљ не да одреди домен примене привредног права, него надлежност привредног суда, што нису исте ствари (о чему се понекад не води довољно рачуна у правној литератури). Надлежност привредног суда је много шира од области привредног права: она обухвата и расправљање извесних грађанскоправних уговора, привредне преступе, све спорове за накнаду штете и др.

Ипак, појам привредног спора неумњиво је од користи и за нашу правну теорију у погледу одређивања области привредног права. Закон је ту, између осталог, обухватио основне трговинске по-

словесу, а такође и важније случајеве акцесорних трговинских послова. Појам трговинског посла, дакле, код нас се стварно јавља и у законодавству, иако посредно и теориски недовољно одређено. И Опште узансе за промет робом служе се појмом „послови промета робом“, који уствари претстављају једну подврсту трговинских послова. — Све ово мислимо указује нам на потребу усвајања појма трговинског посла (можда под називом „привредни посао“) и у нашем привредном законодавству, са давањем одређеног и тачног одређења овог појма и крута ових послова, специјално основних трговачких послова. Што се тиче појма акцесорног трговинског посла, он је више важан за разграничење грађанске и привредне јурисдикције. (Код овог појма, који задаје доста тешкоћа у пракси, трговачки законици, као што је познато, полазе од претпоставке да је посао у сумњи увек трговачки. Мислимо да би се ово могло усвојити и за послове наших привредних организација, када постоји сумња да ли је одређени посао „од значаја за привреду“.)

Ако станемо на гледиште о потреби усвајања у нашем привредном законодавству појма трговинског (привредног) посла, поставља се питање који систем притом усвојити: објективни или субјективни, питање које је поставио проф. Јакшић. Нама изгледа свакако овај други систем као логичнији и оправданији.

Појам објективног трговинског посла, као што је познато, увео је у трговачко законодавство француски Code de commerce. Увођење овог појма дошло је у тежњи да се отклони сталешки карактер трговачког права, што се указало потребним после декрета од 1791, којим је укинута корпоративна организација трговине. Хтело се створити право трговине а не трговаца (Code „de commerce“!), па се тражио појам посла који је већ сам по себи трговачки, без обзира ко га врши и да ли у виду занимања или случајно. Творцима Code de commerce изгледао је на првом месту таквим посао препродаје намирница и друге робе, јер је то заиста не само основни посао трговине него и први посао у њеном развоју. Овај тзв. објективни систем Француског трговачког законика, као што је познато, усвојен је у великом броју трговачких законика који су доцније доношени. Немачки трговачки законик од 1897 усваја напротив субјективни систем при одређивању појма трговинског посла. Рекло се да се Немачки трговачки законик вратио средњовековној концепцији: трговачки посао је посао трговца. Међутим, као што је правилно примећено, он се само вратио професионалној тачки гледања, али он није усвојио средњовековну концепцију него концепцију капиталистичког предузећа. У једној земљи са високим развојем свих грана привреде и високим културним нивоом становништва, оно што је могло оправдати дуализам у приватном праву јесте само нарочита организација трговачког предузећа. (Да је тежиште на организацији види се нарочито из § 2 и 3 Законика.) Заиста, може се бранити дуализам, може се прихватити да се не ставе под иста правила послови предузећа — која имају специјалну техничку

и пословну организацију за обављање тих послова — бирое, магације, камioane, телефоне, стручне кадрове, развијену трговачку мрежу преко трговачких путника и трговачких посредника итд. — и послови осталих учесника у промету који то све немају или имају у далеко мањој мери. Гледиште Немачког трговачког законика усвајају доцније и други новији трговачки законици: Пољски трговачки законик од 1933 и посебно наш бивши трговачки закон од 1937. У посебној организацији изведеној директно само ради бољег обављања трговине виде и аутори неких других буржоаских права (Escarra) оправдање за дуализам. Па и сам историски развој трговачког права потврђује ову поставку да је специјална организација обављања одређене привредне делатности била основа за признавање трговачког карактера те делатности. Док су канонисти и средњовековни комерцијалисти сматрали трговином само прибављање производа од произвођача и њихову препродају потрошачима у истом неизмењеном виду, појам трговине обухвата доцније не само препродају робе у измењеном виду него и друге привредне делатности како је која област привреде стала на капиталистичку организацију — случај напр. са осигурањем, превозом, да би после под власт трговачког права дошли чак и послови рударског обрта (у већим обиму), издавачки послови и др.

Посматрајући ствар овако са гледишта специјалне организације за професионално обављање привредне делатности, онда нам код нас, с обзиром да се трговинска и индустријска као и добар део других привредних делатности развија само преко привредних организација које су организоване управо и само за обављање одређених привредних послова и с обзиром на различите пословне могућности, на различити степен развијености као и степен образованости других учесника у привреди, дуализам изгледа потпуно оправдан. Под таквим околностима тешко је свести све учеснике у промету добра под иста правила, као што је то код нас већ истакнуто (в. Голдштајн: цит. чланак, стр. 390). Као субјекти привредног права, тј. они, за које треба да важе посебна правила у промету, правила привредног права, која се одликују већом строгишћу и др., јављају нам се само наше привредне организације, и као послови које треба посебно регулисати, дати им посебни „привредни (трговински)“ карактер, само послови које обављају те привредне организације. Нема никаквог разлога подвргавати под та строжија правила остале субјекте који немају те пословне могућности и ту организацију и не познају начин пословања, због неког „објективног“ трговинског карактера њиховог посла. Према томе не поставља се питање поделе на апсолутне (објективне) и релативне трговинске послове. (И проф. Балог одбацује категоризацију трговинских послова на апсолутне и релативне.) Постоје као привредни послови само послови привредних организација.

Овде треба имати у виду и други важан разлог који се код нас истиче за издвајање привредних организација као субјекта при-

вредног права и њихових послова, чињеницу да су они органи управљања друштвеном имовином. По свом карактеру и свом значају друштвена имовина захтева специјалну заштиту и специјално поступање у случају спора. Поред осталог, ово је био најважнији разлог да се под привредну јурисдикцију подведу и политичко-територијалне јединице и установе са самосталним финансирањем као органи управљања општенародном имовином, а да се из привредне јурисдикције искључе они учесници у привреди који то нису, напр. приватне занатлије.

Сви ови моменти били су одлучујући при одређивању домена наше привредне јурисдикције. Ми смо у погледу јурисдикције (са малим изузецима) већ, тако да кажемо, на терену субјективног система који би само требало извести до краја и у нашем материјалном праву. Тиме се, што је такође важно, не би морало задирати или бар не битно у садашњу организацију нашег привредног судства. — Свакако да ова питања захтевају једну далеко опсежнију дискусију и разматрање. Намера нам је била само да се већ започета дискусија настави и да се започне с третирањем појединих одређених проблема у вези са местом и границом нашег привредног права. Несумњиво је да те границе неће остати увек исте, али за правилан развој ове гране права нужно је већ сада чвршће поставити и одредити њене основне појмове и институте.

Др. Владимир Капор

СВОЈИНА У ЕКОНОМСКОМ СМISЛУ И ИМОВИНА

1. — У нашој правној литератури обрађена су два питања: питање шта је својина у економском смислу и у каквом је односу са својином у правном смислу, и питање појма имовине и односа између ње и својине (у правном смислу). У расправама о овим питањима није дошло до анализе односа између својине у економском смислу и имовине. Третирање односа ових појмова према својини у правном смислу имало је за последицу недовољно обрађен њихов међусобни однос. Рекли смо недовољно обрађен, зато што и читалац који површно прати одговарајућу литературу може да у њој запази супротна више мање имплицитна, гледишта.

У свом раду „Družbena lastnina kot temelj našoga pravnega sistema“ (Правник, Љубљана, 1954, бр. 10—12) проф. Фишгар сматра, позивајући се пре свега на једног чешког аутора, да економском појму својине одговара оно што су коментатори Аустриског грађанског законика назвали имовином (стр. 253). Са друге стране, у једном чланку под насловом „Својина и имовина“ (Анали Правног факултета у Београду, 1953, бр. 1) проф. Гамс настоји да резервише појам имовине за скуп релативних права (позитивних и негативних), или да се послужимо његовим начином изражавања, за означавање

присвајања прометних вредности (стр. 25), што значи само неких облика присвајања.

Имајући у виду да је реч о граничним појмовима права и економије, чије решење није ирелевантно за правну науку, покушаћемо да изложимо ту проблематику са економског гледишта. У том циљу ћемо, најпре, дати у основним цртама шта подразумевамо под економским појмом својине узимајући за основу наше схватање изложено у чланку „*Ekonomski in pravni pojem lastnine*” (*Правник*, 1953, бр. 4—6).

2. — Са економског гледишта, својина се доклапа са Марксовим појмом присвајања. Како присвајање није ограничено на поједине друштвене економске формације, већ је према Марксовој формули битно везано за производњу, својину у економском смислу познају сва друштвена уређења. Историско-пролазни карактер имају једино поједини облици својине у економском смислу као што су, на пример, приватна класна својина, феудална својина и слични облици.

Иако се економски појам својине квантитативно поклапа са појмом присвајања, квалитативно су то два појма који имају сваки своје значење. Присвајање значи, ако га посматрамо објективно, а не са становишта субјекта, ток вредности (1), значи процес који се врши у времену. Својина је статички аспект тог процеса, вредност тога тока у одређеном моменту. Између присвајања и својине постоји однос потпуно аналоган односу између дохотка и капитала. То значи да је разлика само у појму, а не у квантитету. Касније ће бити више речи о тој разлици.

Кад говоримо о присвајању и својини у економском смислу, нас не интересује технички аспект појмовне разлике међу њима већ друштвени. Интересују нас односи који владају међу људима у погледу присвајања, односи производње или, пошто је реч о квантитативним односима, односи својине. У овој, релативној апликацији не опада само квантитативна, него чак и појмовна разлика између својине и присвајања.

3. — Не улазећи засад даље у поменуту дискусију, истичемо да се појам својине у економском смислу у практичном животу увек односи на неки субјект. Према критеријумима који одлучују о формирању токова вредности из вредности друштвеног продукта у правцу појединих привредних јединица разликујемо различите типове присвајања, односно различите типове својине. Формирање токова на бази потреба привредних јединица значи комунистички тип присвајања. Формирање токова на бази уложеног рада, тј. на бази личних монопола на радним способностима, значи прелазни тип присвајања, типичан за прелаз од класног ка некласном друштву. Фор-

(1) У овом чланку израз вредност не употребљава се у смислу радне теорије вредности већ у свакодневном значењу које је изједначава са ценом. У истом значењу се употребљава и појам дохотка. У неробној привреди, појам вредности истоветан је у том значењу са појмом користи.

мирање токова на бази монопола на средствима за производњу значи капиталистички тип присвајања, итд. У свим тим примерима, присвајање се односи на субјект, значи на поједине привредне јединице.

То не значи да присвајање морамо дефинисати као *скуп* токова вредности у правцу одређеног појединца. И поједини ток вредности значи присвајање. Али нам горња констатација омогућује да то учинимо. Тако долазимо до појма врло сличног оном у § 353 Аустриског грађанског законика који говори о својини. Ту је реч о својини у економском смислу. Тај је појам врло користан не само са становишта друштвено-економске анализе него и са становишта практичних правних потреба.

4. — Узимајући у обзир констатације предњих двају ставова и апстражујући притом питање типа својине у економском смислу, ову својину можемо дефинисати као суму вредности свих токова доходака субјекта. Вредност може да буде садашња или било која будућа. Но, у економској као и у правној пракси интересује нас пре свега *садашња* вредност свих токова доходака. Она је једнака збиру есконтираних у садашњост вредности доходака који ће притећи у појединим будућим моментима.

Нека буде ток дохотка који у једнаким сумама a притиче субјекту у $t, 2t, 3t, \dots, nt$ од садашњег момента удаљеним будућим моментима овај: $a_t, a_{2t}, a_{3t}, \dots, a_{nt}$. Садашња вредност тог тока једнака је $V_a = \frac{a}{(1+i)^{nt}} \cdot \frac{(1+i)^{nt} - 1}{(1+i)^t - 1}$, при чему је i каматна стопа изражена у процентима (2).

Ово је најопштији образац за есконтовање вредности тока будућег дохотка у садашњост (момент 0). У случају бескрајних токова, у случају токова будућих доходака са неједнаким сумама a у случају поклапања периода притицања дохотка (t) и периода на који се односи каматна стопа формула овог обрасца се само небитно мења.

Својину у економском смислу, као збир вредности *свих* токова дохотка једног субјекта у њеном квантитативном изразу добијамо простим сабирањем садашње вредности појединих токова:

$$\sum V = V_a + V_b + V_c + \dots + V_n$$

Предња дефиниција својине у економском смислу изгледа да се јако разликује од стварног начина рачунања вредности добара којима располаже поједини субјект. Претпостављајући да она наступа само у једном облику, у облику својине у правном смислу која није оптерећена никаквим теретима стварног или облигационог карактера, њу добијамо у практичном животу простим сабирањем производа количине добара којима располаже субјект (сопственик), и одговарајућих цена. Но, тај је начин уствари само апроксимативан. Он испушта из вида, а такав поступак није нео-

(2) У политичкој економији овај је рачун познат под именом капитализација. значи, V_a укључује како стварни тако и фиктивни капитал.

правдан у врло стабилној, стационарираној привреди, свакодневне и секуларне промене вредности односа као и свакодневне и секуларне промене фактора i — есконтне мере. Уосталом, свака вредност добара, уколико одговара садашњим вредносним односима у привреди, радном времену потребном за *репродукцију*, претставља суму есконтираних будућих доходака и није ни у каквој вези са набавним, књиговодственим ценама појединих објеката својине, добара, која припадају субјекту.

5. — Право својине није једини облик присвајања правних субјектата који је заштићен правним поретком. Оно је један од многобројних правних облика присвајања својине у економском смислу. Право својине је релативно *најјаче*, против свих делујуће, апсолутно право, али не једино право. Присвајање се врши и у другим правним облицима. Један од тих облика претстављају најразноврснија лична и стварна држава као службености, *ususfructus*, *usus*, *emphyteusis*, *superficies* и сл. Ова класична права данас су заиста изгубила много од своје улоге у привреди. Далеко важнији је један други правни облик присвајања, наиме присвајање на основу права из кредитних односа. Велики део присвајања у савременом капилатистичком друштву врши се у том облику. Иако има неких разлика, чак и битних у нечем, у ту групу можемо убројити и присвајање на бази права из акционарских односа.

Објект права својине је ствар. Користећи напред речено, објект права својине је *извор* дохотка, а не доходак непосредно. Објект других (релативних) класичних права је исто тако ствар, извор дохотка, и то не нека друга, него *иста* ствар, исти извор који је и објект права својине (*ius in re aliena*). Што значи да сва та „друга“ права и искоришћавање на њиховој основи, не повећавају број и опсег извора и токова доходака који из њих извиру у друштвеном мерилу, него их повећавају једино у приватном мерилу, у погледу појединца. Значи, она не стварају токове, него их усмеравају, дистрибуирају. Прометна права значе опраничење права својине неког субјекта на појединим стварима, смањење или осушење тока дохотка из извора (ствари или комплекса ствари) у правцу њиховог правног власника и њихово усмеравање неком другом субјекту, субјекту „других“ права на некој ствари, њиховом економском власнику.

Ту постаје јасно зашто ствар као предмет својине не може да задовољава потребе економиста. Економист мора да подели ствар на више њезиних услуга, на више токова дохотка сагласно конкретној ситуацији. Сваки субјект неког права на истој ствари добија на тај начин посебни објект свог присвајања. Ствар која је у правој својини једне особе постаје предмет присвајања више особа. Кад треба аплицирати својину у економском смислу на ствар, кад више не задовољава појам есконтиране вредности токова доходака, — а то захтева нужно правни и економски поредак —, својина исте ствари нужно се распада на више субјектата, она је нужно поде-

љена. Тиме, наравно, није речено ништа о подељеној својини у правном слислу. У крајњем случају правном власнику остаје функција чувара извора док ток дохотка користе други.

Оваква или слична правна ситуација није резултат само ограничавања права својине од стране других (релативних) права, него може бити и резултат самог схватања права својине у неком правном поретку уопште, који може имати одраза и у одговарајућим јавноправним нормама. Римски *ius abutendi* свакако је и правно нешто друго него феудални *ius procurandi* или савремено буржоаско право својине, чија се конкретна садржина стално мења најразноврснијим правним прописима, па чак и државним буџетом.

Предмет облигационих права није извор дохотка, ствар или комплекс ствари као код класичних права него сам доходак. Пред очима нам стоје односи као што су односи између финансијера и предузимача, акционара и предузећа, повериоца и дужника. Кредитни односи који настају и нестају у самом робном промету, релативна права која омогућују пренос апсолутних права, ту нису интересантна. Она су, према речима проф. Гамса, динамички део својине, динамички — то треба додати и подвући — у смислу прелазног. Ни купцу ни продавцу није стало до тога да конституирају кредитни однос. Њима је стало до тога да пренесу својину ствари од једног субјекта на другог. Како то из економских или техничких разлога није могуће истовремено предајом робе и новца, настанак привременог кредитног односа постаје неизбежан иако он није циљ посла.

Постављајући доходак као објект облигационих права нисмо се ограничили на новчани доходак, иако, у савременој привреди облигациона права гласе већином на новчани доходак. Ако укључимо у доходак и натурални доходак, тада на основу горње дефиниције облигационих права помоћу предмета који претставља доходак чак и „друга“ стварна права потпадају под појам облигационих права. И она се, као што смо видели, односе више на доходак неке ствари, значи, на услуге те ствари, него на саму ствар.

Тиме настаје потреба да се предмет различитих права одреди другим критеријумом. Употребом досадашњег критеријума изгубили смо разлику између облигационих и „других“ стварних права. Ако дођемо од констатације према којој својина у економском смислу није ништа друго него збир у садашњост есконтираних вредности будућих доходака, ишчезава и граница између ствари као извора дохотка и између дохотка. Тиме ишчезава и разлика између својине те других имовинских, стварних и облигационих права.

Разлику између својинских и других сличних права с једне, и облигационих права с друге стране, можемо одредити једино помоћу околности што се прва односе на једну конкретну ствар, конкретан извор, тако да се њихов економски смисао испуњује у уживању дохотка једне конкретне ствари, конкретног извора, конкретног дохотка (*in natura*), док се друга односе на апстрактан

извор, апстрактну (та је апликација мало тежа) ствар, тако да се њихов економски смисао исцрпљује у уживању дохотка једне ствари, једног извора in abstracto.

У савременој привреди ствар in abstracto јесте новац. Значи, облигациона права имају свој објект у новцу, у извесној суми новца. Поверилац који посуди суму од 1.000 динара има потраживање на тих хиљаду динара, а и на доходак у виду камате. У ануитету враћа му се и једно и друго. Но то двоструко потраживање је само привидно. Потраживање капитала од хиљаду динара је истоветно с потраживањем камате на њега, на пример, камате у висини од 50 динара годишње. Поверилац има само једно или друго: или годишње 50 динара камате или одмах 1000 динара. Његово је потраживање алтернативно. Ако хоће капитал, нема камате, и обратно. Идентитет извора и дохотка је врло једноставно доказати. Садашња вредност извора износи 1000 динара. Претпостављајући, као горе, каматну стопу $i = 0,05$, есконтирана вредност односно будућег тока дохотка износи:

$$V_a = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{a}{(1+i)^n} = \frac{50}{0,05} = 1.000 \text{ динара.}$$

Есконтирана вредност будућег тока дохотка тачно је дакле једнака вредности извора из којег доходак потиче.

Изузетно се дојављује разлика између вредности извора (капитала) и есконтиране вредности дохотка које тај извор даје у примерима у којима валоризација извора (капитала) није извршена одмах после измене величине дохотка или каматне стопе. У примерима облигације и акције који су најважнији у капиталистичкој привреди, та се валоризација врши стално и промјетно на берзи иако остају књиговодствене суме неизмењене.

7. — Горњи односи се могу приказати језиком који је заједнички и правницима и економистима. Тај језик даје књиговодствена техника.

Да би разлику између правног и економског појма својине илустровали и у друштвеном мерилу, претпоставићемо да се целокупна друштвена привреда састоји из три привредне јединице — А, В, С, — и свака од њих је власник једног дела друштвеног богатства. У одређеном моменту који је истоветан како за билансе наших јединица тако и за друштвени биланс у целини, претпоставићемо да је то богатство једнако 1.000 јединица и да је подељено између А, В и С у размеру 2:3:5.

Биланси јединица су, према томе, следећи:

акт. А пас.		акт. В пас.		акт. С пас.	
200	200 (А)	300	300 (В)	500	500 (С)

Лева страна претставља уствари инвентар вредности појединих саставних делова богатства и изражава својину јединица А, В и С у правном смислу. Десна страна изражава реалне односе при свајања и означава својину у економском смислу. У нашем примеру својина у економском и својина у правном смислу поклапају се квантитативно.

Друштвени биланс истих делова богатства који има следећи изглед, осветљава још више значење пасивне стране биланса него што је случај код биланса појединих јединица:

акт. Друштво пас.	
1.000	200 (А) 300 (В) 500 (С)
1.000	1.000

Узмимо као следећи пример случај да С уступи јединици В без накнаде службеност *ius nascendi*. У садашњост есконтирана вредност ове службености износи 50. Правно се односи својине тиме нису нимало изменили, али се ипак изменио биланс појединаца и друштвени биланс, и то на следећи начин:

акт. А пас.		акт. В пас.		акт. С пас.		акт. Друштво пас.	
200	200	300	300 50	500	450	1.000	450 (С) 350 (В) 200 (А)
		50			50 (В)	1.000	1.000
		350	350	500	500		

Билансу јединица В и С додат је и рачун потраживања и дуговања (на бази службености испаше). У тим билансима као и у друштвеном билансу својинске односе у правном смислу показује лева страна али само до прве хоризонтале. Десна страна, и то читава, приказује односе својине у економском смислу. Лева и десна страна биланса В и С, ниже од поменуте црте, приказују дуговања и потраживања В и С. Дуговање С смањује његову својину у економском смислу од 500 на 450, док потраживање В повећава његову својину у економском смислу од 300 на 350.

Ако у пример уместо службености уведемо праве кредитне односе, ништа се уствари не мења. На пример, ако јединица С дугује јединици В 50, јединица А јединици С 80, а јединица В јединици

А 25 (понављамо да су ове величине у садашњост есконтиране вредности токова доходака) биланси ће имати следећи облик:

акт. А пас.		акт. В пас.		акт. С пас.		акт. друштво пас.	
200	120 25	300	275 50	500	450 80	1.000	145(A) 325(B) 530(C)
25	80(C)	50	25 A)	80	50(B)	155	155
225	225	350	350	580	580	1.000	1.000

Једина разлика, а и та је формална, у поређењу са применом службености састоји се у томе што се потраживања активизирају, што их власници третирају у својим билансима свесно као активу.

Овај последњи пример нас доводи до једног веома важног закључка. Сума свих потраживања у једној затвореној националној привреди нужно је једнака суми свих дуговања у истој привреди. У друштвеном мерилу ове се суме међусобно потиру. То значи да стварање кредитних односа нема никакве везе са стварањем друштвеног богатства. Крединим односима друштвено богатство се само друкчије расподељује међу поједине чланове друштва. Потребно је да ову околност имају у виду они аутори који код нас у новије време заступају идеју о друштвеној својини на новцу. Уствари новац у нашим приликама не претставља ништа друго него монетаризацију потраживања према емисионој банци.

У последњем примеру даћемо биланс једног предузећа без обзира на билансе других предузећа, а нарочито без обзира на биланс народне привреде као целине. Овај пример ће нам бити доцније од користи. Нека се актива нашег предузећа X састоји из 1.000 средстава за производњу, 100 облигација (државе и привредних организација), 50 акција, 70 потраживања у облику новца, 30 краткорочних потраживања. Нека пасиву претстављају: 700 капитал сопственика односно акционара, 250 банковни кредит, 300 обавезе (краткорочне) према добављачима. Такво предузеће има овакав биланс:

	акт.	X	пас.
(средства за производњу)	1.000		700 (сопствени капитал)
(облигације)	100		250 (банкарски кредит)
(акције)	50		300 (краткорочни кредит)
(краткор. потраживања)	30		
(новац)	70		
	1.250		1.250

Ако ограничимо интерпретацију овог биланса само на односе између својине у економском и својине у правном смислу, морамо констатовати да је правни власник свих актива којима предузеће располаже власник капитала 700 (било да је то појединац или више лица). Економски, пак, гледано, актива предузећа је својина власника сопственог капитала, банке и добављача у размеру 7:2, 5:3.

8. — Из реченог произлази да не постоји нека битна разлика између новчаних и натуралних облигација. У оба примера биланс је принципијелно исти. То значи да претпостављамо могућност не-новчаног свођења појединих делова активе и пасиве на исти именоватељ. Ово питање нема ни практични, ни теориски значај за право већ само теориски за економику. У овом чланку то питање не дискутујемо. Сматрамо да ипак треба напоменути следеће: кад произвођачи у натуралној превреди не би имали могућности свођења најразноврснијих облика активе на јединствени именоватељ, привређивање не би било могуће. Ако би постојале једино натуралне јединице за мерење, привредни субјекти у натуралној привреди не би могли знати да ли је, на пример, 10 крава веће богатство од природног водопада, или да ли је лице А имућније од лица В.

Друга важна констатација која произилази из горе реченог јесте ова: у савременом друштву присвајање се врши у разним правним облицима. Али, иако је право својине још увек најважнији облик присвајања, оно је најважнији правни облик присвајања у периферним деловима народне привреде, у оним који више мање претстављају остатке преживелих друштвених уређења. За присвајање у савременом друштву карактеристична су облигациона права која као начин присвајања преовлађују у највећој мери у централним деловима привреде, у индустрији и банкарству. Проф. Покорн врло добро каже у свом *Уводу у финансије* (Београд, 1955, стр. 128) да је „кредит такође један од имовинских облика као неоптерећено власништво.“

Ту околност и могућности које из ње произлазе за развијање правног и економског система прелазног периода треба да имају у виду *de lege ferenda* наши правници.

9. — Досадашњим расправљањима довољно смо припремили терен за анализу појма имовине. У следећим ставовима ћемо покушати да осветлимо тај појам и да одредимо његов однос према појму својине у економском смислу.

Полазимо од појма својине у економском смислу. Она је у одређени момент (садашњост) есконтирана вредност свих токова доходака којима располаже субјект у оном моменту. Два елемента из ове дефиниције непосредно су употребљива и за дефиницију имовине. Као својина у економском смислу, и имовина је појам који се односи на одређени момент и на одређени субјект. Наравно може се говорити о имовини *in abstracto*, као о појму. Но, чак и за

рашчишћавање самог појма биће корисно да га анализирамо у његовој практичној апликацији.

Са становишта савремене новчане привреде сви токови доходака којима располаже неки субјект у одређеном моменту, немају исти карактер. Има токова који имају велику вредност са становишта неког субјекта или више њих. Међутим, ти токови могу имати било малу било никакву вредност са становишта новчане привреде, са општедруштвених економских становишта. У новчаној привреди употребна вредност ступа на друго место. Одлучујућа је прометна вредност. То значи да за новчану привреду међу токовима доходака којима располаже неки субјект, значење имају само они и у оној мери који и уколико су истовремено и новчани, односно могу да буду новчани.

Узмио као пример сељачко газдинство. У његовом се инвентару налази читав низ ствари које немају никакву новчану вредност иако оне у великој мери доприносе благостању чланова газдинства. Притом се не мисли на предмете као што су личне успонене које имају вредност искључиво за јединог субјекта. Тако се, на пример, у газдинствима са засталим начином обраде употребљавају по традицији оруђа која везују произвођача за њих, иако је продуктивност тих оруђа у друштвеним мерилима негативна. Или ако узмемо, многобројна производна и потрошна средства која су економски толико стара да их нико осим њиховог власника не би употребљавао. Узмимо даље неку службеност пута која има једино смисао за одређено газдинство, и сл. Такве изворе доходака искључујемо већ а priori из имовине и то из простог разлога што као такви нису економска добра. За разлику од тих примера искључиво индивидуалних и тиме некономских вредности ми имамо у виду оне ствари у сељачком газдинству које немају само индивидуалну (некономску) вредност, тј. ствари којима се у околини којој то газдинство припада признаје вредност, која пак, кад је меримо новцем, тј. општедруштвеним вредносним критеријумом, јако пада или чак и ишчезава. То су, на пример, занатски производи сељака, као што су код куће израђене тканине (ланене, вунене), обућа (опанци), разноврсне зграде и мелиорације, па чак и производи сточарства (домаћа вуна) и пољопривреде (у Словенији хајда), па и „светски“ производи као пшеница и кукуруз.

Што привредна јединица постаје више потчињена друштвеној подели рада у систему тржишне повезаности индивидуалних привредних јединица то се више појам имовине поклапа са економским појмом својине, или, што је исто, то се више друштвени појам имовине поклапа са њеним властитим појмом имовине. У привредним јединицама које раде искључиво за тржиште, сви су токови доходака мерени новцем, сви су доходи новчани, па због тога нема никакве разлике између појма својине у економском смислу и имовине. Ова се два појма квантитативно поклапају. Биланс предузећа X који смо приказали под тачком 7 потврђује ту констатацију. Видели

смо да економску својину власника предузећа изражава сопствени капитал на страни пасиве (700). Што се тиче имовине предузећа, она је резултат свих потраживања и дуговања предузећа. У нашем примеру сума потраживања износи 1.250 (а тиме видимо да се чак и својина у правном смислу испољава у новчаној привреди не у свом стварном облику него у новчаном, као потраживање). Укупна дуговања предузећа износе 550. Према томе, имовина предузећа у датом моменту износи 700, а то је тачно онолико колико износи и својина у економском смислу.

10. — Својина у економском смислу појединог субјекта квантитативно се поклапа са појмом неоптерећеног имања (богатства, wealth, richesse) тог субјекта, нарочито ако га дефинишемо као суму добара и ако као добра не сматрамо једино ствари него и услуге или поједине корисности тих ствари. Како је имање натурални појам, могло би се сматрати да је својина у економском смислу натурални појам, те да је једина разлика која постоји између својине у економском смислу и имовине у натуралном карактеру прве и у вредносном карактеру друге. Могло би се сматрати да разлог за постојање другог појма лежи у немогућности својена појединих стварних елемената својине на исту јединицу мере. Из наших закључака под тачком 8 излази да, напротив, натурална привреда не значи непостојање јединице мере којом се могу измерити поједини делови богатства и свести на заједнички израз, иако то мерило нема толико објективан и спољни облик као што га има новац. То значи да натуралност појединих привредних јединица или натуралност читаве народне привреде није разлог појмовној дистинкцији између својине у економском смислу и имовине. Уколико поједини аутори настоје да ово разликовање одреде преко разлике између употребне вредности и прометне вредности, њихов покушај не може довести до успеха.

Једну другу могућност разликовања својине у економском смислу и имовине, бар привидну, даје околност да је предмет својине у економском смислу, како смо га одредили у тачки 6, извор дохотка in abstracto, док се својина у правном смислу заједно са осталим натуралним правима односи на ствар in concreto. Могло би се сматрати да је имовина салдо потраживања и дуговања одређеног субјекта, док својину претставља само његова стварна актива (тј. део активе без потраживања). Али та могућност одмах отпада чим постане јасно да је омогућава једино идентификовање правног и економског појма својине, тачније, непознавање економског појма својине. Место њега, у дискусију је увучен правни појам својине. Ван те грешке отпада у погледу конкретности и апстрактности предмета свака разлика између имовине и својине (у економском смислу).

11. — У свом чланку „Својина и имовина“ др. Гамс везује појам имовине уз прометну вредност. Он сматра употребну вредност као супротност прометне вредности и то у једном новом смислу, у

коме се та супротност поклапа са супротношћу између ствари и права односно између апсолутних и релативних права. Полазећи од те супротности, он сужава појам имовине на релативна права искључујући из имовине сва класична апсолутна права на употребним добрима као што је право својине. „Али у дубљој анализи, иако је имовина присвајање, она се као појам одваја од својине као најјаснијег, најнепосреднијег израза присвајања, као присвајање употребне вредности и схваћена само као скуп релативних права значи присвајање прометне вредности.“ И мало пре наведенога: „Скуп релативних права, а тај скуп је оно што је карактеристично за имовину, што је чини специфичном категоријом грађанског права, односи се на новчану вредност, значи на прометну вредност тих ствари. Према томе, ако повлачимо крајњу логичку консеквенцу реченога, имовина би била само скуп *релативних, облигационих, права и обавеза*“ (стр. 25, подвукао А. Б.).

Доведена до те „крајње логичке консеквенце“ Гамсова концепција имовине постаје необудљива. „Крајња логичка консеквенца“ смогућава чак и површном читаоцу да открије рупе у фундаментима на којима стоји њена изградња све од теоретског поласка даље. Није „прометност“ вредности, новчани израз вредности оно што ствара разлику између својине у економском смислу и имовине. Потпуно је ирелевантно на који начин, чиме се мери вредност токова доходака: новцем или на било који други начин. То значи да могућност свођења појединих токова (или извора, што је исто) доходака на јединствени именитељ није фактор који ствара појам имовине пошто ни природна привреда није без таквог именитеља. С друге стране, могућност новчаног процењивања токова доходака и природних привредних јединица у савременој привреди не ликвидира разлику између својине у економском смислу и имовине. Та би разлика отпала једино кад би били сви токови доходака процењивани јединственим вредносним критеријумом, када би се вредносни критеријуми природне привредне јединице поклапали са друштвеним. Разлог за појаву те разлике лежи дакле једино у разлици вредносних критеријума. Природна привреда, природне привредне јединице процењују своје дохотке односно изворе доходака индивидуалним, парцијалним вредносним критеријумима. Новчана привреда процењује своје дохотке односно изворе општедруштвеним критеријумима. Значи, није новац као такав онај који ствара разлику између својине и имовине. То су новчане *цене*, новац као *општедруштвено* мерило вредности. Увек кад се поставља питање чисте имовинске масе неке природне или полуприродне привредне јединице, или шире, кад се поставља питање чисте имовинске масе неке привредне јединице која не валоризира своје изворе складно са текућим изменама вредносних односа, појављује се разлика између својине и имовине. Уколико је реч о природној или полуприродној привредној јединици, питање чисте имовинске масе претставља насилно подвргавање индивидуалног газдинства које при-

лада неком другом владајућем друштвено-економском уређењу, претставља победу владајућег економског система са његовим „опште-друштвеним“ критеријумима над индивидуалним или парцијалним вредносним критеријумима. У томе, и једино у томе, лежи разлог за постојање разлике између својине у економском смислу и имовине:

Др. Гамс наводи као аргумент за своју тезу, према којој ограничава појам имовине на релативна права, преливање својине једне привредне јединице путем релативних права, потраживања и обавеза, у имовину друге привредне јединице (стр. 25). Међутим, то се преливање врши и у природној привреди која нема никакве везе са тржиштем у облику, на пример, *iura in re aliena* или у облику природних облигација.

Из тога излази и други закључак који можемо сматрати као закључак читавог овог чланка: Појам имовине везан је за новчану привреду само уколико се историски појављује са њом. Теориски, међутим, постоји и у природној привреди. Али пошто се, због природног карактера привреде, заснива на индивидуалним вредносним критеријумима појединих привредних јединица (других критеријума нема), он се поклапа са појмом својине у економском смислу. У новчаној привреди, напротив, општедруштвени критеријуми постоје. Они дају могућност да својину у економском смислу изразимо и помоћу њих. У том изразу својина у економском смислу обично се назива имовина.

Др. Александер Бајт

ОДГОВОР ДРУГУ ГАМСУ ПОВОДОМ ДИСКУСИЈЕ О О ДРУШТВЕНОЈ СВОЈИНИ

Мислим да је за сваког пажљивог читаоца суштина спора између друга Гамса и мене јасна, те ћу овде само најкраће прецизирати извесне ствари.

1. Друг Гамс приговара да сам њему посветио највише места. То сам учинио јер ми је од свих теорија његова била најнејаснија.

2. Друг Гамс ми пребацује „начин дискусије“, јер сам његове мисли нетачно износио. Трудио сам се најсавесније да их схватим и изнесем тачно, што, разуме се, не значи да сам успео. Дискусија и служи разјашњењу мисли дискутаната. Међутим, мислим да „начин дискусије“ друга Гамса није најбољи, за доказ чега су довољни наводи његових речи у мом чланку.

3. Кад кажем да је својина апсолутно право, не мислим тиме да је она стварно право. Мислим на класичну својину, узимајући реч „апсолутно“ у смислу „неограничено“.

4. Друг Гамс не разуме низ мојих ставова, иако они казују тачно оно што и он тврди, те, према томе, не претстављају нетачно приказивање његових мисли. Тако, ја сам утврдио да друг Гамс

разликује својину у економском од својине у правном смислу, да ову другу схвата као скуп правних прописа (норми) који регулишу (правно, не економски!) присвајање као економску појаву. И то није „бесмислица“, јер сви тврдимо да право регулише економске појаве (разуме се, успешно или безуспешно). И то нема никакве везе са Штамлеровим идеализмом!

5. Друг Гамс ми пребацује карикирање његове мисли кад кажем да се по његовом схватању својина састоји у присвајању плодова ствари, одн. вишка рада. Мени се чини да то није никакво карикирање него доследан покушај прецизирања његове дефиниције својине, коју сам навео, и за који навод и он сам каже да је тачан, иако крњ. Наиме, он својином у економском смислу сматра присвајање, а ово дефинише као коришћење стварју („једну ствар присваја онај који је користи“). То значи да се својина, тј. присвајање, састоји углавном (поред употребе саме ствари) у коришћењу плодова ствари, одн. вишка рада добијеног радом (употребом једне ствари, једног средства производње). Ово нарочито треба извести из тврдње друга Гамса да је један од носилаца својине држава, односно локална самоуправна јединица, која путем пореза врши своје право својине, пошто порез није ништа друго до присвајање вишка рада добијеног радом уз употребу неке ствари, а никако није присвајање саме те ствари (тог средства производње).

6. Сматрам да је појам „подељена својина“ противречан по себи ако се не подразумева да делови на које је својина подељена чине пуну својину. То је сасвим јасно, јер свака ствар која се дели на делове самим тим претпоставља своју целину (пунућу) која се састоји из скупа делова. Зато друг Гамс ову моју тврдњу и не може употребити за доказ да „намерно стварам утисак да је он рекао бесмислене и недоречене ствари“, нити да је мој начин полемисања неубичајен и изненађујући.

7. Другу Гамсу нису јасне моје основне мисли о својини. Ја разликујем својину у приватноправном смислу, као неограничено право располагања, од својине у јавноправном смислу и од фискалних јавноправних овлашћења на својини у приватноправном смислу. Не тврдим да сам те разлике ја пронашао, већ сам их само усвојио од других! Ту нема никаквих противречности, које друг Гамс нужно налази кад узима истргнуте реченице с разних страна моје расправе. То је заиста „начин полемисања“ који може „довести читаоца у заблуду“.

8. Невероватно ми је да друг Гамс сматра како у класичној приватној својини нема фискалних ограничења. Зар класични капиталисти не плаћају држави порез?

9. Шта значи друштвено добро потпуно је јасно одређено речима које наводи баш сам друг Гамс, па је чудно да то сматра нејасним.

10. Друг Гамс и ја слажемо се у опису стварних чињеница наше друштвене својине. Само, он инсистира да се то назива „по-

дељеном својином“. Ја сам једино против тог назива, јер је противречан — наиме, ако неко не ужива потпуну, пуну својину него само њен део, онда се за њега не може рећи да има „подељену својину“ (на српском то не значи ништа), већ да има део својине који, очигледно, није својина (него је, правно узето, право употребе, плодуюживања или неко друго овлашћење). Зато и тврдим да нико над тим стварима нема својину (у приватноправном смислу, неограничено право располагања) већ само одређена друга правна овлашћења. Не видим онда уопште зашто да даље дискутујемо, кад се слажемо у свему сем у терминологији!

11. Друг Гамс сматра да тзв. право управљања није битно ново право, како ја тврдим, већ остатак старог. Тачно је да је остатак старог у смислу који утврђује друг Гамс, али је тачно и да је битно ново, јер се појављује тек са социјализмом, као што ја тврдим.

12. Друг Гамс није схватио моје ставове о одумирању својине. Ја тврдим да, уколико се под својином подразумева приватноправно право неограниченог располагања стварју (а сматрам да тај термин треба само у том смислу и да разумемо, како би се избегла збрка), такве својине више нема у социјалистичкој производњи. И то је апсолутно тачно, као један и један два! Тиме, наравно, не мислим да тврдим да својина нестаје и као економска појава, тј. као присвајање, а најмање да нестаје као „скуп свих производних односа“. Али ваљда и друг Гамс сам види да то не тврдим кад и он разликује својину у правном смислу, „класичну“, од својине у економском смислу. И заиста ту нема никакве потребе да се потежу крупни аргументи, па чак и Маркс, кад је реч о очигледном несхватању друга Гамса у ком смислу употребљавам реч „својина“, и јасно је да је у питању само термилошка дискусија.

13. Друг Гамс сматра да сам ја занемарио економску суштину својине зато што сам тврдио да је она, по мом мишљењу, економски довољно објашњена и да сад треба само извући правне последице из тог објашњења. Ја не занемарујем економску базу при објашњењу права својине него баш од ње полазим и зато и тврдим да својина у класичном смислу код нас и не постоји (као што и сам друг Гамс тврди).

14. Не видим зашто ми друг Гамс пребацује да се не обзирем на судску праксу. По њему, ова уводи грађанскоправни облик својине под називом „права управљања“. Ја и не тврдим ништа друго до да постоји право управљања, које није истоветно са класичном својином. Дакле, слажем се са праксом. Јер назив показује да она сматра да то није својина. Изгледа да се, напротив, друг Гамс с њом не слаже кад тврди да је то — ипак — својина.

Др. Рад. Д. Лукић

С У Д С К А П Р А К С А

СТВАРАЛАЧКА АКТИВНОСТ ВЕЋА ЗА УПРАВНЕ СПОРОВЕ У ОБЛАСТИ УПРАВНОГ ПОСТУПКА

После ослобођења у новој Југославији Закон о општем управном поступку из 1930 престао је да важи на основу Закона о неважности правних прописа донетих пре 6 априла 1941 и за време непријатељске окупације, којим су изгубили правну снагу прописи (закони, уредбе, наредбе, правилници и др.) који су били на снази на дан 6 априла 1941. Међутим, стављање ван снаге прописа Закона о управном поступку наведеним Законом нове Југославије никако не значи да су управни органи у провођењу управног поступка били потпуно невезани и да је тај поступак у сваком конкретном случају зависио од слободног нахођења органа који га је проводио. У чл. 4 поменутог Закона о неважности правних прописа изрично је предвиђено да се правна правила садржана у законима и другим правним прописима који су изгубили правну снагу, могу по овом закону примењивати на односе који нису уређени важећим прописима, и то само уколико нису у супротности са Уставом ФНРЈ и њених република, с тим да државни органи не могу своја решења и друге акте заснивати непосредно на овим правним правилима. Према томе, на основу наведеног законског овлашћења тадашњи органи државне управе, иако нису постојали позитивни прописи о управном поступку, могли су а у интересу законитости били су и дужни да се у границама и под условима из наведеног законског прописа служе правним правилима о управном поступку изведеним из принципа ранијег Закона о управном поступку.

И поред тога, пракса је убрзо показала да је нужно да се неки основни принципи управног поступка озакопе позитивним прописима. Стога су већ у Општем закону о народним одборима из 1946 садржане одредбе о правилима за административни рад (V део чл. 8С—87). У чл. 83 тога Закона истакнути су као обавезни ови најважнији принципи управног поступка: обавезно саслушање странака у управном поступку, с тим да се од тога може отступити само ако се уредно позвана странка не одазове позиву; узимање страначких изјава у записник; обавеза органа да о захтеву странке донесе писмено решење у року од 30 дана; обавезно навођење у решењу правног прописа на основу кога је ствар решена; уношење образложења у решење и давање улута за жалбу.

Исто тако, и у Општом закону о народним одборима из 1949 унета су основна начела управног поступка којих су се имали држати органи народних одбора у поступању по управним стварима. У

овом Закону прихваћена су основна начела управног поступка из претходног Закона о народним одборима, па су та начела потпуније и подробније разрађена. Поред раније озакоњених начела овај Закон садржи и посебне одредбе о надлежности органа за решавање у првом степену сагласно тадашњој организацији народних одбора, затим одредбе о одређивању органа за само вођење поступка и доношење решења у том поступку, о року за доношење како првостепеног тако и другостепеног решења, који у оба случаја износи 30 дана. Најзад, садржане су и посебне одредбе о суспензивном дејству жалбе у односу на извршење првостепеног решења, о томе да је решење донето по жалби коначно у управном поступку и да извршна решења у управном поступку извршује, по правилу, онај орган који је донео решење у првом степену.

У Општем закону о народним одборима из 1952, који је као општи закон и данас у важности, дата су поједина основна начела управног поступка на подлози којих су републички закони о народним одборима имали да пропишу одредбе које ће народни одбори примењивати у управном поступку. Републички закони о народним одборима су прихватили та начела и донекле их ближе разрадили. У овим начелима се нарочито подвлачи обавезно саслушање странака у управном поступку, обавеза доношења образложеног решења о захтеву странке и достављање тог решења странци, обавеза правилног утврђивања свих чињеница које су од утицаја на решење ствари, истицање права странке на жалбу против првостепеног решења и одређивање општег рока за жалбу од 15 дана, подвлачење могућности извршења решења само кад је оно постало правоснажно у управном поступку и извршно, а затим, што је од нарочите важности у погледу учвршћења законитости, постављање тачно одређених граница за право надзора вишег органа у односу на правоснажна решења нижег органа. Наиме, допушта се да виши орган управе по праву надзора поништи или укине решење нижег органа донето у управном поступку против кога нема места жалби само у овим случајевима: кад је решење донето од стране органа који није стварно надлежан за решавање о предмету или кад би се његовим извршењем проузроковало какво кривично дело, или би услед извршења настала тешка опасност по живот и здравље људи или јавни мир и поредак.

Озакоњена начела управног поступка у законима о народним одборима била су обавезна за органе народних одбора кад проводе управни поступак, а поред тих позитивних прописа органи народних одбора примењивали су и правна правила о управном поступку. Међутим, републички и савезни органи државне управе, када су решавали о управним стварима, били су искључиво упућени на правна правила о управном поступку, пошто се на њих не односе прописи закона о народним одборима.

Правна правила и озакоњена поједина начела управног поступка нису могла у пракси управних органа да замене систем

управног поступка који би био изражен позитивним прописима. Правна правила нису обавезивала органе управе на исти начин и у истој мери као позитивни законски прописи, а поред тога за поједина правна правила било је и спорно да ли се могу ускладити са новим друштвеним и државним уређењем. Озакоњена начела управног поступка сама за себе никако нису могла бити довољна. Она су давала само уопштен правни оквир а у њему су остала ненормирана многа процесуална питања.

Недостатак и непотпуност позитивних прописа о управном поступку често су доводили до произвољности и арбитрарности органа државне управе у решавању конкретних управних ствари. Чак нису били усамљени ни случајеви кршења озакоњених начела управног поступка. Тако, доношена су решења без саслушања странака; чешће су вређана начела испитног поступка; као подлога за доношење решења служило је непотпуно и једнострано утврђено чињенично стање; решења донета у управном поступку садржала су недостатке у погледу форме и садржине; донета решења нису достављана странкама на ваљан начин; није увек поштовано право странке на жалбу; често је вређана материјлна правоснажност решења и сл.

Таква пракса управних органа затечена је у моменту увођења управног спора у наш правни систем 1952. Тада управни спор постаје ефикасан инструмент контроле законитости а самим тим и сигуран ослонац и помагач органа државне управе у њиховом раду на решавању конкретних управних ствари, а нарочито у погледу управног поступка за који недостају позитивни прописи. Ова улога управног спора најбоље ће се приказати и оценити изношењем правних схватања већа за управне спорове по начелним питањима управног поступка.

1. Опште одредбе

1. Надлежност. — При оцени законитости управног акта у управном спору питање надлежности управних органа је од нарочите важности, јер је ненадлежност органа за доношење управног акта један од основа за побијање законитости управног акта у управном спору (чл. 9, ст. 1, тач. 2, Закона о управним споровима). Поред тога, на ништавност управног акта суд пази по службеној дужности (чл. 37, ст. 2, Закона о управним споровима), а према правилима о управном поступку и према позитивним прописима Општег закона о народним одборима и републичких закона о народним одборима ненадлежност органа који је донео решење повлачј ништавост тога решења.

Полазећи од ових законских прописа већа за управне спорове обратила су од самог почетка свога рада нарочиту пажњу на питања стварне надлежности управних органа за доношење решења која су у управном спору побијана. Запажа се како у ранијој

тако и у скорашњој судској пракси знатан број поништених решења због стварне ненадлежности.

Тако је у многим пресудама већа за управне спорове којима су ништена решења ненадлежних органа истакнуто основно начело управног поступка да о свакој управној ствари мора да решава стварно и месно надлежан орган, а да се сматра ништавим решење донето од стварно ненадлежног органа (напр. пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 2619/52 од 6 јануара 1953).

Исто тако, у судској пракси је јасно и доследно спроведено схватање да је надлежност управних органа у управном поступку принудног карактера и да се не може мењати ни вољом странака ни по налогу претпостављених или виших органа (пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1464/53 од 10 новембра 1953).

У пракси већ за управне спорове повлачи се разлика између стварне и месне ненадлежности органа који је донео оспорено решење која се састоји у томе што суд на стварну ненадлежност као основ ништавости пази по службеној дужности, а месна ненадлежност претставља основ за поништај оспореног решења. Међутим, управни орган који решава у првом степену дужан је на првом месту да испита своју како стварну тако и месну надлежност, а другостепени орган кад решава по жалби против првостепеног решења дужан је, поред своје надлежности, да цени по службеној дужности како стварну тако и месну надлежност првостепеног органа. Уколико би другостепени орган без оцене надлежности првостепеног органа мериторно решио о жалби против првостепеног решења, које би било донето од стварно или месно ненадлежног органа, то би био разлог за поништај другостепеног решења у управном спору. У свом смислу је и пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 565/52 од 13 новембра 1952, којом је поништено оспорено решење због повреде месне надлежности од стране првостепеног органа. У образложењу ове пресуде је, поред осталог, истакнуто: Другостепени орган је дужан да по жалби поништи првостепено решење донето од месног ненадлежног органа. Ако он то не учини него одбије жалбу и потврди првостепено решење, тиме је повредио правило поступка, а та повреда је основ за поништај другостепеног решења на основу чл. 36, ст. 2, у вези са чл. 9, ст. 1, тач. 2, Закона о управним споровима.

Већа за управне спорове својом праксом су даље разрадила правно правило да је орган дужан да уступи поднесак за чије је решавање ненадлежан оном органу који је за то несумњиво надлежан. Наиме, према тој пракси — ако другостепени орган решавајући по жалби установи да је првостепени орган ненадлежно донео решење, а да је за решавање у првом степену надлежан тај другостепени орган који решава по жалби, у том случају другостепени орган поништиће првостепено решење као донето од ненадлежног органа, па ће он сам решити ствар као првостепени орган. Притом странка није дужна посебним поднеском да тражи

од другостепеног органа да он донесе решење у тој ствари као надлежан првостепени орган (пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 567/55 од 19 фебруара 1955).

Функционалну ненадлежност за доношење решења у управном поступку већа за управне спорове по правилу су изједначавала са стварном ненадлежношћу, па су стога у управном спору поништана због ништавости и решења донета од функционално ненадлежног органа. Нарочито су били чести случајеви функционалне ненадлежности за доношење решења у управном поступку код органа народних одбора. Притом није чињена разлика да ли је виши орган уместо нижег органа донео решење у управном поступку или је, пак, обрнути случај у питању. Тако, према томе схватању ништаво је због функционалне ненадлежности како решење које је донео народни одбор у седници уместо свога савета, тако и решење које би донео савет народног одбора уместо тога одбора у седници. У овом смислу је пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 1894/52 од 25 априла 1953.

Постоји и друго схватање функционалне ненадлежности које ову ненадлежност само делимично изједначава са стварном ненадлежношћу, и то једино у случају кад је нижи орган присвојио надлежност вишег органа за доношење решења у управном поступку. Уколико је, пак, виши орган донео решење на место нижег органа, то би по овом схватању био разлог за побијање законитости тако донетог решења, а не и основ његове ништавости. Међутим, ово мишљење није дошло до јачег изражаја у судској пракси.

Потпуно изједначавање функционалне ненадлежности са стварном ненадлежношћу може изазвати и оправдане замерке, нарочито са становишта теорије, али сматрамо да је такво схватање било потребно и целисходно с обзиром на честе повреде прописа о функционалној надлежности и на тенденцију запостављања те надлежности, све више изражавану у пракси управних органа.

Са ништавим управним актом у судској пракси изједначен је и управни акт државног органа донет без прописане сагласности другог органа. У овом смислу је пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 1464/53 од 10 новембра 1953. Значај овог схватања је утолико већи што за формирање овог правила поступка није било основа у ранијим прописима Закона о управном поступку, а као правилно то схватање је прихваћено и у начрту закона о општем управном поступку.

2. *Странка и њено заступање.* — Већа за управне спорове у својој пракси настоје да се што шире схвати појам странке у управном поступку, тако да се својство странке призна не само лицу о чијем се праву решава, већ и оном лицу чији само правни интерес може бити тангиран. За такво схватање карактеристичан је следећи случај окончан у управном спору пресудом Савезног врховног суда Уж. бр. 4705/54 од 24 децембра 1954:

Првостепеним управним актом надлежног републичког органа проглашено је општенародном имовином одређено земљиште које се налази у атару села Н, а на основу чл. 2 Закона НР Србије о проглашавању општенародном имовином сеоских утрина. Против овог решења имало је места жалби тадашњој републичкој влади и жалбу је изјавило лице М сматрајући се легитимисаним за жалбу у управном поступку по том основу, што је од лица која су по правоснажној пресуди суда сматрана власницима дотичног земљишта раније купило одређени број стојећих стабала са тога земљишта, исплатило куповну цену и купљена стабла обележило својим знаком, али их услед ратних догађаја није стигло да посече и изнесе. У својој жалби против првостепеног решења то лице је истичало да је неправилном применом прописа пом. Закона односно земљиште проглашено општенародном имовином и да нису били испуњени потребни услови за примену законских прописа на којима је засновано првостепено решење. Републичка влада је одбацила жалбу овога лица непризнајући му својство странке у том управном поступку, сматрајући да ожалбеним решењем није регулисано никакво право жалиоцево, нити окрњен његов интерес, да би се он могао појавити као странка у том поступку, којим је само регулисано питање власништва на односном земљишту. По схватању првостепеног суда, пошто односно земљиште не претставља својину жалиоца већ трећих лица, то уколико се ожалбеним решењем ствара какав административни однос, он настаје између државног органа који је то решење донео и лица која сматрају да је то земљиште њихово, па би та лица једино имала легитимацију странке у управном поступку. Међутим, Савезни врховни суд уважао је жалбу тога лица против првостепене пресуде, исту је преиначио ништећи оспорено решење републичке владе. У образложењу пресуде Савезног врховног суда истакнуто је: Ако стоји тврдња тужиоца да је он од пређашњих власника купио стојећа борова стабла и да их је означио својом ознаком, онда је у сваком случају изменом власника односног земљишта тужилац дошао у нову правну ситуацију према новом власнику која може за њега бити различита од оне правне ситуације коју је имао према пређашњем власнику (питање добре вере новог власника, питање застарелости, итд.). Стога се не може рећи да се по правним правилима управног поступка тужилац не може сматрати странком и да односним решењем о евентуалној промени власника није повређено никакво право тужиоца односно његов правни интерес, па стога није било места одбацивању жалбе тужиоца као недопуштене.

У извршењу ове пресуде Савезног врховног суда надлежан републички орган донео је ново другостепено решење којим је тужиоцу признао својство странке у управном поступку и његову жалбу као неосновану одбио.

Кад је у управном поступку реч о одређивању неке обавезе или налагању одређене чинидбе, од нарочите је важности да се тачно утврди пасивно легитимисана странка коју ће та обавеза погодити односно која ће бити дужна чинидбу извршити. На то мора да пази по службеној дужности орган који води управни поступак. Повреда те дужности може да доведе до поништаја реше-

ња. Са тог разлога је поништено пресудом Врховног суда НР Србије У бр. 5398/54 од 9 маја 1955 решење државног органа којим је била наложена одређена чинидба лицу које није било пасивно литигимисано за то.

Оспореним решењем наложено је тужиоцу као закупцу да уклони закупљени објект са односног земљишта пошто је то земљиште намењено у друге урбанистичке сврхе. Решење је поништено у управном спору са разлога што је суд нашао да је тужени орган могао то питање да регулише само са срганом управљања односног земљишта, коме је евентуално могла бити и наложена односна чинидба, а не са тужиоцем као закупцем објекта о чијем је уклањању реч.

У пракси већа за управне спорове инсистира се и на основном принципу управног поступка да је надлежан државни орган дужан да у сваком стању поступка по службеној дужности пази да ли онај који се појављује као странка има способност за самостално вршење процесних радњи. Тако је, на пример, Врховни суд НР Србије својом пресудом У бр. 579/52 од 13 октобра 1952 поништио другостепено решење са разлога што је другостепени орган прешао преко жалбених навода да је жалилац коме је првостепеним решењем била наложена одређена чинидба душевно болесно лице. Према схватању суда, с обзиром на жалбене наводе о душевној болести жалиоца који су били поткрепљени одређеним доказима, другостепени орган је био дужан да о том случају обавести надлежни орган старатељства и да тражи да се на законом прописани начин реши питање пословне способности жалиоца, те да му се одреди привремен или сталан старалац, с тим да све док орган старатељства не реши то питање управни поступак у тој ствари мирује.

3. *Општење органа и странака.* — Судска пракса у погледу општења органа и странке одлучно стоји на становишту да надлежни орган може по захтеву странке решавати само на подлози потпуно јасног поднеска, с тим што је тај орган дужан да странку упути на отклањање недостатака поднеска уколико је овај нејасан и непотпун. Тако, на пример, Савезни врховни суд у својој пресуди Уж. бр. 1036/53 од 22 септембра 1953 истиче да због формалних недостатака поднесак не може бити одбачен, већ се има по службеној дужности наредити да се недостаци поднеска у одређеном року отклоне, са упозорењем да ће се, уколико се не поступи по наредби, узети као да поднесак није био ни поднет. Ако се недостаци у одређеном року отклоне, сматра се као да је поднесак од првог часа исправно донет.

Решавање на подлози нејасног или непотпуног поднеска, без претходног отклањања тих недостатака, може да доведе до погрешног схватања захтева странке, па то да буде разлог за побијање законитости решења донетог у таквом поступку. Тако је пресудом Врховног суда НР Србије У бр. 6433/54 од 7 јануара 1955 пони-

штено другостешено решење којим је било потврђено првостепено решење донето на подлози нејасног поднеска.

Тужилац је поднеском код првостепеног органа спорио висину разрезаног му пореза за 1951 и 1952. Првостепеним решењем третиран је тужиочев поднесак као захтев за ревизију пореза, па је овај одбијен са образложењем да тужилац није истакао никакве нове чињенице и доказе који би оправдали ревизију. Другостепени орган одбио је тужиочеву жалбу и потврдио првостепено решење са истих разлога. Тужба пореског обвезника у управном спору је уважена и оспорено решење је поништено са разлога што није било јасно шта је тужилац својим поднеском код првостепеног органа тражио — ревизију пореза или се жалио на редован разрез пореза за одне године. Стога је првостепени орган био дужан да претходно саслушањем странке разјасни њен захтев, а тек по том, према прецизираном захтеву, да поднесак узме у решавање.

Ако се поступак покреће по захтеву странке који је странка дужна упутити надлежном органу у прописаном року, онда се као дан доставе поднеска том органу има узети и дан предаје поднеска поштом препоручено, али под условом да је поднесак адресован на тог надлежног органа. Обратно, ако је поднесак адресован на не-надлежног органа, без обзира што је предат пошти препоручено у одређеном року, узме се да је поднесак предат надлежном органу оног дана кад је овај орган поднесак стварно примио (пресуда Савезног врховног суда У бр. 13/53 од 18 марта 1953).

4. *Достављање.* — Судска пракса је у погледу достављања доследно стајала на становишту да решење донето у управном поступку мора бити по правилу лично достављено странци односно њеном законском заступнику или пуномоћнику, да би достављањем започели тећи рокови за жалбу односно за тужбу у управном спору (одлуке Савезног врховног суда Уж. бр. 1882/53 од 12 јануара 1954 и Уж. бр. 1419/54 од 25 маја 1954). Таква пракса већа за управне спорове изражена у низу пресуда утицала је на праксу управних органа и ову оријентисала у том смислу да се достављање решења донетих у управном поступку врши на ваљан начин, што је раније чешће недостајало.

Међутим, било је у судској пракси и схватања да се у извесним случајевима и под одређеним условима може са непосредним достављањем изједначити и саопштење решења странци, али су ти случајеви остали усамљени и као такви претстављају изузетке од напред изнетог преовлађујућег схватања) одлуке Савезног врховног суда У бр. 646/53 од 12 јануара 1953 и Уж. бр. 922/53 од 24 јула 1953).

II. Првостепени поступак

1. *Испитни поступак.* — Пошто од правилно спроведеног испитног поступка најчешће зависи и правилност решења саме

ствари, то су већа за управне спорове при оцени законитости решења нарочито обраћала пажњу да у испитном поступку буду поштована основна начела управног поступка — начело материјалне истине, начело официозности, начело контрадикторности и др.

С обзиром на то да је у пракси управних органа било доста распрострањено погрешно схватање начела слободне оцене доказа у управном поступку, а које је схватање доводило до произвољности управних органа и оживљавања давно напуштене теорије формалних доказа, то су већа за управне спорове у низу својих пресуда, ништећи решења управних органа заснована на таквом погрешном схватању, објаснила садржину и прави значај слободне оцене доказа.

Тако је у пресуди Савезног врховног суда Уж. бр. 588/53 од 12 јуна 1953 истакнуто да слободна оцена доказа не значи да управни орган доносећи на основу те оцене свој закључак није ничим везан, јер је управни орган и у таквом случају дужан да из утврђених чињеница изведе логичан закључак у погледу чињеничног стања и образложи зашто појединим доказима није поклонио веру.

Предње становиште је заузето поводом конкретног случаја у коме се орган социјалног осигурања при утврђивању радног стажа осигураника ограничио искључиво на податке евиденције социјалног осигурања, не узимајући у оцену и исказе сведока којима је осигураник доказивао дужи радни стаж. Првостепени суд одбијајући тужбу осигураника нашао је да орган социјалног осигурања таквим поступком није повредио закон, пошто је слободан у оцени доказа, па је могао слободно да се определи само за податке своје евиденције, не оцењујући остале доказе које је осигураник понудио. Савезни врховни суд уваживши жалбу осигураника својом напред наведеном пресудом нашао је да је ово схватање како органа социјалног осигурања тако и првостепеног суда у оперци са правилно схваћеном слободном оценом доказа у управном поступку.

Врховни суд НР Србије у пресуди У бр. 4052/52 од 28 марта 1953, заузео је становиште:

Кад постоји слободна оцена доказа, онда се не могу постављати никаква ограничења колики број сведока и каквих треба да буде, већ управни орган треба да тражи онолико колико сматра да је довољно за његово убеђење о некој чињеници. За то може бити довољан и сам исказ тужиоца или једног сведока или пак већег броја сведока, па да се поверује или не поверује, но у сваком случају мора се образложити зашто се и једном сведоку верује или не верује.

Ово становиште заузето је и у низу других пресуда којима су поништена решења органа социјалног осигурања о непризнавању радног стажа осигураницима кад год се исти доказује исказом само једног сведока, јер се према погрешном схватању органа социјалног осигурања радни стаж може доказивати исказима најмање два сведока који су са тужиоцем били запослени код истог послодавца.

Карактеристична је у овом смислу и пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 4553/53 од 5 јануара 1954 којом је поништено решење органа социјалног осигурања због погрешног схватања слободне оцене доказа у управном поступку. У образложењу те пресуде наведено је:

Неоснован је једини разлог због кога је тужени орган оценио неверодостојним исказе саслушаних сведока на које се тужилац позвао да би доказао свој радни стаж, а наиме, да су искази тих сведока неверодостојни за то што они са тужиоцем нису били заједно у радном односу нити су му били послодавци. Постављање таквог услова код доказивања стажа исказима сведока значило би у многим случајевима немогућност доказивања. Разумљиво је да се осигураник кад доказује стаж исказима сведока позове на првом месту на исказ свога бившег послодавца и на исказе лица која су заједно са њим била запослена код истог послодавца. Ако је осигураник такве исказе прибавио, то је од утицаја на оцену њихове веродостојности коју је у таквом случају лакше утврдити. Међутим, противно је правилима поступка да се то, као у оспореном решењу, постави као принцип код доказивања радног стажа, тј. да се стаж може доказивати озмо исказом ранијег послодавца односно лица која су заједно са осигураником била запослена код истог послодавца.

У многим образложењима пресуда већа за управне спорове указује се органима државне управе да не решавају једнострано конкретне управне ствари и да при том решавању проводе испитни поступак исцрпно и свестрано, па да по том реше управну ствар водећи рачуна о резултату целокупног испитног поступка. У овом смислу је, на пример, и пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 13695/53 од 29 априла 1954 у којој је заузето становиште:

Државни орган приликом доношења решења којим се управна ствар мериторно решава, дужан је узети у обзир све наводе странака и доказе на којима оне заснивају своја права. Исто тако, државни орган је дужан да у донетом решењу изнесе разлоге на којима се оснива решење као и да да оцену чињеница које су утврђене у управном поступку. На исти начин државни орган дужан је да поступи и кад доноси решење по слободној оцени.

Означеном пресудом, у којој је заузето ово схватање, поништено је решење органа социјалног осигурања којим тужиоцу није било признато право на изузетну пензију чије одређивање према постојећим прописима о социјалном осигурању зависи од слободног нахођења надлежног органа, с тим што је одређивање те пензије везано за одређене услове — прописани минимални радни стаж, немогућност поновног запослења због старости и радне неспособности и др. Орган социјалног осигурања одбио је захтев осигураника за одређивање те пензије не дајући никакве разлоге за то, нити се из решења видело да је у управном поступку утврђивао чињенице које су од утицаја за одређивање ове изузетне пензије.

Стога је Врховни суд НР Србије поништио решење органа за социјално осигурање донето у таквом поступку, при чему је заузео напред изнето становиште.

Пракса у решавању управних спорова одлучна је у заштити начела учешћа странака у поступку. То учешће обухвата не само саслушање странке, већ и пружање могућности да она у току целог овог поступка брани и оживотвори своја права и правне интересе. То се постиже на тај начин што се странци има допустити да у испитном поступку пружи све доказе којима располаже у прилог свог права, с тим што је орган који води поступак дужан да се изјасни о тим доказима, а поред тога странка треба да буде упозната са прибављеним доказима који би ишли на њену штету и да уопште учествује у извођењу доказа у испитном поступку.

Из низа пресуда већа за управне спорове којима су санкционисана предња начела испитног поступка наводимо пресуду Врховног суда НР Србије У бр. 945/52 од 15 априла 1953, којом је поништено решење органа унутрашњих послова донето у управном поступку без поштовања ових начела.

Уверење да се тужила обележила квислиншким радом за време непријатељске окупације наше земље у смислу чл. 2, тач. 5, Закона о установљењу права на пензију повлачи за тужилу одређене негативне последице, а нарочито губитак права на породичну пензију. С обзиром на тај правни значај поменутог уверења за тужилу, њој се морала пружити у управном поступку, који је претходно издавању уверења односно доношењу оспореног решења којим је то уверење потврђено, сва потребна могућност да оживотвори и заштити своја права и правне интересе. Међутим, при издавању поменутог уверења о тужилином држању за време окупације односно при доношењу оспореног решења којим је жалба против тог уверења одбијена, није тако поступљено. Тужени орган узима у оспореном решењу да су чињенице које говоре о тужилином квислиншком раду утврђене детаљном провером а није ближе одређено којим путем и из којих извора су црпили ти подаци, што је било потребно учинити јер би се само на тај начин омогућило тужили да да се изјасни у погледу тих извора и да победи њихову веродостојност. Поред тога, тужила се позвала на одређене сведоке који би имали да посведоче да не стоје чињенице стављене тужили на терет и ти су сведоци саслушани у управном поступку, а у оспореном решењу њихови искази уопште нису цењени. Ако је тужени орган сматрао да ти искази нису веродостојни имао је у оспореном решењу да изнесе разлоге за то.

2. Решавање претходног питања у управном поступку. — Претходно питање у управном поступку је саставни део чињеничног стања конкретне управне ствари о којој се решава, и од решења тог питања зависи одлука о конкретној ствари. Међутим, то питање чини засебну правну целину и у надлежности је суда или ког другог државног органа. Пракса управних органа у односу на претходно питање била је неодређена и колебаљива.

Није правилно схватан значај претходног питања и овлашћења управног органа за његово решавање. Најчешћа грешка управних органа у овом погледу састојала се у томе што нису приступали решавању претходног питања, кад се оно појави у оквиру решавања о конкретној управној ствари, већ су се само опредељивали за једно од могућих решења тог питања и на темељу тога одлучивали о главној ствари.

Међутим, судска пракса и у погледу решавања претходног питања дала је јасне смернице органима управе. Пре свега, у пресудама већа за управне спорове указано је на то да је управни орган који води управни поступак у конкретној управној ствари надлежан да реши у управном поступку и искрсло претходно питање из надлежности суда или ког другог државног органа. Поред тога, према судској пракси управни орган је овлашћен, ако то нађе за целисходно, да наложи странкама да се у одређеном року обратe суду или другом надлежном органу у циљу да издејствују решење претходног питања, с тим што ће дотле управни поступак мировати.

Ово становиште заузето је и у пресуди Врховног суда НР Србије У бр. 2718/54 од 10 децембра 1954 којом је уважена тужба и поништено решење управног органа због грешке у односу на претходно питање.

У конкретном случају тужиоци су у својој жалби тврдили да имовина која је обухваћена порезом на поклон не може бити предмет опорезивања по овом основу, јер ту није реч о поклоњеној већ о заједнички стеченој имовини. На овај начин појавило се пред туженим органом једно питање које је у односу на главну ствар претходно, те се као такво морало расправити пре доношења одлуке о главној ствари. Тужени орган је могао искрсло претходно питање или сâм да расправи или да застане са поступком у вези разреза предметног пореза а да посебном одлуком нареди тужиоцима да у одређеном року покрену поступак у вези овог претходног питања код надлежног суда као грађанског и да о томе поднесу доказ туженом органу. Међутим, тужени орган није овако поступио, већ је тужиоцима разрезао порез на целокупну имовину узимајући да су је тужиоци добили на поклон од свога оца, не дајући никакво објашњење како се дошло до тог закључка.

Овлашћење управног органа да сам реши као претходно питање ствар из надлежности суда или ког другог државног органа има извесна ограничења, а наиме, постоје таква правна питања о којима се не може решавати у управном поступку ни кад се појаве као претходна. Једно од таквих питања је и питање постојања и ваљаности брака. Тако је у пресуди Савезног врховног суда Уж. бр. 1711/55 од 8 априла 1955 заузето ово становиште:

У случају када прва жена умрлог службеника, која је више година живела одвојено од њега али се нису развели, поставља захтев да јој се призна право на породичну пен-

зију, а то право већ је признато другој удови истог службеника која је с њим склопила брак после његовог раскида заједничког живота с првом женом — управни орган није овлашћен да решава питање ваљаности брака као претходно питање, јер брачни спорови спадају у искључиву надлежност редовних судова у смислу чл. 94 Основног закона о браку.

III. Решење

По оканчаном испитном поступку, а на основу чињеничног стања утврђеног у том поступку, управни орган дужан је да донесе решење о ствари која је била предмет решавања и да то решење на ваљан начин достави странци. Према томе, доношење решења је циљ управног поступка, а њиме се за странке стварају одређене правне ситуације. Поред тога, у жалбеном поступку се оцењује правилност и законитост решења донетог у првом степену, затим извршно решење извршује се у извршном поступку, и најзад коначно решење је предмет оцене законитости у управном спору. Због све нарочите и многоструке важности решења донетог у управном поступку нужно је да се оно доноси у одређеној форми и са тачно одређеном садржином, Одређена форма и садржина решења доприносе правилности провођења управног поступка уопште, јер је због тога управни орган принуђен да са више пажње води управни поступак, а исто тако одређена форма и садржина решења имају за циљ да убеди странку у правилност донетог решења, односно да јој олакшају коришћење правне заштите уколико је тим решењем незадовољан.

Но и поред тога, пракса управних органа показивала је знатна отступања од обавезе да решења у управном поступку буду донета у одређеној форми и са одређеном садржином. Ови недостаци доводили су до ништења већег броја решења у управним споровима. Судском праксом побољшан је рад управних органа у том погледу, али ипак и сада нису усамљени случајеви поништаја решења због повреде правила о форми и садржини решења донетог у управном поступку.

У пракси већа за управне спорове нарочито је наглашено да коришћење правне заштите против управног акта није условљено постојањем прописане форме у којој је акт требало бити донет. И кад решењу није дата прописана форма, њиме се може решити о праву или обавези странке, па јој се стога омогућује правна заштита и против таквог решења. У овом смислу је решење Савезног врховног суда Уж. бр. 1682/53 од 25 новембра 1953.

Оспорени акт није донет у уобичајеној форми управних аката, али се тим актом одбија захтев тужиоца да му се у радни стаж за пензију урачуна време проведено на отслужењу кадровског рока. Пошто форма управног акта није једина меродавна за просуђивање карактера управног акта, то је погрешно становиште првостепеног суда да оспорени акт претставља само мишљење туженог органа због тога што је донет у таквој форми да се њиме тужилац извештава да

нема законског основа да се поступи по његовом захтеву, јер је и крај такве форме тим актом решавано о праву тужиоца које он захтевом стављеним пред орган социјалног осигурања жели остварити.

Недостатак образложења као нужног саставног дела решења донетог у управном поступку повлачи поништај таквог решења у управном спору. У пресуди Савезног врховног суда Уж. бр. 626/53 од 16 јуна 1953 којом је одбијена жалба туженог органа против првостепене пресуде о поништају оспореног решења због недостатка образложења, истакнуто је следеће:

У управном поступку који претходи решењу једне ствари морају бити утврђене чињенице које су од утицаја на решење те ствари и, поред тога, решење донето у управном поступку мора бити образложено, нарочито кад се захтев странке одбија или кад се странци налаже каква обавеза. Само се по себи разуме, да образложено решење, поред осталог, треба да садржи и потребно објашњење о томе на који су начин и на основу којих доказа утврђене чињенице које су од важности за решење односне ствари. У конкретном случају оспорено решење, као ни решење првостепене пореске комисије, не садржи у свом образложењу све потребне податке из којих би се могло закључити да је чињенично стање правилно утврђено. Што се тиче образложења каква нагласити да ваљано образложење по природи ствари претставља неопходну претпоставку, јер без таквог образложења није могуће ценити правилност утврђеног чињеничног стања у жалбеном поступку, а нити законитост оспореног решења у управном спору.

Но и поред придавања оваквог значаја образложењу решења, недостатак образложења није разлог ништавости већ само разлог за побијање његове законитости. То је становиште изражено и у пресуди Савезног врховног суда Уж. бр. 150/53 од 9 јуна 1953 којом је одбијена тужиочева жалба против првостепене пресуде.

Првостепеном пресудом, пак, била је одбијена тужба којом је тражен поништај правноснажног решења као ништавог због недостатка образложења. У образложењу Савезног врховног суда истакнуто је тужиочево прецењивање формалноправних прописа којима је одређена садржина управног акта нема свога оправдања у правилима управног поступка. По тим правилима разликују се ништави од побојних или оборивих аката. Помањкање образложења претставља грешку која може бити битна а и небитна, но она у сваком случају чини акт само побојним, али не и ништавим, јер је по тим правилима разлог ништавости само ако је акт донет од стране органа који није стварно надлежан за решавање по том предмету, или кад би се његовим извршењем произровало какво кривично дело или садржи прешку која произрукује ништавост по некој изричној законској одредби.

Упут странци за употребу правног лека у управном поступку је исто тако нужан саставни део решења. Упут о правном леку

треба да је потпун и тачан, а ако је дат погрешан упут и странка по њему поступи, она не може због тога трпети штетне правне последице.

Судска пракса је инсистирала на поштовању ових правила поступка. Тако је судском праксом изграђено следеће начело: Ако је странка погрешно упућена на вођење управног спора против решења где је имало места жалби у управном поступку, па тужба странке против тог решења буде одбачена, у том случају странка може да тражи повраћај у пређашње стање код органа који јој је дао погрешан упут за вођење управног спора, и то у року од 15 дана по пријему судске одлуке о одбачају тужбе, прикључујући молби за повраћај и саму жалбу против првостепеног решења (решење Савезног врховног суда Уж. бр. 5134/54 од 14 фебруара 1955).

Одређена форма и садржина управног акта мора бити задовољена и кад је у питању невезан управни акт, тј. такав управни акт који је донет на основу слободне, дискреционе оцене. Овлашћење управном органу да ствар реши на основу слободне оцене никако не значи ослобађање тог органа од обавезе да претходно у управном поступку правилно утврди чињенично стање, па да се на основу тако утврђеног чињеничног стања по свом слободном нахођењу определи за алтернативу коју сматра најцелисходнијом. Супротно овоме, у пракси управних органа била је изражена тенденција да се решавање на основу слободне оцене изједначи са решавањем мимо правила управног поступка. На таква схватања, пракса већа за управне спорове дејствовала је у правцу да се и решавање на основу слободне оцене схвати само као један вид законског решавања, при коме су исто тако обавезна сва основна правна правила у управном поступку.

Као пример такве праксе је пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 765/53 од 11 јула 1953 којом је уважена жалба тужиоца и преиначена првостепена пресуда а поништено оспорено решење донето на основу слободне оцене у коме није дато образложење ни изнето утврђено чињенично стање. У образложењу пресуде Савезног врховног суда нарочито је истакнуто следеће:

Слободна оцена, код система управе који почива на начелу легалитета, као што је у нашем правном систему, не може се схватити као ничим ограничено поступање, већ је то такво поступање које се руководи начелом целисходности (опортуности) и које мора да произлази из извесне одређене ситуације. Ту ситуацију као чињенично утврђење, мора установити управни орган коме је дато право вршења слободне, дискреционе оцене. Ово поступање које у ствари претходи дискреционој оцени подлежи правним правилима (легалитет) и може се оцењивати и у управном спору (чл. 9, ст. 1, Закона о управном спору).

Према томе, иако се код дискреционе оцене само опредељење за ову или ону алтернативу не може преиспитивати у управном спору (чл. 9, ст. 2, Закона о управном спору) будући да је она невезана правним правилима, ипак се, и не-

сумњиво може испитивати законитост поступка који је претходио тој дискреционој оцени, тј. може се испитивати конкретна ситуација, коју мора у сваком случају управни орган који врши ту оцену претходно установити.

У овом смислу интересантна је и пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 9777/54 од 20 јула 1955 којом је поништено решење републичког органа унутрашњих послова о одбијању молбе за отпуст из држављанства. У образложењу ове пресуде нарочито је истакнуто следеће:

У чл. 19 Закона о држављанству ФНРЈ побројани су услови под којима се може дати отпуст из држављанства. Давање отпуста из држављанства и кад су испуњени прописани услови не претставља право молиоца, већ о томе одлучује надлежан орган по свом слободном нахођењу. Међутим, према правним правилима управног поступка и кад доноси невязан управни акт државни орган је дужан да тачно утврди чињенично стање, да утврђене чињенице изнесе у самом управном акту и да пружи потребно образложење за диспозитив управног акта — решење. Ова обавеза државног органа проистиче из тога што је и решавање на основу слободне оцене само један вид законског решавања, при коме морају бити поштована основна правила управног поступка, као гаранција за заштиту права грађана и за законитост рада државних органа.

IV. Жалба и поступак по жалби

Права на жалбу у управном поступку је једно од основних права странке које је загарантовано и самим Уставом. У законима о народним одборима је предвиђено, исто тако, да странка увек има правс жалбе против првостепеног решења донетог у управном поступку. И у појединим материјалноправним прописима о регулисању односа из разних управних области садржани су и посебни прописи о праву на жалбу. У целој пракси већа за управне спорове јасно је изражена тежња да се то основно право странке загарантује и оживотвори у пуној мери.

У пракси управних органа, нарочито локалних, било је и погрешних схватања као да жалба против првостепеног решења није допуштена ако позитивним прописима о материји у питању није изрично предвиђена. На та погрешна схватања судска пракса је реагирала указујући да је у управном поступку, по правилу, дозвољена жалба против сваког решења донетог у првом степену, а да је искључена само у оним случајевима где је то законом изричито прописано (пресуда Савезног врховног суда Уж. бр. 4382/54 од 8 фебруара 1955).

У судској пракси је наглашено да треба разликовати допустивост од основаности жалбе, те се не може због евентуалне неоснованости, макар ова била и очевидна, спорити само право на жалбу. У овом смислу је карактеристична пресуда Врховног суда НР Срби-

је У бр. 8263/53 од 27 марта 1954 којом је уважена тужба и поништено као незаконито решење о оспоравању права на жалбу због неоснованости жалбе.

Решењем државног органа била је одузета закупца стана једна соба као станбени вишак и истовремено је наложено исељење двојице потстанара из те собе. Против првостепеног решења изјавили су посебне жалбе закупца стана и његови потстанари. Другостепени орган мериторно је решио само жалбу закупца стана, а одбацио је жалбу његових потстанара као недопуштену сматрајући их нелегитимисаним, пошто за становање у односној соби нису имали одобрење надлежног станбеног органа. — Првостепено решење односи се и на потстанаре закупца стана, јер се тим решењем одузима соба у којој они станују као потстанари и првостепеним решењем се налаже њихово исељење из те собе. Према томе, јасно је да су они легитимисани за жалбу против првостепеног решења које се и на њих односи, а околност да се они евентуално налазе у стану без станбене дозволе може да буде разлог за одбијање њихове жалбе а никако да им се не призна право на жалбу, загарантовано Уставом и другим позитивним прописима.

Како се другостепени поступак покреће искључиво на иницијативу странке, јер без изјављене жалбе другостепеног поступка не би ни било, то се поставило питање обима другостепеног решавања. Наиме, да ли је другостепени орган кад решава о жалби ограничен само и искључиво на оно што се у жалби тражи, или је пак дужан да поред тога узме у оцену законитост и правилност првостепеног решења у целини. По овом значајном правном питању испољила су се у судској пракси два схватања: по једном, другостепени орган оцењује законитост првостепеног решења не у целини већ само у оном погледу у коме се жалбом побија његова законитост, а по другом, другостепени орган је дужан да оцени законитост ожалбеног решења у целини, али остајући у оквиру првостепеног решавања, макар у жалби била побијана законитост ожалбеног решења само у једном одређеном погледу.

За прво становиште карактеристична је пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 7923/54 од 12 маја 1955 донета у следећем случају:

Првостепеним решењем органа социјалног осигурања странци није признато право на старосну пензију са разлога што је утврђено да нема потребан радни стаж, при чему јој није признато у радни стаж као недоказано време наводног запослења од 1920 до 1935, као ни време од 1 маја 1953 до 1 јуна 1954. У жалби против првостепеног решења странка је побијала исто само због непризнавања радног стажа од 1920 до 1935. Другостепени орган социјалног осигурања одбио је жалбу странке пошто је и он нашао да стаж од 1920 до 1935 није доказан. Странка је тек у тужби против другостепеног решења покренула и питање признања стажа од 1 маја 1953 до 1 јуна 1954, тј. у тужби је истакла да је оспорено решење незаконито због непризнања и овог другог стажа. У управном спору је тужба уважена и оспорено решење је пониште-

но због неправилне оцене исказа сведока у погледу радног стажа од 1920 до 1935, али је у образложењу пресуде наведено да је тужба неоснована уколико се њоме побија законитост оспореног решења у вези непризнања радног стажа од 1 маја 1953 до 1 јуна 1954. Пошто тужилац у својој жалби није ни побијао решење првостепеног органа у погледу радног стажа од 1 маја 1953 до 1 јуна 1954, то се другостепени орган није ни упуштао у расправљање тога питања, већ је правилно својим решењем расправио жалбу у оквиру навода саме жалбе. Тужени орган није био ни дужан да сам по службеној дужности испитује законитост решења првостепеног органа и у означеном смислу кад у том погледу жалбом није ни било нападнуто.

Друго схватање по истакнутом питању заузето је у пракси Савезног врховног суда. Тако, на пример, решењем Савезног врховног суда Уж. бр. 209/53 од 8 априла 1953 уважена је жалба странке против првостепене пресуде и та пресуда, у којој је било заузето оно прво схватање, укинута је.

Првостепеним решењем инспекције рада стављен је ван снаге отказ дат службенику предузећа и овоме је наложено да службеника врати на посао, као и да му се исплате припадајуће принадлежности за све време почев од дана разрешења од дужности. Инспекција рада наредила је предузећу да односном службенику исплати поред редовних принадлежности и разлику плате према оствареном платном фонду. У жалби републичкој инспекцији рада предузеће није посебно побијало законитост првостепеног решења и у том погледу што је наређена исплата и разлике плате према оствареном платном фонду. Републичка инспекција својим другостепеним решењем је одбила жалбу, а против њеног решења предузеће је повело управни спор. У тужби је предузеће побијало законитост другостепеног решења и због налога за исплату разлике плате према оствареном платном фонду. Првостепени суд, одбијајући тужбу предузећа, нашао је да се не може побијати законитост другостепеног решења у вези наређења за исплату разлике плате према оствареном платном фонду кад у жалби са тог разлога није побијана законитост првостепеног решења. Савезни врховни суд побијајући ово схватање даје ове разлоге: Погрешно је схватање првостепеног суда да према правилима управног поступка другостепени орган по жалби испитује законитост првостепеног решења само у границама жалбе, а да у конкретном случају тужилачко предузеће у својој жалби против првостепеног управног акта није учинило никакав приговор у погледу оног дела првостепеног решења којим се наређује исплата наведене разлике. Пре свега, правила управног поступка у погледу опсега испитивања законитости првостепеног решења од стране другостепеног органа нису таква како их схвата првостепени суд. По тим правилима другостепени орган није везан за разлоге жалбе. Она и не мора бити посебно образложена. У конкретном случају из списка се види да је тужилачка странка у својој жалби против првостепеног решења побијала то решење у основи у целини као неправилно и предлагала да се то решење у целини поништи. Без обзира на разлоге жалбе другостепени управни орган био је дужан да испита законитост оспореног решења у целини, у свим правцима, па и у погледу изреке

којом се тужилачкој странци налаже исплата променљивог дела плате. Ово је другостепени орган био дужан учинити, иако жалилац у својој жалби није посебно побијао тај део првостепеног решења. Републичка инспекција рада као другостепени орган оснажила је првостепено решење у целини, па је према томе сматрала законитим и наведени део првостепеног решења који се односи на променљиви део плате.

Спорно питање о коме су формирана два изнета схватања односи се, што се види из изнетих примера судске праксе, само на случај кад би такво решавање жалбе ишло у корист странке, а не и на њену штету, јер би то било у супротности са другим начелом управног поступка.

Наше је мишљење да је друго схватање, изражено у пракси Савезног врховног суда, правилно јер је у складу са циљем двостепеног решавања у управном поступку, а није у супротности ни са једним од основних начела управног поступка. Првим схватањем се сужава принцип двостепености који допушта да другостепени орган у решавању о жалби оцењује законитост првостепеног решења у оквиру првостепеног решавања под условом да се жалбом тражи поништај првостепеног решења у целини, те се тим схватањем улога другостепеног органа своди само на оцену основаности навода жалбе. И напрт закона о општем управном поступку усваја ово друго схватање и предвиђа да у циљу правилног решења ствари, другостепени орган може поводом жалбе изменити првостепено решење у корист жалиоца и мимо захтева постављеног у жалби а у оквиру захтева постављеног у првостепеном поступку.

Кад другостепени орган решава по жалби против првостепеног решења којим странци није признато извесно право са разлога што не испуњава одређени законски услов за који је признање тога права везано, другостепени орган је везан тим правним основом, тј. има да утврди да ли је првостепени орган правилно утврдио чињенично стање и на тако утврђено стање правилно применио одговарајући правни пропис. Другостепени орган не може да одбије жалбу против првостепеног решења и да то решење потврди позивајући се на други правни основ. Ако уопште није било места примени правног основа на коме је засновано првостепено решење, другостепени орган има да поништи првостепено решење због погрешне примене закона и да упути првостепени орган на правни пропис који треба применити и на утерђивање чињеница за које је везана та примена.

Пресудом Врховног суда НР Србије У бр. 6552/54 од 23 новембра 1954 поништено је другостепено решење којим је тужени орган одбио жалбу и потврдио првостепено решење променивши правни основ на коме је било засновано првостепено решење.

Коначним решењем органа службе посредовања рада тужиоцу није признато право на материјално обезбеђење због привремене незапослености са разлога што се узело да му је радни однос престао по сопственој кривици, што по постојећим прописима претставља разлог за искључење права на матери-

јално обезбеђење. Ово решење је поништено у управном спору и суд је нашао да не стоји тај разлог за одбијање тужбичевог захтева. У извршењу ове пресуде донето је ново другостепено решење, опет за тужиоца негативно, али са другог правног основа, а не оног због кога је први пут одбијен првостепеним и другостепеним решењем. У новом управном спору поништено је и друго другостепено решење као незаконито.

У извршењу пресуде донете у управном спору другостепени орган је донео ново решење којим је поново одбио жалбу и потврдио првостепено решење, али овога пута са разлога да се тужилац није уредно јављао бироу за посредовање рада ради запослења, те по том основу нема право на материјално обезбеђење, јер је редовно пријављивање постојећим прописима предвиђено као услов за признање права на материјално обезбеђење. Поступајући на овај начин другостепени орган је одузео тужиоцу могућност да се користи правом жалбе, тј. двостепеног решавања по тој управној ствари, те је тако решавајући као првостепени орган повредио принцип двостепеног решавања у управном поступку.

Дакле, ако другостепени орган утврди да није имало места примени правног прописа на који се позвао првостепени орган, већ да би могао доћи до примене који други правни пропис, у том случају другостепени орган је дужан да поништи првостепено решење остављајући првостепеном органу да ствар реши у првом степену по одговарајућем пропису, а не да другостепени орган ствар сам реши по другом правном основу.

У пракси се поставило питање временског дејства другостепеног решења и то у случају кад је првостепеним решењем био одбијен захтев странке за признање неког права, а њена жалба уважена и првостепено решење преиначено у том смислу што је странци признато то право. Код појединих управних органа испољила се тенденција да се и у таквој ситуацији другостепеном решењу одреди временско важење од момента његовог доношења, а не од момента доношења првостепеног решења које је у жалбеном поступку преиначено. Међутим, пракса већа за управне спорове заузела је супротно становиште, налазећи да у таквим случајевима другостепено решење временски дејствује уназад, од момента доношења првостепеног решења. Таква је пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 6479/54 од 6 априла 1955 у чијем је образложењу нарочито наглашено:

Оспореним решењем је цењена законитост ожалбеног решења и кад је то решење као незаконито преиначено, то значи да оспорено решење дејствује уназад од дана доношења ожалбеног решења. Преиначавајући ожалбено решење тужени орган је указао првостепеном органу како је требало поступити при првостепеном решавању, па стога оспорено решење мора имати правно дејство од дана доношења ожалбеног решења у свему, па и у погледу давања која доистичу из признатог права.

За разлику од управног поступка у коме се по правилу цени само законитост управног акта, у другостепеном управном поступку цени се не само законитост већ и целисходност првосте-

пеног решења. Ово начело санкционисано је и кроз судску праксу у управним споровима. Тако се у пресуди Савезног врховног суда Уж бр. 767/53 од 11 јула 1953 истиче да је виши орган управе, уколико је реч о жалби у редовном управном поступку, овлашћен да преиспитује и слободно оцени првостепеног органа.

Начело забране *reformatio in peius* претставља такође једно од основних начела управног поступка, које је било садржано у ранијем Закону о управном поступку, а доследно је спроведено и у пракси већа за управне спорове. Судска пракса употпунила је чак празнину прописа ранијег закона у том погледу што је ближе одредила карактер јавног интереса чија заштита једино допушта отступање од предњег начела. Доследност судске праксе у спровођењу овог начела најбоље ће се видети из следећих примера:

Првостепеним решењем органа социјалног осигурања тужиљи је признато право на инвалидски додатак у месечном износу од 3.000 дин. и стављен је у ток са 1 априлом 1953. Против првостепеног решења тужиља је изјавила жалбу сматрајући да одређен додатак треба да тече од 1 јануара 1953. Другостепеним решењем одбијена је жалба и првостепено решење преиначено на штету жалиље утолико што је одлучено да одређени инвалидски додатак има да тече од 1 августа 1953. У управном спору тужба је уважена и другостепено решење је поништено.

Према правним правилима управног поступка, исход тужилине жалбе против првостепеног решења могао је да буде у томе да се њена жалба одбије и ожалбено решење потврди, или пак да се жалба уважи и ожалбено решење као незаконито поништи или преиначи. У жалбеном поступку покренутом само по жалби тужиле против првостепеног решења то решење није могло да буде измењено на њену штету. Изменом ожалбеног решења на штету жалиље повређен је основни принцип управног поступка, који то само изузетно допушта ако би то захтевала заштита јавног интереса. У тужилином случају није у питању таква заштита јавног интереса, већ само тужени орган сматра да је у ожалбеном решењу погрешно примењен чл. 15 Правилника о поступку инвалидских комисија, по ком пропису је одређени додатак требало ставити у ток од 1 августа 1953, како тај пропис схвата тужени орган, а не од 1 априла 1953 како је решио првостепени орган (пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 5239/54 од 16 новембра 1954).

По жалби пореског обвезника на првостепено решење пореског органа којим је утврђен његов чист доходак за 1953 и разрезан одговарајући порез на тај доходак донето је другостепено решење пореског органа којим је порески обвезник стављен у неповољнији положај него што је то било по првостепеном решењу.

Врховни суд НР Хрватске одбио је тужбу пореског обвезника наставши да није основано тужиочево схватање да се поводом жалбе не може доносити решење које би за тужиоца било неповољније од оног против кога је жалба уложена. Интерес државе за правилно разрезивање и остваривање законом одређених пореских прихода претставља јавни интерес а у таквом случају може се донети решење и на штету жалиоца. Савезни врховни суд укинуо је пресуду првостепеног суда заузевши супротно становиште. Према правном схватању Са-

везног врховног суда основан је приговор тужиоца да није могао управни орган поводом жалбе на штету жалиоца донети решење. На штету жалиоца може се решавати по начелима управног поступка само у случајевима кад је посредни јавни интерес. По схватању суда није угрожен јавни интерес кад је реч о одређивању висине пореске основице. О јавном интересу у смислу начела управног поступка може се говорити у случајевима кад је потребно да се отклони тешка опасност по живот и здравље људи, за државну безбедност, за јавни мир и друштвени поредак. Ни један од тих случајева не постоји код утврђивања пореске основице. (пресуда Савезног врховног суда Уж бр. 5381/54 од 11 фебруара 1955).

V. Случајеви укидања и ништења правоснажних решења

Међу основним начелима управног поступка је и начело поштовања правоснажности решења донетих у управном поступку. Правоснажност решења значи да је дефинитивно решење конкретна управна ствар на коју се оно односи. Ако је правоснажним решењем за странку конституисано неко право, из правоснажности проистиче обавеза за орган који је то решење донео, као и за друге државне органе, да странци омогући несметано реализовање тога права. Уколико је, пак, правоснажним решењем установљена нека обавеза за странку, државни орган није дужан да по захтеву странке поново решење о њеној обавези на коју се односи правоснажно решење, али у таквом случају може по свом слободном нахођењу да поново решава о обавези странке и да измени решење у њену корист, под условом да је реч о једностраначкој управној ствари. Дакле, правоснажност решења по правилу не допушта државном органу да поново решава о управној ствари која је расправљена правоснажним решењем и то све док постоји непромењено чињенично и правно стање на коме је засновано правоснажно решење.

Пре увођења судске контроле законитости управних аката у пракси управних органа, не само локалним, било је често запостављено ово важно начело управног поступка. Кроз целу праксу већа за управне спорове опажа се настојање да се обезбеди строго поштовање овог начела, које је несумњиво врло важан чинилац у борби за законитост и сигурност правног саобраћаја. Према судској пракси државни орган је везан и правоснажним управним актом који је донео по слободној, дискреционој оцени, те и такав правоснажни акт не може се мењати ван овлашћења датих за то у правилима управног поступка (пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 5159/53 од 16 новембра 1954). Орган који је донео решење у управном поступку и доставио га странци везан је тим решењем и пре него што је оно постало правоснажно, те и такво само достављено решење може се једино мењати под условима предвиђеним правилима управног поступка (пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 3239/52 од 13 маја 1953). Под утицајем судске праксе то начело је у великој мери данас оживотворено, али још увек не изостају у пракси управних органа његове повреде.

Исто тако, кроз праксу већа за управне спорове постављене су тачно одређене границе кад и под којим условима могу доћи до примене изузетни случајеви у којима се може решавати о укидању или ништењу правоснажних решења. И у овом погледу судском праксом коригована су погрешна схватања појединих управних органа која су тежила да прошире примену оних изузетних случајева, независно од услова за које је она везана. Тако се у образложењу пресуде Савезног врховног суда Уж бр. 884/55 од 5 априла 1955 нарочито истиче следеће:

По правним правилима управног поступка правоснажно решење којим је странка стекла какво право може бити измењено само у једном од ових случајева — ако су испуњени услови за обнову управног поступка; ако је у питању ништаво правоснажно решење; ако укидање правоснажног решења захтева крупан јавни интерес; или ако је за измену правоснажног решења дала пристанак странка која је тим решењем била стекла какво право.

1. *Обнова поступка.* — Обнова управног поступка претставља пут којим се са таксаktivно побројаних разлога може ући у поновно решавање ствари која је расправљена у раније правоснажно окончаном управном поступку. До обнове може доћи по захтеву странке, или по службеној дужности у циљу заштите јавног интереса, али у оба случаја само под условом да постоји неки од оних законских основа за обнову.

У материји обнове управног поступка поставила су се у пракси многа спорна правна питања и по њима су у решавању управних спорова заузета становишта већа за управне спорове. Тако је у судској пракси наглашено начело да је за решавање о предлогу странке за обнову поступка надлежан орган који је у ранијем поступку о дотичној управној ствари донео коначно решење (пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 6629/54 од 16 јуна 1955).

У пракси управних органа, нарочито органа социјалног осигурања, били су чешћи случајеви ништења правоснажних решења којима су конституисана права у корист странака путем обнове управног поступка без учешћа странака у том поступку. На такву праксу управних органа одговорила су већа за управне спорове ништењем решења донетих у обновљеном поступку без учешћа странака. У том смислу је карактеристична пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 5968/54 од 30 марта 1955.

Тужени орган је овлашћен да обнови по службеној дужности поступак ако би накнадно, после окончања ранијег управног поступка, дошао до таквих нових доказа који би довели до другачијег решења ствари, да су били познати и употребљени у ранијем поступку. Међутим, уколико би тужени орган правилно нашао да с обзиром на нове доказе има места обнови управног поступка у ствари тужиоцевог права о коме постоји правоснажно решење, тај поступак се може обновити само уз учешћа тужиоца као странке чије је право у питању,

што значи да у том поступку мора бити омогућено тужиоцу као странци да поднесе све доказе којима располаже у прилог свога права и да се изјасни и да лобија нове доказе на основу којих је тужени орган по службеној дужности приступио обнови раније окончаног поступка. Само на основу таквог контрадикторног поступка може се у обновљеном поступку доћи до правилног решења. Тужени орган није тако поступио. Он је обновио управни поступак и на основу тог поступка донео је ново решење којим је тужилац лишен свог права признатог му ранијим правоснажним решењем, а у поступку обнове тужилац уопште није учествовао.

Ако је по захтеву странке другостепени орган одобрио обнову управног поступка окончаног његовим правоснажним решењем, ту се поставило питање надлежности за провођење новог испитног поступка на коме треба да се заснује решење које ће се донети у обновљеном поступку. За одређивање граница надлежности другостепеног и првостепеног органа у вођењу испитног поступка интересантна је пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 6428/54 од 8 јуна 1955.

Пошто је другостепени орган уважио захтев за обнову и поништио своје раније решење, а потом провео цео поступак изнова, па на тој подлози донео ново другостепено решење, то је тиме повредио принцип двостепености решавања у управном поступку. Кад је већ другостепени орган нашао да је у овој ствари потребно провести цео поступак изнова, био је дужан, с обзиром на начело двостепености, да поништи и првостепено решење, те да цео предмет врати на решавање надлежном првостепеном органу. На тај начин било би странци омогућено да против новог првостепеног решења, ако би њиме била незадовољна, користи право жалбе. Само ако би после допуштене обнове и поништаја свог ранијег решења нашао да није потребно проводити цео поступак изнова, већ да је довољно извршити дослеђење, у том случају могао би и сам другостепени орган извршити дослеђење поступка и на основу тога донети ново другостепено решење.

Пракса већа за управне спорове инсистирала је на стриктној примени законских основа за обнову управног поступка и није допуштала њихово проширивање. Код обнове управног поступка на основу нових чињеница односно нових доказа увек је истицано да је битно да је реч о таквим чињеницама и доказима који нису били предмет оцене у ранијем управном поступку. У овом смислу је и пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 2669/54 од 18 фебруара 1955.

Тражећи обнову управног поступка окончаног правоснажним решењем туженог органа тужилац није поднео никакве нове доказе који нису били познати у ранијем поступку, него се баш позвао на доказе који су постојали код органа социјалног осигурања за време вођења ранијег поступка, а само је тужени орган пропустио да их узме у оцену у поступку пре доношења свог правоснажног решења. Тужилац је, дакле, тражио обнову управног поступка код органа социјалног осигурања у ствари своје пензије по оном основу по коме је могао да побија

законитост ранијег решења туженог органа у управном спору, а што је тужилац пропустио да учини и због чега је то решење постало правоснажно. Према томе, тужени орган је по закону поступио кад је одбио тужiocев захтев за обнову управног поступка, јер тужилац није накнадно прибавио неке нове доказе који нису били познати у ранијем управном поступку а били би од утицаја на решење ствари.

После увођења управног спора појавило се као спорно правно питање да ли треба тражити обнову управног поступка или обнову управног поступка у случају кад је против коначног решења вођен управни спор. Код већине управних органа постојало је схватање да је ту могућна једино обнова управног поступка и да је могућност обнове управног поступка искључена самом чињеницом што постоји правоснажна пресуда донета у управном спору. У пракси већа за управне спорове разјашњено је то спорно питање у коме је схватање суда изведено из основних принципа управног спора. То схватање суда изражава се у следећем: Ако је чињенично стање утврдио управни орган у управном поступку, а суд је такво утврђење само прихватио, онда је за решавање о обнови поступка на основу нових чињеница и доказа надлежан орган управе. Уколико је пак чињенично стање утврдио сам суд у управном спору, онда је за решавање о обнови поступка на основу нових чињеница и доказа надлежан суд (решење Савезног врховног суда У бр. 901/54 од 16 октобра 1954).

У ранијем Закону о управном поступку није постојао изричан пропис о временском важењу решења донетог у обновљеном управном поступку. Такав пропис није неопходан, јер се до логичног закључка о ретроактивном дејству решења донетог у обновљеном поступку долази с обзиром на правну природу института обнове. И поред тога у пракси органа управе било је случајева да се, супротно суштини обнове управног поступка, решењу донетом у таквом поступку да дејство само за будућност. Судска пракса је и ту интервенисала у правцу да се код управних органа учврсти правило схватање дејства обнове. Таква је пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 2841/52 од 10 јуна 1953.

Управни орган је обновио свој ранији окончани поступак по питању закупнине за тужиљину зграду а са разлога што је накнадно утврдио да је у ранијем поступку утврђен износ закупнине на основу нетачних података и налаза. Отклањањем нетачних података и утврђивањем правог чињеничног стања дошло се до поузданог основа по коме је одређена нова закупнина за тужиљину зграду. У овом износу закупнина би била одређена и у ранијем поступку да је то учињено као у обновљеном поступку, на бази тачних података и, налаза. Чињенице на којима се заснива новоодређена закупнина накнадно су утврђене, али оне су постојале у време доношења ранијих решења и биле су доступне управном органу који је проводио управни поступак. Дакле, није реч о потпуно новом поступку, како се то погрешно узима у оспореном решењу, него о обнови раније окончаног поступка и то на основу накнадно утврђених

чињеница које би да су у ранијем поступку узете у обзир тада довеле до решења какво је донето путем обнове поступка. Обновљени поступак са ранијим поступком чини јединство и правно дејство обновљеног поступка и огледа се у томе што ставља ван снаге решења донета у ранијем поступку и што се важност новог решења донетог на основу обновљеног поступка распростире уназад, све до момента до којег је допирала важност ранијих решења стављених ван снаге. Правно дејство обнове поступка не ограничава се на будућност, од момента доношења решења о обнови, него обнова дејствује и уназад, ставља ван снаге решења донета у ранијем поступку и у потпуности их замењује новим решењем донетим на основу обнове.

2. *Нарочити случајеви укидања и ништења правоснажног решења.* — Ништавост правоснажног решења је такав недостатак који кад буде откривен мора да доведе до поништаја решења. Основи ништавости решења донетог у управном поступку су прописима Општег закона о народним одборима из 1952 и правним правилима у управном поступку лимитативно набројани и то: кад је решење донето од стране органа који није стварно надлежан за решавање о предмету, или од органа који ни у ком случају није могао бити овлашћен на доношење таквог решења; кад би се извршењем решења проузроковало какво кривично дело, или би услед извршења настала тешка опасност по живот и здравље људи или јавни мир и поредак; кад решење садржи грешку која проузрокује ништавост по некој изричној законској одредби.

Код органа управе стално се показивала тенденција да се под наведене законске основе подведе и случај кад надзорни орган налази да је у правоснажном решењу погрешно примењен правни пропис на коме је то решење засновано. Судском праксом пак није допуштено такво проширење тачно одређених законских основа ништавости (пресуда Савезног врховног суда Уж бр. 170/53 од 3 марта 1953 и Уж бр. 1707/54 од 3 децембра 1954).

Из прописа Општег закона о народним одборима као и из правних привила управног поступка излазило би да по праву надзора може само виши орган поништити или укинути решење нижег органа управе у коме је садржана грешка која повлачи ништавост. Међутим, већа за управне спорове дошла су до логичног закључка, који је потпуно у складу са циљем ништења правоснажног решења због грешке ништавости, да и орган који је донео правоснажно решење може га поништити или укинути са разлога ништавости (пресуда Савезног врховног суда У бр. 852/54 од 25 септембра 1954).

Циљ интервенције надзорног органа због ништавости правоснажног решења и природа законских основа ништавости ограничили су надзорни орган само на ништење или укидање правоснажног решења са грешком ништавости, а не овлашћују га на преиначење теквог решења, јер би то значило решавање о самој ствари а то по правилу није у надлежности надзорног органа (пресуда Савезног врховног суда У бр. 1180/52 од 28 новембра 1952 и пресуда Врховног суда НР Србије У бр. 2060/52 од 30 јануара 1953).

Ако то нужно и неотклоњиво захтева заштита јавног интереса, надзорни орган може укинути или изменити правоснажно решење којим је странци признато какво право, и кад за то недостају услови предвиђени за примену других законских основа за поништај или измену правоснажног решења. Ово је сасвим изузетна правна ситуација наметнута нужношћу да се заштити крупан јавни интерес који према судској пракси постоји само онда кад је потребно да се отклони тешка опасност по живот и здравље људи, за државну безбедност, за јавни мир и друштвени поредак (пресуде Савезног врховног суда Уж бр. 5381/54 од 11 фебруара 1955 и Уж бр. 120/53 од 28 марта 1953).

*

Увођењем управног спора већа за управне спорове нашла су се у ситуацији да спроводе судску контролу законитости управних аката под условима правне празнине настале недостатком позитивних прописа о управном поступку. Самим тим за ова већа поставила се алтернатива да у оцени законитости управних аката запоставе улогу правила управног поступка, да у том погледу оставе одрешене руке органима управе и да своју контролу усредсреде на материјално правне прописе, или, пак, да применом правних правила оживотворе све основне принципе управног поступка и учине их обавезним за органе управе. Будући свесна неефикасности судске контроле која би допуштала произвољност управних органа у односу на правила управног поступка, већа за управне спорове пошла су путем стваралачког оживљавања и увођења начела управног поступка у праксу органа управе. То је заиста пут којим се морало поћи да би већа за управне спорове одговорила крупној улози коју им је законодавац наменио, јер без ефикасне контроле и формалних, процесуалних прописа нема правилне примене ни материјалних прописа, па ни заштите законских права грађана и учвршћења законитости у раду државних органа као циљева судске контроле.

Ту није у питању механичка примена правних правила о управном поступку која би била у нескладу са организацијом и задацима наше нове државне управе. Усвојена начела управног поступка, изведена из ранијег Закона о управном поступку тековине су правне науке и проверена су у дуготрајној управној и судској пракси, тако да се без њиховог поштовања не би могла осигурати правилна примена данашњих материјалних прописа из појединих управних области, без обзира што су сад битно друкчији организација и улога државне управе. Тачност овога најбоље се потврђује тиме што је и нацрт закона о општем управном поступку усвојио скоро сва та начела.

Судска пракса се, међутим, није ограничила само на оживљавање и увођење ранијих правила управног поступка у праксу садашњих управних органа, већ их је притом даље разрађивала и продубљивала, увек водећи рачуна о томе да управна процедура мора

бити подређена и усклађена са структуром државне управе и циљевима који су јој одређени.

Већа за управне спорове су, дакле, стваралачки испунила велику правну празнину створену отсуством позитивних прописа о управном поступку и на тај начин су дала врло значајан допринос у остваривању законитости. Тиме је, истовремено, утврвен и пут за правилну примену претстојећег закона о општем управном поступку који, ће, судећи према његовом коначном нацрту, бити заснован на истим принципима.

Љ. Јевтић, Р. Шпрамек

ПРАВО НА ПОМОЋ ЗА ОПРЕМУ НОВОРОЂЕНОГ ДЕТЕТА

Чланом 12 Уредбе о додацима на децу (Сл. лист ФНРЈ бр. 48/51) установљен је једнократни додатак за опрему детета за свако новорођено дете. Према чл. 13 исте Уредбе право на овај додатак имали су радници и службеници ако су до рођења детета навршили непрекидни радни стаж од најмање годину дана, или са прекидом 20 месеци. Овај једнократни додатак за опрему детета, према чл. 14 наведене Уредбе исплаћивао се по правилу пре рођења детета, на основу налаза државног органа здравствене службе да ће порођај наступити у року од месец дана. Ако додатак није затражен пре рођења детета давао се по рођењу детета на основу потврде надлежног матичара о рођењу живог детета.

Овако је било регулисано питање исплате помоћи за опрему новорођеног детета до ступања на снагу Закона о здравственом осигурању радника и службеника (Сл. лист, бр. 51/54). Овим законом, као један вид здравственог осигурања обухваћено је и право осигураника на помоћ за опрему новорођеног детета (чл. 2). То право регулисано је одредбама чл. 40, 41 и 74 овог закона. По чл. 40 право на опрему детета припада осигураницима женама које имају право на здравствено осигурање за свако новорођено дете. То право припада и осигураницима за случај порођаја женског члана њихове породице који има право на здравствено осигурање, ако су осигурани најмање 6 месеци непрекидно или 12 месеци са прекидима за последње две године пре рођења детета. И по прописима Закона о здравственом осигурању радника и службеника помоћ за опрему новорођеног детета даје се по правилу пре рођења детета, на основу налаза и оцене органа јавне здравствене службе да ће порођај наступити вероватно у року од месец дана. Ако је помоћ затражена по рођењу детета даје се и по овом закону на основу потврде матичара о рођењу живог детета.

У случају који ћемо овде изложити осигураник се после 1 јануара 1955 (дана ступања на снагу Закона о здравственом осигурању радника и службеника) обратио надлежном заводу за социјално осигурање са захтевом да му се исплати помоћ за опрему новорође-

ног детета. За доказ права на ову помоћ поднео је извод из матичне књиге рођених да му је дете, за које тражи ову помоћ, рођено на дан 30 октобра 1954 и уверење о радном стажу из кога се види да је непрекидно запослен од 31 октобра 1953. По овом захтеву Завод за соц. осигурање среза поцерског донео је решење бр. 89/55 којим је осигураника одбио од тражења са разлога: „На дан рођења детета осигураник није имао радни стаж од једне године непрекидног запослења нити двадесет месеци у последње две године, па због тога не испуњава услове да би могао примити опрему детета.

„Осигураник се у свом захтеву позива на чл. 40 и 102 Закона о здравственој заштити радника и службеника сматрајући да је тим прописима стекао право на опрему детета.

„Чланом 102, ст. 2, предвиђено је да се могу накнадно остварити права стечена по ранијим прописима, а која нису била остварена до 1 јануара 1955 ако су били испуњени услови одређени за та права по ранијим прописима. У овом случају осигураник је ... стекао право на опрему детета даном рођења детета, тј. 30 октобра 1954 али тога дана није испуњавао услове по ранијим прописима, јер му је недостајао један дан да би имао годину дана непрекидног радног стажа, нити је осигураник имао раније запослење које би му дало радни стаж од двадесет месеци у последње две године.“

Противу овог решења осигураник је поднео жалбу Заводу за социјално осигурање НРС. У поднетој жалби навео је да је његово дете у ствари рођено пре времена и то путем операције којој се морало приступити ради отклањања животне опасности за мајку и дете, па је неправедно да се одбија од тражења само зато што му је у време рођења детета недостајао радни стаж од једног дана док би код нормалног порођаја који је требао да наступи у новембру месецу имао и више од годину дана непрекидног радног стажа. За доказ овог навода поднео је отпусну листу болнице за мајку детета из које се види да је порођај у овом случају извршен путем царског реза са осам месеци трудноће услед преекламничног стања матере. Поред тога осигураник је у својој жалби навео да је он захтев за исплату опреме детета поднео после 1 јануара 1955 тј. у време кад је већ ступио на снагу Закон о здравственом осигурању радника и службеника. Да, према чл. 40 тог закона осигураннику припада право на помоћ за опрему детета ако је осигуран најмање шест месеци. А према чл. 102 прелазних наређења овог закона осигураним лицима која по прописима важећим до 1 јануара 1955 нису стекла одређена права из болесничког осигурања зато што нису испуњавала тим прописима предвиђене услове, припадају после 1 јануара 1955 права предвиђена овим законом ако испуњавају услове предвиђене овим законом. Према томе, ако и није испуњавао услове по ранијим прописима за признање спорног права он те услове испуњава по прописима који су сада на снази.

По овој жалби Завод за социјално осигурање НРС донео је решење VII/4 бр. 4232/55 којим је жалбу осигураника одбио. У обра-

зложењу овог решења наведено је: да је истакнута чињеница да је дете осигураника рођено пре времена без утицаја на право осигураника на помоћ за опрему детета а да примени чл. 40 у вези чл. 102 Закона о здравственој заштити радника и службеника нема места јер се у овом случају нису стекли услови из чл. 13 Уредбе о додацима на децу у време кад је дете осигураника рођено. При томе се ово решење позива и на распис истог Завода VII/4 бр. 2810/55 од 14 јануара 1955. Према том распису: „Осигураним лицима која по прописима важећим до 1 јануара 1955 нису остварила права из болесничког осигурања зато што нису испуњавала тим прописима предвиђене услове, или зато што одређена права нису била раније призната, права предвиђена новим прописима припадају им после 1 јануара 1955 ако испуњавају или доцније испуне услове прописане по новом закону.

„Код остваривања права на погребнину за случајеве који су се десили у 1954 а захтев није поднет до 31 децембра 1954 ако се захтев поднесе после 1 јануара 1955 под условом да су били испуњени услови за то право по ранијим прописима, право се може остварити по новим прописима.

„Захтев за једнократни додаток за опрему детета, према томе, треба решавати као и случајеве погребнине.“

По изјављеној тужби противу наведеног решења Завода за социјално осигурање НРС — Врховни суд НРС — Веће за управне спорове — донео је пресуду У бр. 4143/55 којом је одбио жалбу осигураника као неосновану са разлога: „Суд сматра да на право осигураника нема утицаја околност што је дете осигураника рођено пре времена, пошто је према чл. 13 Уредбе о додацима на децу, за додаток за опрему детета у односу на радни стаж једино од важности дан кад је дете рођено, а не када је исто, по мишљењу лекара, требало да се роди.

„Суд налази да је неосновано позивање на чл. 40 у вези чл. 102 Закона о здравственој заштити радника и службеника са разлога што је дете осигураника рођено пре ступања на снагу пом. закона а дотада тужилац није испуњавао услове предвиђене чл. 13 Уредбе о додацима на децу у односу на радни стаж.“

Не би се могли сложити са оваквим правним схватањем органа социјалног осигурања као ни Врховног суда (Већа за управне спорове) у изложеном случају. Не изгледа нам логично схватање да је чињеница што је порођај детета у питању наступио пре времена без утицаја на право осигураника на тражену помоћ. Порођај је извршен пре времена (са 8 месеци трудноће) путем операције са дијагнозом преекламписичног стања матере. Што значи да је порођај у овом случају наступио пре времена диктован вишом силом због животне опасности за мајку и дете. Према чл. 13 Уредбе о додацима на децу, који је пропис био на снази у време рођења детета у питању, помоћ за опрему детета давала се унапред на основу налаза и оцене ор-

гана јавне здравствене службе да ће порођај вероватно уследити кроз месец дана. А то значи да је осигураник, при нормалном развоју трудноће своје жене, са констатацијом органа јавне здравствене службе да ће порођај наступити вероватно кроз месец дана, већ 31 октобра 1954, када је навршио годину дана непрекидног радног стажа, могао да затражи и да добије опрему за дете. Дакле он би на ту помоћ имао право само на основу констатације надлежног органа јавне здравствене службе на дан 30 октобра 1954 да ће порођај кроз месец дана вероватно наступити, док зато што је порођај детета, услед више силе, тога дана већ и наступио он на ту помоћ нема право.

Не изгледа нам ни да је пропис чл. 102 Закона о здравственом осигурању радника и службеника у овом случају правилно примењен. И органи завода за социјално осигурање и Врховни суд за примену чл. 102 наведеног Закона о здравственом осигурању траже као услов да је осигураник испуњавао услове за право на опрему детета по ранијим прописима. Међутим, о праву осигураника који су по ранијим прописима испуњавали услове за одређена права из болесничког осигурања па та права до ступања новог закона нису остварила, говори пом. чл. 102, ст. 2, који таквим осигураницима даје могућност да то право остваре и по новим прописима. О праву пак осигураника на одређена права из болесничког осигурања који за остварење тих права нису испуњавали прописане услове по ранијим прописима говори се у чл. 102, ст. 1, на који се осигураник и позвао. Тим прописом изрично се каже: да осигураним лицима која по прописима важећим до 1 јануара 1955 нису стекла одређена права из болесничког осигурања зато што нису испуњавала тим прописима предвиђене услове, припадају после 1 јануара 1955 права предвиђена овим Законом ако испуњавају или испуне услове прописане овим Законом за односна права. У случају који је овде изложен осигураник се по ступању на снагу Закона о здравственом осигурању радника и службеника, тј. после 1 јануара 1955, обратио ради признања једног одређеног права из болесничког осигурања — права на опрему детета — за које право по раније важећим прописима није испуњавао услове јер није имао непрекидан радни стаж од године дана (чл. 13 Уредбе о додацима на децу), док по прописима овог новог закона (чл. 40 Закона о здравственом осигурању радника) који за признање тог права тражи такав стаж од 6 месеци, он те услове испуњава, па му, према чл. 102, ст. 1, овог закона то право и припада. И распис Завода за социјално осигурање НРС VII/4 бр. 2810/55, на који се Распис овај Завод у свом решењу донетом у овом случају позива, полази од тога да, по чл. 102, ст. 1, Закона о здравственом осигурању радника и службеника, осигураним лицима која по прописима важећим до 1 јануара 1955 нису остварила права из болесничког осигурања зато што нису испуњавала тим прописима предвиђене услове, или зато што одређена права раније нису била призната, права предвиђена новим прописима припадају ако испу-

навају или доцније испуне услове прописане овим законом. Само што Завод за социјално осигурање НРС у наведеном распису за остваривање права на погребнину и опрему детета за случајеве који су се десили у 1954, тј. пре ступања на снагу Закона о здравственом осигурању радника и службеника, а захтев се подноси после ступања на снагу овог Закона (после 1 јануара 1955), поставља као услов за признање таквих права да су били испуњени услови за такво право по ранијим прописима. У овом распису, међутим, није дато никакво образложење зашто се код примене чл. 102, ст. 1, Закона о здравственој заштити радника и службеника прави ова разлика за признање права на погребнину или опрему детета и за њихово остваривање, тражи да су испуњени услови по ранијим прописима, кад наведени пропис чл. 102, ст. 1, не прави такву разлику, односно не поставља такве услове. Не изгледа нам основан ни разлог Већа за управне спорове Врховног суда НРС да у овом случају нема места примени чл. 40 у вези чл. 102, Закона о здравственом осигурању радника и службеника због тога што је дете осигураника рођено пре ступања на снагу пом. Закона. Ово са разлога што из већ наведеног текста чл. 102, ст. 1, Закона о здравственој заштити радника и службеника јасно произилази да се овај пропис баш и односи на осигуранике који по ранијим прописима важећим до 1 јануара 1955 нису стекла одређена права из болесничког осигурања зато што нису испуњавала тим прописима предвиђене услове. Дакле односи се баш на случајеве који су се догодили пре ступања на снагу пом. Закона о здравственој заштити радника и службеника као што је то овде био случај.

А. Давинић

П Р И К А З И

ЗБИРКА ОДЛУКА ПРИВРЕДНИХ СУДОВА. Свеска прва. Београд, издање „Савремене администрације“, 1956, VIII, 123 стр.

Збирка одлука привредних судова је уствари наставак ранијих збирки Главне државне арбитраже од којих је изашло седам. Ипак, она је наставак само у извесном смислу, у том смислу што је привредно судство израсло из државне арбитраже. Због тога нужно има континуитета и у раду арбитража и привредног судства. Но збирка је ипак прва зато што су привредни судови — судови, док арбитража, бар по својој првобитној замисли, није била то него нарочити орган са нарочитим функцијама, поникао у ери тзв. административног управљања привредом и повезана с њом.

Значај привредних судова и привредног судства у нашем праву и у нашем друштву уопште је велик, а њихова улога је деликатна. Наш привредни систем још се уобличава. Наша предузећа још нису нашла своју коначну организациону форму. Уколико су она правна лица грађанског права, на њих се могу применити стара „класична“ правила грађанског права. То привредни судови и раде. *Узансе за промет робом* од 18 јануара 1954 садрже оно што се сматрало као најбоље и најнапредније у буржоаским трговинским правима. Иначе, изузев поменутог, ни та правила „старог“ грађанског права нису код нас кодификована. Али најтежа улога привредних судова је управо у примени онога што је ново у нашем привредном систему, о усклађивању старог и новог, у примени „старих“ правила и формула кроз призму нових социјалистичких начела и установа у нашој економици и праву.

Управо из ових разлога пракса наших привредних судова добија велику важност. Иако се та пракса не ослања на ауторитет дуге традиције, као што је то случај у неким земљама, иако она, из изнетих разлога није устаљена већ се често мења, њен значај као извора права код нас је несумњиво већи него у земљама са дугом и устаљеном судском праксом. То може изгледати парадоксално, али то је условљено управо горе изнетим околностима.

Све ово треба имати у виду када ценити ову *Збирку одлука*. Она садржи ставове наших привредних судова, а пре свега Врховног привредног суда у неким интересантним и спорним питањима наше праксе. Разуме се, у оквиру једног приказа не можемо улазити у оцену сваке одлуке. Извесно је да при нашем данашњем брзом развоју права који мора да разрешава и помири разне противречности и супротне тенденције, многе одлуке дају повода постављању многобројних теориских и практичних проблема. Ипак морамо рећи да ова *Збирка* показује да наше привредно судство с успехом решава своје тешке и одговорне задатке. Разуме се, могли бисмо у њој наћи одлуке чију бисмо теориску основаност могли дискутовати на широј основи и пронаћи убедљиве супротне аргументе. Исто тако бисмо могли наћи и у оним одлукама са којима се иначе у основи слажемо (а то је случај са највећим делом одлука) поставке које бисмо успешно могли оспоравати. Можда би се могла навести као замерка и неуједначеност у обиму образложења појединих одлука. Но све те замерке морају бити ублажене наведеним околностима о динамичности и неустаљености оне области привредног и правног живота за коју су надлежни привредни су-

дови, као и тиме да је привредно судство код нас ипак нова организација. То се, уосталом, огледа и на другоразредном али никако не неважном питању као што је терминологија.

Ни то не бисмо могли приписати као негативум овој Збирци што не третира одлуке из најспорнијих домена нашег правног живота, напр. одлуке из спорова о неважности грађанскоправног односа који се сукобљава са административном нормом, или о судбини грађанскоправног посла који закључи привредна организација иако прелази домен њеног пословања, о значају законског прописа или административног акта као више силе, итд. Но то је такође разумљиво: ова правна питања су у уској вези са неким осетљивим односима у нашој економици, па треба чекати док се ти односи искристалишу. Било би преурањено заузети коначан начелан став по овим питањима.

Одлуке у Збирци односе се на следећу материју (узимамо само материју из привредних спорова, јер се Збирка односи и на привредне преступе и то шеснаест одлука); на закључење уговора (три одлуке); на испуњење уговора (осам одлука); на поморске спорове (четири одлуке); на накнаду штете (једна одлука); на застарелост потраживања (једна одлука); на регистрацију привредних организација и на заштиту фирме (четири одлуке); на надлежност привредних судова (шеснаест одлука); на извршење и обезбеђење (три одлуке) и на ликвидацију привредних организација (шест одлука). Све ове одлуке не само да садрже начелне ставове, не само да су оријентација наше праксе; оне су у извесној мери и огледало наше привредно-правне стварности. Тако напр. одлука бр. 12 по којој „привредна организација која нема искључиво овлашћење за обављање одређене привредне делатности, не може тражити накнаду измакле добити од друге привредне организације која је недопуштено обављала исту привредну делатност“ — испољава тенденцију извесних предузећа да задрже монополски положај. У одлукама које се односе на заштиту фирми види се да конкуренција међу нашим предузећима понекад узима облике који се испољавају чак у злоупотреби туђе фирме а који се никако не могу назвати социјалистичком конкуренцијом. Сукоб надлежности се појављује у много спорова. Из те области интересантна је одлука бр. 20 која изриче да је за сметање државине међу привредним организацијама надлежан срески суд, као за државинске спорове уопште, но у петиторном спору, тј. „ако се захтев односи на утврђивање органа управљања“ надлежан је привредни суд. Из природе привредних спорова излази да су чести сукоби надлежности између административних органа и привредних судова (одлука бр. 21, 23, 24 и 27). Одлука бр. 12 изриче да кућни савети спадају у лица чије привредне (тј. имовинске) спорове решава привредни суд. И одлуке које се односе на поступак износе неке случајеве типичне за наш актуелан правни живот. Тако одлука бр. 29 изриче да „нетачна судиска поука о року за улагање правног лека може према околностима послужити разлог за повраћај у пређашње стање“, а одлука бр. 31 заузима став по питању, важном за праксу, о страначкој способности филијале Народне банке. Из области извршења и обезбеђења истичемо одлуку бр. 34 која изриче да „на покретним стварима под управом локалних политичко-територијалних јединица не може се спроводити принудно извршење“. Овај став у начелу може да се брани као тачан, а ипак следећа одлука бр. 35 одмах показује да његова праволиниска примена може довести до неправичног резултата: и кинопројектор који је купила општина а није га платила изузима се из извршења.

Све у свему можемо рећи кроз призму ове збирке да, имајући у виду све указане тешкоће, наше привредно судство стоји на висини свога задатка.

А. Гамс

ЗБОРНИК ПРОПИСА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ. Београд, издање „Савремена администрација“, 1955, књ. I (VI+396 стр.) књ. II (VI+413 стр.), књ. III (VI+573 стр.), књ. IV (VI+575 стр.) и књ. V (VI+489 стр.).

У право време се појављује овај Зборник. Мноштво прописа као и многе њихове измене и допуне већ давно код нас указују да је потребно издавање пречишћених текстова нашег позитивног права. Зборник су средили др. Тихомир Васиљевић, др. Милан Јовић, Миленко Канрга и Душан Станић. Редактор свих изашлих књига Зборника је Миленко Канрга.

Објављене књиге Зборника садрже пречишћене текстове важећих прописа НР Србије који су објављени од ослобођења до закључно 30 јуна 1955 односно за другу књигу до 31 јула 1955.

После ових првих пет књига, по плану уредника и издавача, Зборник ће излазити редовно сваке године и садржавати, сређене по материји, све прописе које су у току претходне године донели надлежни органи НР Србије.

Прва књига обухвата поред исторископравних аката и прописе о организацији републичких органа власти и управе као и прописе о органима правосуђа. Друга књига садржи прописе о организацији и раду народних одбора; трећа прописе о привреди; четврта прописе из области друштвених служби а пета прописе опште управе и унутрашњих послова.

Објављени прописи у Зборнику садрже основни текст сваког прописа и измене и допуне као и одредбе које су пређутно укинуте или престале да важе. Уз сваки пропис назначено је који га је орган донео и у ком службеном листу је објављен.

Из уводних објашњења уз сваку издату књигу Зборника, види се да у овим књигама нису објављени прописи који су изричито укинати; који су у целини престали да важе јер су у супротности са другим вишим или каснијим прописима; који су у целини супротни новом друштвеном, политичком и привредном систему; прописи чије је важење било временски ограничено (Закони и други прописи о годишњем буџету и др.); прописи и препоруке којима нема више места примени (почетак рада новооснованог суда и сл.); индивидуални акти донели у облику уредбе, наредбе, упутства и сл.

Иако у Зборник нису унети напред наведени прописи, који су неопходни за изучавање развоја нашег права по ослобођењу, овакав какав је, Зборник прописа НР Србије биће најбољи приручник за све органе власти и управне као и за друштвене и привредне организације и грађане, јер су важећи прописи НР Србије скупљени на једном месту и сређени по материји а не расути у Службеном гласнику НР Србије где се теже могу наћи. Недостатак Зборника је што нема стварни регистар. Накнадно издавање регистра, за пет досад издатих књига, корисно би употпунило овај иначе добро сређени Зборник.

Било би добро да издавање овог Зборника буде потстрек за издавање преко потребног зборника пречишћених текстова савезних прописа који би исто морали бити сређени по материји и морали имати стварни регистар.

На крају једно питање. Ко треба да уређује и издаје овакве зборнике? Редактор и уредници ових досад изашлих књига Зборника су наши истакнути правни стручњаци, у које можемо имати поверења да савесно обављају овај одговорни посао. Али би, и поред тога, с обзиром на мноштво наших прописа као и на мноштво измена и допуна тих прописа, можда било нужно да се ови пречишћени текстови објављују у облику каквих службених публикација или бар имају сагласност надлежног државног органа да су објављени текстови у Зборнику заиста аутентични како би се Збор-

них могао ауторитативније користити. Било би можда нужно основати посебан орган који би се посветио систематском сређивању свих прописа и сваке године или повремено објављивао службена издања пречишћених текстова позитивног права.

Указујући на ово питање не умањујем значај појаве *Зборника прописа НР Србије*, који ће не само корисно послужити пракси и теорији нашег права, већ свакако бити и потстрек за даљи систематски рад на сређивању пречишћених текстова нашег позитивног права.

Д. Б. Денковић

André Philip: LA DÉMOCRATIE INDUSTRIELLE. Paris, Presses Universitaires de France, 1955,

Андре Филип, професор Правног факултета у Сарбрикену, аутор више радова из области историје радничких покрета и савремене привредне историје (*L'Angleterre moderne*, Paris, 1926; *Le problème ouvrier aux États-Unis*, Paris, 1927; *L'Inde moderne*, Paris, 1930; *Trade-Unionisme et syndicalisme*, Paris, 1936; *La crise et l'économie dirigée*, Paris 1935, итд.) објавио је после Другог светског рата два већа дела: *L'Europe unie et sa place dans l'économie internationale* (Paris, 1953) и *La démocratie industrielle*. У првом делу анализирано је савремено светско тржиште и приказане су разне међународне организације чији је задатак да олакшају робну размену између појединих земаља. Нарочита пажња указана је проблему економске и политичке сарадње европских држава и мерама које треба да припреме услове за њихово уједињење. Међутим, друго дело побуђује посебан интерес по изложеним основним концепцијама и по томе што је добар део тог рада посвећен Југославији. Ово дело претставља у неку руку наставак прве књиге, само, док су у претходном делу углавном приказивани организациони облици будуће европске заједнице, дотле је овде требало објаснити друштвену садржину једног оваквог политичког организма и дати његово теориско оправдање, што је учињено развијањем тезе о такозваној индустриској демократији.

Основне идеје аутора, од којих неке нису нарочито нове, састоје се у томе да је главна тешкоћа западних демократија у незаинтересованости радничке класе за посао који свакодневно обавља. Уколико се жели остварење једне снажне привреде у Европи, неопходно је наћи средства и методе путем којих би се постигла максимална заинтересованост радника за већу, ефикаснију и јефтинију производњу. Капиталистичка класа је покушавала током XIX и XX века да нађе та средства и методе. Бољи и ефикаснији начин плаћања радника (према постигнутим резултатима) није био довољан да реши овај проблем. Зато су капиталисти приступили другим мерама. Они су обезбеђивали у неким случајевима извесно учешће радника у деоби добити предузећа или чак и у власништву над истим. Затим су покушали да то постигну изменом физичких и психичких услова рада, да тај рад прилагоде човеку. Посебна пажња посвећена је питању унапређивања радника према успеху у раду и према стажу, обавештавању радника о приходи и значају посла који обавља предузеће, тражењу од радника да дају сугестије за бољу организацију производње итд. Истовремено се водило рачуна о бољем уређењу радних просторија, о њиховом грејању, осветљењу, вентрењу, затим о ритму рада, паузама и слично.

Међутим, аутор сматра да су све ове мере недовољне и да оне код радника не уклањају осећање зависности које трпи радник и које је, према аутору, чак много теже него осећање да је експлоатисан, што је код њих створило неповерење према власнику предузећа и неку врсту апатије (с. 32). Основно је да радници преузму један део одговорности и права у вези с организацијом производње у предузећу. Зато се у разним земљама почело приступати оснивању радничких комитета у фабрикама који углавном имају саветодавни карактер и преко којих колективи радника треба да буду информисани о свима битним стварима у вези са радом предузећа, да буду консултовани по одређеним питањима. Ови комитети могу да спроводе извесну финансиску контролу над радом предузећа, да учествују у техничкој организацији производње и да имају мања или већа права у ангажовању или отпуштању радника.

Али да би цео овај систем дао потребне резултате, да не би долазило до извесних партијалних акција које би могле довести привремене користи изолованим радничким колективима, али бити од штете за привреду целе земље, — потребно је да фабрички комитети буду подупрти „синдикалним радничким покретом, моћним и добро организованим, који би интервенисао не у организацији предузећа, него у општем планирању тржишта које детерминише реалне цене и реалну расподелу дохотка између друштвених класа“ (60). Оваква синдикална организација би, пратећи економски развој земље, могла у правом часу да захтева повећање надница не доводећи у питање општи привредни просперитет земље. Она би у име радника склапала колективне уговоре, покретала односно одобравала покретање штрајкова од стране појединих група радника или читавих синдикалних савеза. С друге стране, „она мора да тражи учествовање у доношењу свих одлука које одређују економску политику земље“ (99). Према томе она треба да има битну улогу у економском и политичком животу једне земље. Поред тога, закључује аутор, овакав моћан раднички покрет би, нарочито у већини европских земаља, где се мноштво политичких партија појављује све више и више као фактор нестабилности и нереда, имао задатак да предузме иницијативу у вези с окупљањем задружних и сличних организација које претстављају сељацима, а тако исто и лево оријентисаних политичких партија „око једног заједничког програма одбране права радника и организације економског живота земље у општем интересу“ (111).

Горе изнета теорија допуњава се излагањем њене практичне примене у појединим земљама, и то на првом месту у Југославији, као земљи са радничким самоуправљањем, затим у Француској и најзад у оквиру будуће уједињене Европе.

Излагању о Југославији аутор је пришао са пуно добре воље и објективности, али је његова грешка у томе што је на неких 66 страница хтео да анализира и да свој суд дословно о свим друштвеним, економским и политичким проблемима наше земље. Кад се још има у виду да је он био упућен једино на узак круг извора објављених на француском језику, та ни њих није користио потпуно, као и да је провео сасвим кратко време у нашој земљи, — онда је разумљиво што су му се поткрале разне мање или веће омашке, површни и нетачни подаци о низу питања, погрешни закључци итд. У недостатку простора немогућно је упуштати се у детаљнију оцену разних анализа и закључака које писац даје у вези са привредом Југославије, али треба напоменути да се, с обзиром на карактер књиге, могло очекивати, да ће он највише говорити о проблему и искуствима радничког самоуправљања код нас. Међутим, о томе је релативно врло мало речи. Аутор у начелу прихвата теориску оправданост, неминовност и ефикасност ове уста-

нове, али сматра да ће у практичној примени ових принципа бити врло много тешкоћа с обзиром на неписменост, конзервативност, сасвим ниску техничку културу и сељачки менталитет великог дела нашег радништва. Он зато сматра да је радничко управљање предузећима показало више резултата у Словенији и северној Хрватској, где је радничка класа знатно уздигнутија и свеснија, него у Босни, Македонији и Црној Гори (160, 161).

Укратко, и поред наведених примедба, и поред извесних неоснованих и нетачних анализа и судова о нашој земљи, аутор сматра да Југославија остварује један смео експеримент, да га остварује понекад са извесним оклевањима и лутањама, али страсно, одушевљено, са циљем да идеал радничког самоуправљања и административне децентрализације прилагоди практичним потребама и да би западне земље требало да овај експеримент, који се заиста развија у правцу демократског социјализма, прате с интересом и симпатијама. Овај експеримент, завршава аутор, изражава вољу да ослободи човека, и уместо да га потчини свемоћној администрацији, жели да му допусти да у свом свакодневном животу учествује у управљању сопственим пословима (165, 166). Уосталом да аутор показује најбољу вољу да схвати и разуме нашу стварност, види се и по томе што он, истина под извесним условима, прихвата чак и оправданост постајања тзв. једнопартиског система у нашој земљи, што је заиста доста редак случај код интелектуалаца на Западу.

После анализирања „југословенског експеримента“ аутор прелази на излагање искустава које је постигла Француска у вези с економско-друштвеним преображајима којима је приступила после Другог светског рата, износећи притом више сугестија и предлога заснованих на раније изложеним концепцијама, помоћу којих би требало решити низ друштвених и економских проблема ове земље који не допуштају одлагање.

Развијајући даље свој систем индустријске демократије аутор прелази на његову примену у оквиру једне економски и политички уједињене Европе. За стварање једне такве заједнице потребно је претходно решити велики број проблема у вези са ублажавањем, а касније и постепеним укидањем царинских и девизних ограничења, изједначавањем услова индустријске и аграрне производње у разним европским државама и образовањем заједничког тржишта. Он у том смислу предлаже низ мера, међу којима напр. проширење права Европске Заједнице за угљ и челик, као и оснивање нових организација супранационалног карактера које би све заједно довеле до тога да Европа оствари потребан напредак у пољопривреди, да елиминисањем заосталих и бољом опремом и специјализацијом постојећих предузећа подигне продуктивност рада и повећа индустријску производњу, да обезбеди индустријализацију неразвијених области (Грчке, Турске, јужне Италије и Југославије — пошто аутор укључује у свој систем и нашу земљу) и да тако омогући постепено стварање једне солидне економске целине, довољно снажне да би Европа могла да се појави, уз САД, и на светском тржишту које би у међувремену такође било поступно либерализовано.

Аутор зна да би у овако економски уједињеној Европи капиталистичка класа била још јача, па би зато требало да раднички синдикални покрети пређу своје националне оквири. Иначе, не буду ли тако учинили, они ће, како аутор каже (*L'Europeunie* . . ., 352), ризиковати да се нађу разједињени, везани за своје националне државе и неће се моћи с успехом супротставити капиталистима организованим на једном вишем нивоу. А ако на време предузму мере да створе снажне радничке организације, које би могле да узму дуног уче-

шћа у раду европских економских и политичких институција, онда могу принудити моћни и на европском плану организован „прогресивни капитализам”, како на писац назива, да радницима плати много веће наднице и да им свакако учини и друге уступке. Јер, у индустриској демократији, како нам је аутор претставља, капитализам ће бити у стању да учини овакве уступке, „али он то неће учинити ако на то није присиљен“ (*La Démocratie industr.*, 288).

То би била углавном суштина индустриске демократије онако како је теориски и практично замишља аутор, и то примењена прво у оквиру Европе, а касније и у ширим сразмерама. Ова теорија, изложена иначе живо и занимљиво, иако са честим дигресијама и многим детаљима, због чега се понекад тешко прате основне идеје, — садржи, као што се то већ види из претходних излагања, низ противречности и нерешених питања. Кад се ова конструкција посматра у целини, онда је јасно зашто напр. аутор, залажући се за потребу што већег стимулирања радника, не иде до краја и не предлаже да радници стварно управљају предузећима. Ова теорија истовремено показује напор аутора да уочи и да укаже на огромне привредне и политичке тешкоће са којима се боре земље „слободног света“ и жељу да се пронађе систем који би уклонио те тешкоће и омогућио нови процват и успон тих старих и водећих земаља капиталистичког света, заједно са великим бројем „нових земаља“, бивших колонија итд., које би се привредно подигле благодарећи напорима развијених капиталистичких држава. Овим би се истовремено посредним путем ослабиле „комунистичке земље“ и умањила ефикасност њихове пропаганде. У вези с овим треба додати да данас, како верује аутор, исход борбе између Истока и Запада не зависи само од војне снаге, него и од тога хоће ли западне силе успети да подигну из заосталости азиске земље, на првом месту да индустријализују и извуку из беде Индију, или ће то пре учинити Русија са Кином (256).

Међутим, очигледно је да ни индустриска демократија, онако како је излаже аутор, чак и кад би се у потпуности остварила, не може бити тај спасоносни систем зато што она, у жељи да постигне реформисање и оздрављење капиталистичког друштва и његово оспособљавање за даљи живот, носи у себи све битне противречности баш тог истог друштва. С друге стране, и само остварење свих тих лепих и великих планова, на којима би почивала та демократија, зависи, како је на више места истакао писац, од обилате и то пре свега материјалне помоћи САД, па зато он апелује на ову водећу капиталистичку силу да ту помоћ пружи, потсећајући на славне дане када је Велика Британија у току XIX века, као земаља са најснажнијом привредом у том времену, са више схватања одговорности обезбеђивала слободну међународну робну размену и када је спроводила систематску политичку инвестиција у неразвијеним земаљама (тј. пре свега у својим колонијама), улажући у те инвестиције непрекидно у року од 75 година просечно сваке године по 8% од свог националног дохотка. Аутор, не без горчине, пребацује Сједињеним Америчким Државама да оне, поставши наследник Велике Британије, нису показале довољно схватања своје одговорности и обавеза у односу на питања међународне размене, него су напротив увеле и стално појачавале свој систем царинске заштите итд. (250, 251). Све ово не дозвољава да се верује да ће САД, чак и кад би биле спремне да пруже сву ту помоћ за остварење горњих планова, имати довољно разумевања и добре воље да омогућавају развитак баш такве демократије која би, како подвлачи аутор (*L'Europe unie...*, 358, 359) водила управо ка стварању једне Европе економски и политички улево оријентисане.

Др. Велимир Васић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, Ann Arbor, Vol. 4, No. 4, Autumn 1955. — Roger Houin: Reform of the French Civil Code of Commerce. — William Strauss: The Moral Right of the Author. — Barna Horvath: Rights of Man — Due Process of Law and 'Excès de Pouvoir'. — Henri Batiffol: Recognition in France of Foreign Decrees Divorcing Spouses of Different Nationality. — Kurt H. Nadelmann: A Foreign Currency Provision in the New French Bankruptcy Law. — Otto C. Sommerich: Treatment by United States of World War I and II Enemy-Owned Patents and Copyrights.

ANNALES DE LA PROPRIÉTÉ INDUSTRIELLE, ARTISTIQUE ET LITTÉRAIRE, Paris, Tom LXXXIX 3e Fasc. 1955. — Paul Monteilhet: Le droit du travail dans ses rapports avec la propriété industrielle. — Поред тога, низ случајева судске праксе.

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 29e année No. 129, Janvier—Mars 1956. — Bernard Lavergne: L'escroquerie de l'Euratom, nouvelle C.E.D. ou M. Jean Monnet aspirant au pouvoir absolu en Europe Occidentale. — Julien Guadet: De la Loi électorale. — Bernard Lavergne: Les élections législatives de 1956 et l'avenir de la France. — Geoffrey Fraser: Les divergences anglo-américaines. — Bernard Lavergne: La curieuse homélie politico-théologique du Président Eisenhower et de sir Antony Eden et le problème soviétique. — Paul Herfort: La position exacte et culminante du nationalisme de l'Afrique du Nord.

ARCHIV DES VÖLKERRECHTS, Tübingen, 5. Band, 3. Heft, Dezember 1955. — Peter Schneider: Zur Rechtsstellung des Internationalen Roten Kreuzes. — Robert Rie: Das Legitimitätsprinzip des Wiener Kongresses. — Walter von Hagens: Die Exterritorialität der fürstlich-lichtensteinischen Kunstsammlung in Wien. — Helfried Pfeifer: Der österreichische Staatsvertrag. — Karl Zemanek: Die völkerrechtliche Stellung Formosas. — Fritz Münch: Tagung der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht 1955 in Frankfurt am Main.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law, University of California), Berkeley, Vol. 43, No. 5, December 1955. — Albert W. Stone: The Hoover Reports on Water Resources and Power. — Frederick J. Hacker and Marcel Frym: The Sexual Psychopath Act in Practice (A Critical Discussion). — Adrian A. Kragen: Some Thoughts on the Valuation of Closely Held Business Interests. — Melville B. Nimmer: Copyright 1955. — Richard G. Wilson: Products Liability (Part II: The Protection of the Producing Enterprise).

THE ECONOMIC JOURNAL, London Vol. LXV, No 260, December 1955. — L. C. Robbins: The Teaching of economics in schools and Universities. Како економисти добијају све више места у организацији производње и у државној администрацији, то је питање њиховог школовања од необичне важности. Чланак представља критички осврт на систем економске наставе у гимназијама (и другим средњим школама) и на универзитетима у Енглеској. С обзиром да су економски предмети, по мишљењу аутора, првен-

ствено предмети за одрасле особе са већ довољним фондом знања и искустава реалног живота, ставља се у сумњу исправност наставе економских предмета у средњим школама. Сем тога, врло је тешко решити проблеме уџбеника и курсева који би требали да компликоване теоретске анализе прикажу на начин приступачан ученицима гимназија; без опасности по суштину економске материје. Аутор стога сматра да економска настава, уколико је уопште потребна у средњим школама, не би требало да прелази границе описивања свакодневних догађаја и институција комбинованих са нешто историјских осврта. Прелазећи на наставу на универзитетима, аутор констатује да повећан број студената после рата није довео до пропорционалног повећања појединачно са већим способностима. Како је пак енглески систем школовања по традицији прилагођен стварању једне мале али високо стручне интелектуалне елите то се он теже прилагођава садашњој ситуацији: велики број просечних студената тешко асимилира наставу. Стога се предлаже једна измена програма са већим акцентом на општим, друштвеним наукама (политичким и историским) у општем курсу свих студената. И код специјалних курсева који повлаче добијање неке почасне титуле, аутор се залаже за увођење више друштвених наука, као и за већи обим примењених економских анализа. — *V. Higgins: Interaction of Cycles and Trends*. Економске појаве се не могу правилно објаснити без познавања дугорочних и краткорочних сила које на њих делују. На теоретском плану ово питање се обично поставља из аспекта односа краткорочног коњукурног циклуса и дугорочног тренда. Између два рата, у теорији се коњукурним циклусима придава велики значај. После рата, проблематика економског развоја више се ослањала на дугорочне анализе структуралних трендова који су се испољавали делимично и кроз коњукурне циклусе. Писац сматра да између трендова и циклуса постоји снажан узајамни утицај. На примерима велике кризе тридесетих година и послератног развоја, које интерпретира на особен и интересантан начин, писац доказује своју тврдњу у међусобној повезаности дугорочних и краткорочних услова. Чланак је интересантан нарочито по закључцима које аутор изводи, ослањајући се на Кејнзову теорију о Ханзеновој варијанти. Алудирајући очигледно на САД, писац сматра да је пуна запосленост „у развијеним земљама“ непрекидно и све више угрожена и да се може одржати само значајном државном интервенцијом — поглавито државним издацима. По писцу, главна могућност државних издатака за развијене земље лежи у помоћи неразвијеним земљама. Излагања се завршавају анализом односа трендова и циклуса код неразвијених земаља. — *H. Brems: Stability and Growth*. Чланак третира на теоретском нивоу питање да ли привредни развој може да тече без потреса. Служећи се теоретским моделима, аутор прави разлику између стабилности и дугорочног и краткорочног аспекта. Анализирајући узајамно дејство неколико показатеља — потрошње, инвестиција, укупног капитала и националног производа — аутор доказује да се узимањем у обзир дужих временских периода, теоретски може приказати стабилан развој. На тај начин, он се посредно залаже за дугорочне планове који неминовно воде стабилности, иако посматрани из кратког рока могу изазвати извесне поремећаје. — *A. Le. Wright: Sequence Analysis and the Theory of the Rate of Interest*. Питање каматне стопе у извесном смислу добија свој значај од значаја који се придаје монетарним мерама у развијеним земљама. Неокласичне теорије придавале су велику важност монетарним феноменима у привреди. Теорије пак које су настале као узрок или последице све јаче државне интервенције тридесетих година овог века, те-

жиле су да смање улогу новца у регулисању привреде, те се отуда и старија теорија камата подвргавала корекцијама. Међутим, под утицајем најновијих тенденција државних интервенција ка враћању на старе „ортодоксне“ методе управљања привредом, аутор покушава да помири старе теорије каматне стопе са Кејнзовом теоријом. — *T. Balogh: Some Theoretical Implications of International Aspect of the United States Recession, 1953/54.* Циљ чланка је да на основу најновијег статистичког материјала из САД до 1954 покаже да је обим увоза из САД био углавном независан од опадања и стагнирања индустријске производње и националног производа у тој земљи у периоду 1953/54 и да на тај начин стави у сумњу теорије које кретање међународне трговине државствено објашњавају кретањем цена. Аутор је, дакле, у исто време и против оних који захтевају девалвацију, или чак и флукуацију девизних курсева — кад год дође до неповољног кретања цена, јер верују да ће тим мерама парирати негативна дејства на обим спољне трговине. Писац је, додуше, свестан да на дуги рок САД не могу остати индиферентне на велики пораст цена оне робе коју увозе и да ће реаговати на било који начин: контролама, производњом супститутивних артиката итд. Међутим, он непрекидно подвлачи да у кретањима цена ипак не треба гледати главног одређивача обима увоза у нормалним приликама. — *E. O. Edwards: The Effect of Depreciation on the Output-capital Coefficient of a Firm.* Проблем амортизације, третиран у овом чланку, спада највећим својим делом у теорију предузећа. Међутим, он је исто тако важан и са општер привредног становишта, нарочито при предвиђању и планирању будућег развоја путем примене коефицијента — дохода/капитал, за читаве гране или за привреду. Пошто опадање вредности опреме током времена не мора бити праћено пропорционалним опадањем производне способности исте опреме, то се јавља један диспарат између вредности опреме и њене производне способности. Ова појава има различитих последица на одређивање оптималне величине предузећа, на концентрацију предузећа, на профит, обрт и уопште развитак предузећа или гране. Чланак је нарочито интересант по великом значају који аутор придаје у својим анализима, реинвестирању амортизационих фондова у исто предузеће, за које се он изричито у сваком случају залаже.

Др. Предраг Михаиловић

ENCOUNTER, London, Vol. VI, No. 1, January 1956. — *Peregrine Worsthorne: Democracy v. Liberty?* — *Luigi Barzini Jr.: Italy and Its Aristocracy.* — *Emily Hahn: „The Situation“ in South Africa.* — *Daniel Bell: Passion and Politics in America.*

No. 2, February 1956. — *Philip Sherrard: A Post-Cristian Epoch?* — *Erich Heller: Ernst Jünger.*

No. 3, March 1956. — *Roy Jenkins and Henry Fairlie: A Genius for Compromise? (A Debate on the British Party System).* — *Randolph S. Churchill: The Daily Newspaper (Notes on the Press in Britain and America).* — *Bertrand de Jouvenel: What is „Communist“ Economics?* — *Michael Hamburger: Henrich Heine.*

FÉDÉRATION, Paris, No. 132—133, Janvier—Février 1956. — Дво-број је посвећен проблемима Француске Уније.

No. 134, Mars 1956. — *Nadjm-oud-Dine Bammate: Doctrine traditionnelle de l'Etat musulman.* — *Louis Milliot: De l'Orient légendaire aux jeunes nations arabes.* — *Maurice Papon: L'Occident devant l'Islam.* — *Ahmed Taïbi: Tradition et Progrès.* — *Emile Roche: Eléments pour une confrontation.* — *Léon Tézenas: Le politique et le fonctionnel.* — *John G. Ryan: Problèmes de „l'automatic“.* — *M. J. C. Vile: Fédéra-*

lisme et Sécurité sociale. — Jean Daujat: L'idéalisme et le monde moderne.

INDIA QUARTERLY (A Journal of International Affairs published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XII, No. 1, January—March 1956. — Parushotam L. Mehra: India, China and Tibet (1950—54). — G. S. Pathak: Treatment of Indian Nationals by Portugal and the Law of Nations. — Chao Kuo-chun: Current Agrarian Programmes and Problems in Mainland China. — B. V. A. Roling: Some Observations on the Review of the Charter. — Hans-Jurgen Schlochauer: Problems of Reviewing the United Nations Charter.

JOURNAL OF POLITICS (Published quarterly by the Southern Political Science Association in cooperation with the University of Florida), Jacksonville, Vol. 17, No. 4, November 1955. — Benjamin Akzin: The Role of Parties in Israeli Democracy. — David G. Smith: Lenin's „Imperialism“ — A Study in the Unity of Theory and Practice. — William R. Tucker: The Legacy of Charles Maurras. — Andrew Hacker: Dostoevsky's Disciples — Man and Sheep in Political Theory. — Gordon K. Lewis: Puerto Rico — A Case Study of Change in an Underdeveloped Area. — Charles M. Hardin: Farm Politics and American Democracy.

MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DU CANADA — TRANSACTIONS OF THE ROYAL SOCIETY OF CANADA (Section I en français, Section II in English) Toronto, 3e série, tome XLIX, séance de Juin 1955. — Eugène L'Heureux: La paix et la guerre — deux fruits de l'éducation. — Adrien Plouffe: Le devoir des parents et des éducateurs dans la guerre à l'alcoolisme. — D. A. MacGibbon: The Threat of Over-Population. — Alfred G. Bailey: Toynbee and the Problem of Climaxes in the Development of the Fine Arts. — W. L. Morton: The Bias of Prairie Politics. — F. G. Roe: „Forests“ and Woods in Medieval England. — Mabel F. Timlin: Recent Changes in Government Attitudes towards Immigration.

MONDE NOUVEAU, Paris, 11e année, No. 96, Janvier 1956. — Général Bethouart: Le Maroc à l'ère Youssefiste. — Brice Parain: L'idée de blocus. — Georges Bataille: Hegel, l'Homme et l'Histoire.

No. 97, Février 1956. — Ch. A. Ecomard: Menaces sur l'Europe et l'Union Française.

No. 98, Mars 1956. — Henri Longchambon: Les Six devant l'Euratom. — Jacques Mallet: L'Occident face à l'offensive diplomatique de l'U. R. S. S.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für freiheitlichen Sozialismus), Zürich, 22. Jahrgang, No. 1, Januar 1956. — R. Lejeune: Kleiner Wegweiser durch das Schrifttum von Leonhard Ragaz.

Nd. 2—3, Februar—März 1956. — Lukas Burckhardt: Unternehmer und Gewerkschaft in fruchtbaren Gespräch. — Willy Keller: Kurzgefasste Chronik des Gewerkschaftswesens. — Eugen Steinemann: Die wichtigste Literatur über die schweizerische und die internationale Gewerkschaftsbewegung.

NEUE JUSTIZ (Zeitschrift für Recht und Rechtswissenschaft), Berlin, 10. Jahrgang, 1956. — Петнаестодневна правна публикација која izlazi u izdanju Министарства правде, Врховног суда и Главног државног тужиоца Немачке Демократске Републике. Поред краћих чланака посвећених начелним питањима, часопис нарочиту пажњу посвећује судској пракси.

NOUVELLE REVUE DE L'ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, No. 70, Décembre 1955. — J. Lesourne: *Réflexions sur la théorie des investissements*. — Pierre Hamp: *Le risque professionnel*. — J. Ottenheimer: *Une expérience d'économie dirigée — Le Maroc en 1941*.

No. 71, an XV, Janvier 1956. — M. Jacquelin: *Les investissements dans l'industrie du gaz*. — René Cercler: *Grandeur et décadence de l'agriculture*. — Achille Dauphin-Meunier: *Problèmes syndicaux et économiques en Allemagne de l'Ouest*. — E. Reiniche: *Les prix français plafonnent*.

No. 72, Février 1956. — Georges Hoog: *La gestion des entreprises*.

No. 73, Mars 1956. — W. Beyen: *Le rôle de la pensée dans la causalité économique*. — Henri Marsan: *Soucis et espoirs de l'Amérique Latine*. — Kay Heckscher: *Un „marché unique“ scandinave*. — Henri Muller: *Le rôle social de l'investissement*. — Son Sann: *La Banque Nationale du Cambodge*. — Robert Massé: *Les fonctionnaires britanniques et l'efficiency*. — Marcel Clement: *Le fondement et l'exercice de l'autorité patronale*.

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR OFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. VII, H. 1, 1955. — Adolf Merkl: *Ludwig Adamovich*. Аутор некролога даје основне биографске податке и карактеристике научне активности недавно умрлог професора бечког универзитета и претседника аустриског Уставног суда (Verfassungsgerechtshof) Адамовића. У чланку су истакнуте крупне заслуге Адамовића у развоју науке и законодавства, а нарочито на подручју уставног и административног права. Међутим, недостаје анализа научних резултата и идеја овог истакнутог правника. — Hans Spanner: *Die Rolle der Verfassung im gegenwärtigen politischen und sozialen Leben*. Ова студија је устави реферат поднет на IV Међународном конгресу за упоредно право у Паризу 1 до 7 августа 1954. Указујући да разлика између писаних и неписаних устава повлачи за собом и специфичан вид проблема захваћених рефератом, писац ограничава анализу на писане уставе зато што су прецизнији и што се код њих јасније испољава везаност с политичким и социјалним животом. Међутим реферат уопште не узима у обзир низ савремених устава донетих после Другог светског рата у земљама које се налазе на путу у социјализам а који пружају одличан материјал за разраду ових проблема; такође нису узети у обзир устави Индије и Бурме који у истој мери могу послужити као илустрација дејства основног правног акта на живот једне земље и народа. Да постоји одређен однос друштвене стварности и устава, каже аутор, види се већ по самом карактеру уставних одредаба: неке садрже норме о понашању људи (Sollsätze), друге су описне (Deskriptionsätze) и најзад у неким се дају програмска начела (Programmsätze). Уставни прописи у којим су потврђена основна права грађана нарочито јасно показује да су повезани с политичком и социјалном стварношћу те се и промене које се дешавају у тој сфери одражавају у овим прописима. Поред класичних грађанских права и слобода, многи модерни уставни у мањој или већој мери, истичу и низ нових, социјално-економских права као што су: право на рад, право на образовање, право на социјалну заштиту, итд. Додуше, признаје писац, она су често само декларисана а не и довољно обезбеђена и заштићена. Но, и поред тога, тиме се јасно испољава чињеница да је измењен однос државе и грађана и у целини она означава тежњу за потпунијом демократизацијом и потискивањем државног апсолутизма с једне и дезаинтересованости државе у погледу важних области живота људи с друге стране. Ипак се намеће закључак да савремени уставни недовољно одражавају политички живот. То се најбоље огледа у чињеници да се, на пример, у низу устава скоро

и не помињу политичке партије или се дају само најоштрије одредбе. И поред тога што је заиста тешко регулисати уставом ту материју с обзиром на њену природу, несумњиво је да би низ институција у механизму савремене демократије био одређенији кад би се регулисао положај партије (напр. питање слободног и везаног мандата и сл.). Улога политичких партија у функционисању савремених политичких система је сасвим очигледна, али је очигледно и то да устави својим одредбама не делују у довољној мери на уобличавање оне области друштвеног и државног живота у коме учествују и ове политичке групације. Слична је ситуација и у погледу професионалних организација, синдиката, економских група, итд. које такође имају велику улогу већ неколико деценија. Какав и колики ће бити утицај устава на друштвени и политички живот зависи од тога да ли је сам уставни систем динамичан или не, а такође и од тога да ли постоји или не институт оцене уставности закона и низ других. — *Wilhelm Wengler: Martin Wolff und das internationale Privatrecht.* У овом чланку дата је општа слика о Мартину Волфу као личности и научнику. После нацистичког преврата Волф је емигрирао из Берлина у Енглеску где је умро 1953. Изнесећи низ карактеристика овог истакнутог научника и педагога, аутор нарочито посвећује пажњу његовим концепцијама и доприносу у разradi међународног приватног права. — *Ernst Riebstein: Pufendorfs Völkerrechtslehre.* Аутор ове опширне расправе успешно доказује да је нетачна оцена Пуфендорфа само као теоретичара природног права у XVII веку а не и једног од значајних класика међународни уговори, ратно право, међународна обавеза и сл.). Поред чне ставове из Пуфендорфових дела, аутор показује како је у оквиру општих правнофилозофских погледа овај класик гледао на поједине проблеме међународног права (појам међународног права, међународни уговори, ратно право, међународна обавеза и сл.). Поред тога, у чланку је оцртана и општа идејна атмосфера тога доба и међусобни јутицаји филозофских и политичких система најистакнутијих мислилаца. — *Hans Schima: Aufgaben und Grenzen einer allgemeinen Verfahrenslehre.* Писац настоји да образложи потребу једне опште научне дисциплине у којој би се обрађивали проблеми процесног права у свим његовим видовима — кривичног судског поступка, грађанског и управног поступка и уједно указује на њену садржину, задатке и разграничење од других правних дисциплина. — *H. Karsten Schmidt: Formulierungsprobleme für den deutschen Text der Charta der Vereinten Nationen.* Укратко је дато образложење да би изразе *inherent right* и *droit naturel* у чланку 51 Повеље ОУН требало преводити на немачки језик изразом *angeborenes Recht* а не *natürliches Recht*, јер то одговара више смислу формулисане одредбе.

С. Врачар

POLITICAL SCIENCE (School of Political Science and Public Administration — Victoria University College), Wellington, Vol. 8, No. 1, March 1956. — Alexander Brady: *The British Two-Party System.* — H. O. Pappé: *The Mills and Harriet Taylor.* — R. H. Brookes: *Russia in the Crystal Ball.* — Mary Boyd: *Political Development in Western Samoa and Universal Suffrage.*

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Centre d'Études de Politique Étrangère), Paris 20e année, No. 6, Décembre 1955. — Luc Bourcier de Carbon: *Les conditions d'équilibre dans l'expansion pour l'Union Française.* — Metellus: *Politique de la France au Proche-Orient.* — J. C. S.: *Problèmes juridiques de l'Organisation du traité de l'Atlantique Nord.* — Georges Fischer: *Quelques réflexions sur la position de la France à l'O. N. U.* — XXX: *La reconcentration des industries sidérurgiques et*

minières d'Allemagne de l'Ouest dans le cadre de la C.E.C.A. — F. Debyser: La genèse de l'intervention russe contre le Japon d'après les documents américains du Département de la Défense.

21e année, No. 1, Janvier—Février 1956. — Général Catroux: Aspects actuels des problèmes du Proche-Orient. — Édouard Sablier: La tension en Proche-Orient et la politique des grandes puissances. — Général Corniglion-Molinier: La Conférence européenne des ministres des transports. — Marcel Coignard: Quelques aspects actuels du contrôle des armements à la lumière des expériences entreprises. — Philippe Lamour: Les plans d'aménagements régionaux en Italie et en France. — M. H.: Macao une province portugaise en terre chinoise. — Dr. Heinz Onnasch: Droit d'auto-détermination et révision des frontières dans les relations germano-danoises.

PREUVES, Paris, No. 59, Janvier 1956. — Raymond Aron: Aventures et mésaventures de la dialectique. — Georges Vedel: Vocation française et entreprise européenne. — Sal Tas: Inventaire indonésien. — François-Gil Bondy: Les Commissaires chez les Yogis.

No. 60, Février 1956. — Thierry Maulnier: Sortons-nous de l'immobilisme? — Léon Blum: Les progrès de l'apolitique en France. — Rita Hinden: Le Labour Party à la recherche d'un espoir.

No. 61 Mars 1956. — Вели део броја посвећен односима између Француске и Северне Африке. Pierre Rondot: Rencontre avec l'Outre-Mer. — F.-G. Bondy et J. Carat: Entretien avec Jacques Chevalier. — Ahmed Ben Salah: Perspectives du syndicalisme tunisien. — Thierry Maulnier: Crise de conscience française.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 19, Inverno 1956. — Alfred Mc Clung Lee: Lo studio clinico della Società. — Franco Ferrarotti: La situazione degli studi sociologici in Italia (Parte II). — Giorgio Sacco: L'espressione di voto come comportamento.

THE REVIEW OF POLITICS (Published quarterly by the University of Notre Dame), Notre Dame, Vol. 18, No. 1, January 1956. — Gottfried Haberler: Economic Consequences of a Divided World. — Theodore H. von Laué: Legal Marxism and the „Fate of Capitalism in Russia". — Ernest Sandeen: William Faulkner — His Legend and His Fable. — R. W. K. Hinton: Was Charles I a Tyrant? — Walter M. Simon: Prince Hardenberg.

REVISTA DE CIENCIAS JURIDICAS Y SOCIALES (Publication de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Sociales de la Universidad Nacional del Litoral) Santa Fe, Año XVII (3a época), 1955, Nos. 82 a 85. — Hugo A. Núñez: Hacia una mayor protección a la familia agrícola. — Humberto C. Gambino: Dos modos de adquisición de las servidumbres prediales. — Tito Derchi: Las personas ficticias en el Derecho Romano. — Adolfo N. Villanueva: Función social de la propiedad. — Edgardo Saux Acosta: Los Pródigos. — Alberto J. Molinas: Cónyuges e hijos extramatrimoniales. — Juan J. Izurieta Craig: El concepto de política. — Luis Alberta Candiotti: Importancia del estudio de Derecho Constitucional Comparado. — Adolfo A. Amaya: La contribución por pavimentos. — Arizio de Viana: Lo que es el D. A. S. P. — Eduardo A. Pérez Llana: Acotaciones a la nueva ley de colonización. — Domingo Sabaté Lichtschein: El arbitraje y la cuestión del Canal de Beagle. — Juan Ricardo Colombo: Problemas médico-legales y psiquiátricos. — Arthur Lenhoff: Legislación del trabajo en E. E. U. U. de América. — O. Kahn Freund: Característica fundamentales en las leyes inglesas del trabajo. — Pedro V. Vallejos: Primeros estatutos constitucionales argentinos hasta 1810.

REVISTA DE ESTUDIOS POLITICOS (Instituto de Estudios Politicos), Madrid, Vol. LV, No. 84, Noviembre-Diciembre 1955. — Rafael Sánchez Mazas: La idea de patria en José Antonio. — José Antonio Moravall: La historia del pensamiento político, la ciencia política y la Historia. — Paolo Biscaretti di Ruffia: La solución italiana al problema de la „jurisdicción constitucional”. — Pedro Voltes: Felipe V y los fueros de la corona de Aragón. — Mario Penna: El „Principe” según Diego de Valera y el „Principe” según Maquiavelo. — Manuel Jiménez de Parga: La teoría y la realidad constitucional contemporáneas. — Mario Hernández y Sánchez-Barba: La participación del Estado en la estructuración de los grupos humanos en Hispanoamérica durante el siglo XVI.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES, Montevideo, Año VI, No. 3, Julio-Setiembre 1955. — R. Labrousse: Notas sobre el pacto social de Hobbes. — C. A. Viera: Sociología y economía. — L. Coutinho de Prato: Funciones del Banco Central del Banco de la República. — E. Alvares Acevedo y C. A. Viera: Inflación monetaria.

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ETRANGER, Paris, 61e année No. 3, Juillet-Septembre 1955. — Alain Plantey: Un exemple de la continuité des principes du droit public français: l'affaire des alluvions (Bordeaux 1781—1786). У овом опширном чланку анализиран је један спор, вођен неколико година пре Француске револуције, између централне краљевске власти и локалне власти града Бордоа поводом једног великог речног наноса. На основу исцрпне документације изводима из многобројних аката тога времена писац настоји да покаже не само фактичну немоћ и приметно опадање апсолутне монархове власти него и стварање извесних принципа који су се касније дефинитивно уобличили у француском административном праву. Ти принципи се тичу односа и метода делатности централних и локалних органа државне власти. — У рубрици „Европска хроника“ Maurice Lagrange et Fernand-Charles Jeantet: Cour de Justice de la Communauté Européenne du charbon et de l'acier. Овај прилог садржи материјале о спору који се водио крајем 1954 и током 1955 између Републике Италије и Европске заједнице за угаљ и челик. Поред кратких извода из одговарајућих судских пресуда суда за решавање оваквих спорова, организованог у оквиру поменуте Заједнице, дате су опширне конклузије браниоца Лагранжа у којима су детаљно претресена питања о тумачењу члана 33 Уговара о Европској заједници као и осврт на став низа савремених законодавстава у дотичној материји. У циљу потпунијег осветљавања многобројних и сложених проблема свему томе је додат напис у којем се третирају иста питања у теориском аспекту. — У рубрици „Страна уставна хроника“ Karl Leowenstein: La constitutionnalité des traités instituant la Communauté Européenne de défense aux termes de la constitution de Bonn. У овој лепо систематизованој и прегледној расправи писац је дао темељну анализу питања која се тичу односа између одредаба Бонског устава и Уговора о Европској одбрањеној заједници. Поред тога, расправа пружа и панораму политичке борбе и различитих ставова западнонемачких политичких партија поводом поменутог уговора. Пошто је у уводном и првом делу расправе указао на неке најважније чињенице које су претходиле великој полемици која је настала пре а нарочито после израженог става Савезног уставног суда (Bundesverfassungsgericht), у чијој је надлежности оцена уставности свих правних аката Западне Немачке, писац је у другом делу приказао основне проблеме који су се поставили. То су следећи проблеми: (1) да ли поменути суд уопште

има компетенцију испитивања уставности и ових аката, (2) да ли Савезна Република Немачка поседује све квалитете који карактеришу суверену државу, (3) какав је положај ове земље у погледу самосталног и сувереног организовања сопствених оружаних снага, и (4) да ли ова држава може пренети нека своја суверена права на неку међународну организацију. (5) да ли Парламент, изабран још 1949, тј. кад се није практично постављало питање поновног наоружања, може сходно познатој теорији бирачког мандата, доносити овако важне одлуке. У трећем делу чланка размотрен је значај и легалност уставне ревизије 26 марта 1954 која је била неопходна да би се створило правни основ мерама предвиђеним Париским споразумима који су уследили као замена Уговора о Европској одбранбеној заједници. Треба напоменути да писац критички оцењује одредбе Устава које омогућују да „влада увек има право“, тј. да ефикасно спречава легалним средствима акције опозиционих партија. — У рубрици „Француска уставна хроника. *Roland Drago: L'état d'urgence (Lois des 3 avril et 7 août 1955) et les libertés publiques.* У чланку су подрбно размотрене одредбе најновијег француског Закона о ванредном стању а особита пажња је посвећена околностима које су нужне да би се оно прогласило, начину на који се то чини и ситуацији која наступа издавањем оваквог акта. Други део чланка садржи теориски и историски приказ ове установе у француском праву као и кратак осврт на исту у праву Велике Британије, Италије и Белгије, нарочито с обзиром на то како утиче постојање установе ванредног стања на скуп личних слобода грађана. На крају је приложен и потпун текст овог закона. — Рубрика „Анализа француског административног права“ садржи поред уобичајених прилога и неколико конклузија комесара владе.

No. 4, Octobre—Décembre 1955. M. V. Polak: *Montesquieu et le droit public néerlandais.* На свера неколико страница аутор обеснажује укоренено мишљење да се у холандском јавном праву није ссећао знатнији утицај Монтескјеове доктрине све до половине прошлог столећа. Истичући да је већ Жуго Гроциус афирмисао у Холандији теорију о подели власти и да су политичке прилике XVIII и XIX века пружале погодно тло за њен даљи развој, аутор указује на дела већег броја истакнутих правника тога времена која су несумњиво написана у духу овог учења. — *Jean Charpentier: Un échec du capitalisme d'Etat: la SOFIRAD.* Размотривши структуру и активност француског државнокапиталистичког предузећа SOFIRAD (Друштво за финансирање радиодифузије), тј. једног предузећа у коме држава поседује 99,9% акција, а остатак је у рукама приватних капиталиста, писац долази до закључка да оваква предузећа у циљу задовољења својих комерцијалних интереса раде против општих интереса државе. — У рубрици „Страна уставна хроника“ *Guy Heraud: L'arrêt du Tribunal constitutionnel fédéral allemand du 4 mai 1955 et le Statut de la Sarre.* Писац се осврнуо на једну одлуку Уставног суда Савезне Републике Немачке којом је потврђена уставност ратификације немачко-француског споразума о Сару од стране Претседника Савезне Републике Немачке. Аутор је цитирао све основне ставове ове одлуке која у првом реду третира питање правног положаја Сара према Немачкој и пропратио их својим примедбама. — *Michel Mouskhély: La notion soviétique de constitution.* У совјетској науци и пракси у прво време се тежиште проблематике устава стављало на садржинску страну и потпуно дренебрегавала формална страна. Њихов каснији развој постепено афирмира као значајне и формалне моменте устава. Та чињеница стоји у вези како с изградњом совјетске државе тако и с еволуцијом доктрине: од револуционарне законитости прелазило се на законитост засновану на формалноправним актима. Раније и, нарочито, садашња совјет-

ска доктрина о уставу је у основи реалистичка и прагматистичка. После 1936 подвлаче се ове карактеристике устава: (1) устав није програм него фиксирање постојећег стања, (2) постоји пуна сагласност између политичке стварности и уставних одредаба, (3) у правном поретку устав заузима најважније место, и (4) као подлога устава служе извесни принципи који се сматрају доминантним у животу совјетског друштва као напр. „изградња социјализма“, „при- мат социјалног над националним“, „демократски централизам“, „социјалистичка законитост“, итд. Из тврдње о супрематiji устава проистиче низ конзеквенци од којих су најважније ове: прво, ревизија устава није прецизно регулисана и пут њеног извођења је веома компликован, друго, пошто не постоји установа оцене уставности закона од стране неког одређеног органа у томе погледу влада велика нејасност, треће, не одређујући прецизно садржину појма „социјалистичке законитости“ законодавство и теорија отварају широ- ко поље контроли уставности на посебан начин путем делатности органа прокуратуре. — У рубрици „Уставна хроника Француске“ *Georges Berlia: De la Présidence de la République*. У овом кратком чланку се расправља најпре проблем кумулације функције Претседника Републике и функције Претседника Француске Уније у једној личности, а затим проблем овлашћења шефа државе да даје помиловања. — *Benoit Jeanneau: Les élections législatives partielles sous la Quatrième République*. Аутор ове велике студије, која има педесетак страница, подробно претреса питање делимичних избора за народне посланике француског Парламента, тј. избора који се одржавају у појединим изборним окрузима ако на општим изборима кандидати нису добили потребну већину. Студија претставља не само покушај темељне социолошко-политичке анализе ове устав- нове у савременој Француској, него и покушај целовитог приказа места, односа и утицаја основних политичких снага. Цело излагање је праћено низом података, а у посебном додатку је дата прегледна табела статистичких података. У првом делу писац показује какве су позиције десничарских и левичарских политичких групација и који су најкарактеристичнији моменти борбе на послератним изборима. У другом делу растрове анализиран је практични аспект изборног система заснованог на већинском принципу који уствари и доводи до понављања избора. Аутор констатује да се у случају „опасности од комуниста“ противници дисциплиновано опредељују најчешће за социјалистичког кандидата, а уколико такве опасности нема по правилу се постижу резултати приближни оним који су раније остварени. Разлози померања гласова бирача су различити и зависе од читавог склопа политичких околности. Писац закључује да понављање избора у крајњој линији и нема крупни- јих реперкусија на сам парламентарни режим, али оно је нужан и користан елемент режима претставничке демократије. Тај режим у животу савремене државе има за циљ да потпуније и стварније оствари везу између посланика и бирачког тела, а делимични избори доприносе постизању тога циља. Стога и коректуре које су раније вршене и оне које би још требало предузети несумњиво по- зитивно делују на усавршавање целокупног политичког система.

C. Врачар

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (Continuation du „Bulletin de la Société de Législation comparée), Paris, septième année, No. 4, Octobre—Décembre 1955. — Discours d'ouverture de Mr. Justice Frankfurter à la Conférence sur „La soumission de l'État à la règle de droit“. — Lord Evershed: La soumission de l'État à la règle de droit dans l'Angleterre d'après-guerre. — Marcos Satanowsky: Nature juridique de l'entreprise et du fonds de commerce. — Léo Moulin: Le

gouvernement des communautés religieuses. — Noberto Gowland: Procédure civile et indisponibilité juridique (L'indisponibilité dans les voies d'exécution). Roger Béraud: Pluralité de patrimoines et indisponibilité.

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (ANNALES DE LA FACULTE DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ DE BORDEAUX — Série économique: Travaux de l'Institut d'Économie Régionale du Sud-Ouest) 5e année, No. 1, 1956. — P. Barrère: Conditions géographiques de l'expansion économique de la région „Bordeaux-Sud-Ouest“. — M. Penouil: L'agriculture du Sud-Ouest dans l'économie française. — M. Renaud: L'évolution actuelle de l'agriculture landaise. — Centre d'expansion „Bordeaux-Sud-Ouest“: Contribution à l'inventaire industriel de la région „Bordeaux-Sud-Ouest“ — Structures quantitatives. — J.-G. Mérigot: Activité portuaire et aménagement du territoire. — Centre d'expansion „Bordeaux-Sud-Ouest“: Analyse du trafic du port de Bordeaux. — G. Le Noan: Tensions démographiques et développement économique. — J. Aventur: L'évolution du salaire économique et du salaire social.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore), Milano Vol. XXVII, Fasc. I, Gennaio-Febrero 1956. — S. Lombardini: Contributi econometrici all'analisi dinamica. — N. Andreatta: L'ammortamento in relazione ad alcuni problemi di dinamica economica. G. Pratelli: Alcune ripercussioni umane di indirizzi produttivistici in agricoltura. — M. Vaglio: Alcuni problemi della politica economica degli Stati Uniti nel momento presente. — F. Duchini: Scritti di sociologia e politica in onore di L. Sturzo. — F. Williams: Il futuro delle relazioni industriali in Gran Bretagna.

Fasc. II, Marzo-Aprile 1956. — C. Bonato: Alcuni aspetti del finanziamento delle imprese contadine in rapporto ai problemi dello sviluppo economico. — G. Gramiccia: Considerazioni elementari sulla salute come fatto economico. — L. Pasinetti: La funzione degli investimenti in alcuni modelli econometrici applicati ai cicli economici. — F. Duchini: Il marxismo nell'Unione Sovietica. — A. Benedetti: La sicurezza sociale e i suoi aspetti di ordine economico, morale e politico.

RURAL SOCIOLOGY (Official Journal of the Rural Sociological Society — The University of Kentucky), Lexington, Vol. 20, No. 3—4, September-December 1955. — C. M. Coughenour: An Application of Scale Analysis to the Study of Religious Groups. — John A. Hostetler: Old World Extinction and New World Survival of the Amish — A Study of Group Maintenance and Dissolution. — Seymour Martin Lipset: Social Mobility and Urbanization. — Leo Silberman: Problems of Evaluation Research. — LaMar T. Empey and Walter L. Slocum: Stability of Farmers' Attitudes in a Conflict Situation Involving Farmer-Hunter Relations. — Courtney B. Cleland: Familism in Rural Saskatchewan. — Reuben Hill, Kurt Back and J. Mayone Stycos: Intra-Family Communication and Fertility Planning in Puerto Rico. — Peter Kongming New: Use of Birth Data in Delineation of Medical Service Areas. — Paul J. Jehlik: Patterns of Net Migration and Changes in Crude Birth Rates in the North Central States (1940—1950). — C. Paul Marsh and A. Lee Coleman: The Relation of Farmer Characteristics to the Adoption of Recommended Farm Practices.

SCIENCE AND SOCIETY, New York, Vol. XX, No. 1, Winter 1956. — Irving Louis Horowitz: The New Conservatism. — Ernest Kaiser: The Federal Government and the Negro (1865—1955). — Samuel Bernstein: American Labor in the Long Depression (1873—1878).

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung”, Zürich, Vol. V, No 10, January 1956. — A Correspondent: Moscow's Visible and Invisible Controls in East Germany. — Edmund S. Schwarzenbach: A Journey Through France. — Salomon Wolff: Towards the Economic Integration of Europe.

No. 11, February 1956. — Alber Müller: French Parliamentarians and the Atlantic Alliance. — Otto Frei: Italy's Democrazia Cristiana in Trouble. — Hans E. Tütsch: Report From the Middle East. — Salomon Wolff: The OEEC Project for the Peaceful Development of Atomic Energy. — Fritz Sonderegger: Another Year of Benelux.

No. 12, March 1956. — Grigore Gafencu: East-West Dialogue. — Urs Schwarz: Rivalries in Spain. — F. E. Aschinger: From a Recent Visit to India (The Second Five-Year Plan). — A Correspondent: East German Economic Development Trends.

TRAVAUX ET CONFÉRENCES (Université libre de Bruxelles — Faculté de Droit), III, Décembre 1955. — Mario Rotondi: Théorie générale du fonds de commerce. — William Alexander Robson: L'Etat social (The Welfare State). — Edoardo Volterra: La conception du mariage à Rome. — Edoardo Volterra: Les rapports entre le Droit romain et les Droits de l'Orient. — Quelques problèmes concernant le conflit de lois dans l'antiquité. — Robert G. Neumann: L'organisation politique aux Etats-Unis.

THE TWENTIETH CENTURY, London, Vol. CLIX, No. 947, January 1956. — Harold Griffiths: Party Politics in 1956. — Guy Wint: India after Krushchev.

No. 948, February 1956. — Peter S. Noble: The 'Redbrick' Universities. — Jack Simmons: The Last Forty Years. — Alasdair Macintyre: The Modern Universities and the English Tradition. — J. G. Weightman: The Eneasy Don. — Arnold Kettle: Impressions of a Provincial University. — Mary Scrutton: Comments on a Case-History. — Rayner Heppenstall: Leeds 1929—34. — W. John Morgan: Into the Cold World. — D. D. Raphael: As Others See Us.

No. 949, March 1956. — Michael Polanyi: This Age of Discovery. — Guy Wint: Last Transfers in Asia. — Donald Keene: At a Japanese University. — Colin MacInnes: A Chort Guide for Jumbles (to the Life of their Coloured Brethren in England).

VYAVAHARA NIRNAYA (A Journal of the Faculty of Law and Its Law Union — University of Delhi), Vol. IV, No. 1, 1955. — A. S. Nataraja Ayyar: The Meaning and Analysis of the Vedic Command. — Idem: The King's Right to the Soil. — Idem: The Mimamsa View of Property. — Idem: Dharmo Rakshati Rakshitaha. — V. G. Ramachandran: The Significance of Directive Principles of State Policy in the Indian Constitution. — Dr. Edward McWhinney: The Head of State (King Governor-General, President) in the Commonwealth Countries. — Dr. M. P. Jain: Taxing Powers in Canada. — R. Gopalakrishnan: Reservations to Multipartite Treaties. — Dr. A. T. Markose: Quo Warranto.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Милош Самарџија, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 5 јануара т. г. своју докторску дисертацију „Цена производње — Методолошко-теориска разматрања“.

Ратко Пешић, секретар Југословенске националне комисије за међународну организацију рада, одбранио је 10 јануара т. г. своју докторску дисертацију „Настанак и развитак осигурања у југословенским земљама до почетка Другог светског рата“.

Смиља Аврамов, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 12 јануара т. г. своју докторску дисертацију „Начело поштовања међународних уговора и могућност њихове ревизије“.

Михаило Ступар, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 22 марта т. г. своју докторску дисертацију „Правни послови малолетника, нарочито правни послови за које се захтева сагласност трећег“.

Владимир Јовановић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 29 марта т. г. своју докторску дисертацију „Право осигурања према трећем одговорном лицу (питање такозваног „регреса“ према трећем одговорном лицу)“.

ПРЕДАВАЊА СТРАНИХ ПРОФЕСОРА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — Г. Harvey Moore, почасни генерални секретар Удружења за међународно право у Великој Британији, одржао је 14 фебруара т. г. предавање „Међународно право и међународни политички односи“.

Г. Rodolfo Danielli, професор Правног факултета у Каљарију (Сардинија), одржао је 1 марта т. г. предавање „Слобода и право грађанства у старом римском праву“.

МЕЂУФАКУЛТЕТСКИ САСТАНАК У ЗАГРЕБУ. — Секретаријат за међуфакултетску сарадњу правних факултета, који се састоји из по двојице претставника сваког факултета, одржао је први састанак у Загребу 24 и 25 јануара т. г. Састанак је био посвећен углавном расправљању начина полагања доктората на правном факултету. Циљ му је био да се постигну по могућности заједнички основни ставови у овом погледу, који би се спровели кроз статуте појединих факултета. Састанак је у том погледу успео. После подробног расправљања, у свим битним питањима постигнуто је заједничко гледиште. Израђен је систем доктората на правном факултету који обећава више но досад да обезбеди потребан научни подмладак из ове области.

Састанак је донео следеће закључке: 1) на правном факултету се може стећи докторат из правних наука, из економских наука и из социологије, односно друштвено-политичких наука. У вези с тим, тај докторат (али не докторат правних наука) могу стећи и лица која нису завршила правни факултет уколико желе докторирати из предмета који се није предавао на факултету или школи које су свршила а предаје се на правном факултету и има извесне везе с предметима које је то лице изучавало на факултету или школи где је дипломирао. Разуме се, факултетска управа у сваком конкретном случају цени да ли школа коју је то лице завршило даје довољно спреме да приступи стицању доктората на правном

факултету. На тај начин је изражена тежња да правни факултет не буде само чисто правничка школа, већ да обухвати ширу област друштвених наука уопште.

2) Докторат се стиче у оквиру појединих група предмета. Свака група обухвата четири предмета. Из сва четири предмета кандидат полаже усмени испит из општег течаја дотичног предмета. Из два од тих предмета он полаже испит из посебног течаја. Посебни течај се састоји из продубљене обраде једног посебног питања из оквира дотичног предмета. Факултети морају одредити програме за испит и ставити их на расположење кандидатима. Испит се полаже групно и цела комисија учествује у испитивању сваког предмета. Што се тиче одређивања група, факултети ће статутима прописати већи број сталних група, а ако студент ради дисертацију из неког предмета који задира у више група, факултет му може одредити посебну групу.

3) Уводи се обавезан докторски течај који траје једну школску годину. Похађања овог течаја може бити ослобођен кандидат који испуњава опште услове за ванредног студента. Течај се састоји или из предавања посебних течајева из двају предмета у групи или из састанака наставника са кандидатима на којима се обрађује грађа о неком питању коју је наставник дао за предмете из којих се не држе предавања.

4) У поступку за поништај доктората због плагијата треба предвидети исте гаранције јавности као и у поступку одбране дисертације. После пажљивог проучавања предлога да се поништи докторат, које врше нарочите комисије француске управе и сама управа, држи се посебна јавна расправа, на којој доктор за кога се предлаже да му се докторат поништи брани самосталност свог рада, а коначну одлуку о поништењу доноси управа двотрећинском већином свих чланова.

Поред питања доктората састанак је претресао и питања студентске праксе, прелаза студената с једног правног факултета на други, броја понављања испита, дипломског рада, писмених испита, колоквија, испитивача ван редова наставника, уписа ученика средњих стручних школа на правни факултет, прелаза апсолвираних студената с једног правног факултета на други, хабилитације, услова за упис студената у II, III и IV годину с обзиром на положене испите, распореда предмета по годинама, учења латинског језика и страних језика, ванредних студената и посеђивања предавања.

На крају је закључено, у вези с даљом међуфакултетском сарадњом, да се крајем маја одржи следећи састанак секретаријата на коме би се расправљало о могућности евентуалног потпуног или делимичног изједначања наставних планова, као и о условима за уписивање ученика средњих стручних школа идуће школске године. Такође је закључено да још до краја ове календарске године сваки факултет позове најмање два наставника с других правних факултета и да се такође интензивније размењују асистенти.

Р. Л.

КОНФЕРЕНЦИЈА КАТЕДАРА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО. — На основу закључака VI Интерфакултетске конференције правних факултета, у Загребу је 9 и 10 фебруара 1956 одржана конференција катедара за грађанско право. Катедру за грађанско право Правног факултета у Београду претстављали су: редовни професор др. Мехмед Беговић, ванредни професор др. Андрија Гамс, доцент др. Борко Николајевић и асистент др. Зоран Антонијевић.

Према раније утврђеном дневном реду, на овој конференцији је требало дискутовати о програмима за предмете грађанскоправне групе наука и о питању разграничења између привредног права и

осталих правних дисциплина. Поред тога био је предвиђен и реферат професора др. Стојана Претнара о неким проблемима конкуренције у нашем праведном праву.

По замисли организатора ове конференције, прву тачку дневног рада требало је да претставља дискусија о питању уједначања наставних програма из појединих предмета. Међутим, на предлог претставника Правног факултета у Београду, дискусија се углавном водила о питању уједначања наставних планова на свим правним факултетима у земљи, с обзиром на претстојеће доношење факултетских статута. Притом је нарочито указано на тешкоће које постоје приликом преласка са једног правног факултета на други.

У дискусији је констатовано да постоје прилично велике разлике између појединих факултета како у погледу распореда предмета по годинама тако и у погледу повезивања предмета. Тако, док су у Београду предмети грађанскоправне групе наука заступљени на свим годинама, у Сарајеву и Скопљу се они предају на другој, трећој и четвртој години, а у Загребу и Љубљани само на трећој и четвртој години. Сем тога, у Загребу се сви предмети грађанског права полажу као једна група, а на осталим факултетима су испити појединачни.

Већина је заступала гледиште да би породично право требало да се предаје на некој од старијих година, и то у првом реду на трећој години, пошто је за правилно разумевање овог предмета потребно извесно предзнање из грађанског права које студенти прве године немају. Поред тога је велики број дискутаната сматрао неправилним повезивање наследног права са општим делом грађанског права и стварним правом, указујући на потребу повезивања породичног права и наследног права.

После завршене дискусије по овом питању, на иницијативу већине присутних донет је закључак да се свим факултетима препоручи да породично право буде на једној од старијих година, с тим да се на првој години као обавезан предмет предаје увод у позитивно право. Исто тако, препоручено је свим факултетима да се привредно право, међународно приватно право и грађански судски поступак предаје на четвртој години.

По питању распореда осталих предмета из области грађанскоправне групе наука није се могло доћи до јединственог закључка. Исто тако, закључак није могао бити донет ни по питању увођења групних испита на свим факултетима.

У оквиру друге тачке дневног реда углавном се дискутовало о материји која треба да буде предавана у оквиру привредног права. По мишљењу претставника Правног факултета у Сарајеву, привредно право треба да обухвати углавном постојеће привредне организације, уговоре у привреди, берзе и коморе, итд. Међутим, спорно је питање осигурања лица, превоза лица, утвора о грађењу и радних односа у предузећима и задругама.

У Љубљани се поставило питање да ли у привредном праву треба изучавати издавачки уговор, уговор о осигурању, менично и чековно право, банкарске послове и ликвидацију привредних предузећа. Од задружног права се у привредном праву предаје само питање статуса задруга. Послови превоза се уче само у општим цртама, док се уговор о осигурању предаје у целини. Уговор о грађењу се не предаје, јер није у питању промет робе. Питање плаћања, кредита, акредитива и вирмана предају се уз општи део послова привредног права. По питању индустријске својине, у програму привредног права дате су само основне црте, а иначе се предаје као факултативан предмет. Најзад, аутошко право се предаје свим укратко и то у склопу излагања о издавачком уговору.

У Загребу је разграничење између привредног и грађанског права извршено углавном на основу поделе која је постојала у старом Трговинском законнику. Притом се поставило питање уговора о куповини и продаји. Ово питање је решено на тај начин, што се наведени уговор предаје и у грађанском и у привредном праву, с тим што се у привредном праву указује на специфичности овог уговора у дривреди.

Програм предавања из привредног права на Правно-економском факултету у Скопљу у основи се не разликује од програма Правног факултета у Београду.

По питању привредног права, конференција је једногласно донела низ закључака. Пре свега, констатовано је да се програми појединих факултета у основи слажу и да међу њима нема великих начелних разлика. Конференција сматра да би требало руководити се начелом да се у привредном праву, као праву специфичне природе, избегава у највећој могућој мери понављање онога што је већ раније разрађивано у појединим другим предметима.

Поред тога, закључено је да треба посветити знатно већу пажњу извесним материјама које нису обухваћене у другим предметима, а у тесној су вези са привредним правом, као што је заштита индустријске својине, ауторско право, саобраћајно право, осигурање, итд. Притом би се ове материје предавале у привредном праву само у најосновнијим цртама, док би их требало детаљније изучавати у форми опционих или факултативних предмета, специјалних курсева и сл.

Донет је исто тако закључак да се свим факултетима предложи да се у предавањима из привредног права приступи и обради материје капиталистичких привредних организација, као што су акционарска и друга друштва, с обзиром на стално јачање наших привредних веза са иностранством.

Најзад, после дискусије о појединим другим предметима, донет је и закључак да се у оквиру грађанског судског поступка предаје парнични поступак и основна начела ванпарничног, извршног и стечајног поступка, а да међународно приватно право треба и даље да остане у наставном плану и да се предаје као посебан предмет.

У реферату одржаном на крају ове конференције, проф. др. Стојан Претнар је изложио нека питања у вези са конкуренцијом у нашем привредном праву. По мишљењу референта, примамљивање стручњака из других предузећа и подмићивање туђих радника и службеника у циљу одавања пословне тајне претставља нелојалну конкуренцију, а санкционисано је у Кривичном законнику и прописима о прибављању службене тајне у иностранству. Насупрот овоме, ако предузеће обавља неке послове ван своје регистроване делатности, у питању је забрањена а не нелојална конкуренција. Референт се залаже за доношење општег закона о конкуренцији и за стварање и дефинисање принципа социјалистичког морала у привреди. У међувремену се могу као правна правила примењивати одредбе предратних прописа о сузбијању нелојалне конкуренције, с тим што им се не би могла дати кривичноправна санкција. У области грађанскоправне заштите против нелојалне конкуренције требало би дати и коморама и привредним удружењима право тужбе, као што је то учињено у Швајцарској 1943. У случајевима нелојалне конкуренције требало би оштећенику дати пуну накнаду штете и то по начелу претпостављене кривице.

ИНТЕРКАТЕДАРСКА КОНФЕРЕНЦИЈА НАСТАВНИКА ЕКОНОМСКИХ ПРЕДМЕТА НА ПРАВНИМ И ПРАВНО-ЕКОНОМСКИМ ФАКУЛТЕТИМА. — На иницијативу Загребачког правног факултета, почетком марта ове године у Загребу је одржана прва интеркатедарска конференција наставника економских предмета на правним и правно-економским факултетима у земљи. После дводневног рада, у пленуму и у групама, конференција је успешно завршила рад и у виду резолуције донела низ закључака о разним питањима, посебно наставним и организационим. Са своје три тачке дневног реда конференција је, може се рећи, обухватила углавном сва она питања која су везана са наставом економских предмета на правним факултетима, од чијег правилног решења зависи развитак економске науке код нас. Та питања била су: 1) положај економских предмета на правним факултетима; 2) програми наставе појединих предмета (политичке економије, економике ФНРЈ, науке о финансијама и статистике), и 3) методе и врсте наставе (докторати, постдипломско студирање, итд.).

У начелној дискусији о положају економских предмета на правним факултетима, у којој је истакнута неоснованост тенденције у правцу сужавања ових предмета, велики број учесника изнео је низ интересантних запажања и података који говоре о неопходности наставе ових предмета на правним факултетима. Као најизразитије навешћемо само податке Загребачког правног факултета према којима је од око 4000 свршених студената права око 1500 њих нашло места у правној служби; остатак се запослио углавном на пословима где је економско знање не само потребно, већ од прворазредног значаја (на пример где је реч о упошљавању свршених правника у привредним установама и предузећима). Поред ових конкретних чињеница у прилог томе је такође истакнуто да су се економске науке најпре изучавале на правним факултетима, и да је велики број њених економских стручњака управо на њима добио економско образовање. Пошто су се сви присутни појединачно изјаснили о неопходности изучавања економских предмета не само на правним факултетима већ и осталим факултетима друштвених наука, конференција је једногласно донела закључак да су економске науке фундаменталне науке и као такве нужно спадају у матичне и главне предмете наставе на правним факултетима.

Иако је дискутовано у начелу, о питању потребе изучавања статистике, конференција је посебно расправљала, с обзиром да о томе постоје диспаратна гледишта. Донет је закључак да је неопходно да се статистика на правним факултетима посебно изучава, јер то нужно условљава сама природа предмета. Према општем мишљењу, успешно изучавање друштвених појава и манифестација не да се замислити без употребе статистике, односно познавања најосновнијих елеманата статистичке методологије. Потврда томе су многе тешкоће са којима се свршени правници сусрећу у својој свакодневној пракси (судству, административним установама, предузећима итд.). Како је мишљење о потреби изучавања статистике као методологије писмено образложено, и пошто је у виду најопштијих теза израђен и њен конкретан наставни програм (прилагођен потребама правних факултета), донет је закључак да се о овема упознају одговарајући форуми правних факултета у земљи.

Питању наставних програма је досећена нарочита пажња. Водећи рачуна о специфичности појединих предмета и ужој специјалности наставника појединих предмета, разговори о програмима вођени су најпре у ужим групама, којима је било стављено у задатак да на бази досадашњих искустава донесу конкретне закључке. Потом је одржан пленарни састанак, и на њему саслушани резултати рада појединих група. Том приликом је добивен општи утисак

да на свим економским предметима постоји потреба измене постојећих програма у смислу њихове актуализације и прилагођавања потребама правног факултета. Нарочито интересантна била је дискусија о разграничењу материје између политичке економије и економске политике, с обзиром да би се ова последња морала убудуће што је могућно више оријентисати на економску проблематику, уместо на изношење и објашњавање разних привредних мера и позитивноправних прописа (као што је то досад био случај са економском ФНРЈ).

После дискусије о методама и врстама наставе, у којој су углавном измењена искуства и дате извесне сугестије, расправљало се још о низу других питања, о којима је такође формулисан заједнички став. Овде ћемо споменути само неке од њих. Прво, да на свим универзитетима у земљи правни и економски факултети треба да буду одвојени, јер то изискује сама настава, односно разлике у начину обраде економских предмета. Друго, да се идеја о повезивању сродних катедара у оквиру универзитета не прихвати: разлог томé лежи не само у чињеници што катедре економских наука на правним факултетима укључују у себи неколико научних дисциплина, већ и у специфичном карактеру наставе која се на појединим факултетима спроводи. Треће, да у циљу развијања економских наука треба и даље радити на што је могућно широј и свеобухватној сарадњи са наставницима економских факултета.

Исто тако било је говора о питању уџбеника, о обезбеђењу финансиских средстава како за усавршавање наставника и асистената у земљи и иностранству, тако и за њихово учествовање на конгресима и научним састанцима; затим о размени наших предавача са предавачима из иностранства, сарадњи факултета на изради научне документације и картотека стручних часописа, недостатку стручних и помоћних сарадника, као и техничких средстава у научном раду.

На основу постигнутих резултата, присутни су се на крају сагласили да би овакве интеркатедарске састанке требало одржавати сваке године, а да се идући састанак одржи у Београду.

Б. С.

НОВИ ПРОГРАМ ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА У ФРАНЦУСКОЈ.

— *Анали* су у броју 3 за 1954 (стр. 377—379) забележили измену наставног плана правних факултета у Француској. С обзиром на значај ове реформе правних студија у Француској, доносимо у целини нов програм француских правних факултета који је почео да се примењује од 1 октобра 1955 (*Journal Officiel* од 8 јануара 1955).

Прва година

Правосудне установе и грађанско право

I. Увод у изучавање приватног права

Право. Дефиниција. Односи права са другим наукама; његово место међу наукама о човеку: филозофијом, социологијом, историјом, политичком економијом, особито политичком науком.

Правно правило: обележја, циљ, основ (индивидуализам и социјализам); правно правило и морално правило; правно правило и правда; правило позитивног права и правило природног права.

Различите гране права.

Извори правног правила; законодавни извори и обичајни извори.

Општа теорија закона. Судска пракса и њена улога; доктрина и методе тумачења.

Општа еволуција француског приватног права и основни појмови о главним страним правним системима и улога упоредног права.

Битне црте француског судског уређења.

Разне категорије судова, особито оних који се баве споровима из области приватног права. Нарочита улога касационог суда.

Опште изучавање права и установа приватног права.

Класификација права, наиме лична права, породична права, имовинска права.

Разликовање између стварних права и тражбених права; интелектуална права.

Природна облигација.

Класификација добара и ствари, посебно разликовање покретних и непокретних ствари.

Скупи права и обавеза и имовина.

Како постају права; правне чињенице и правни послови (класификација различитих правних послова, општи појмови о њиховом формирању и њиховим дејствима).

Преношење и гашење права (особито главни појмови о наслеђивању и располагањима без накнаде).

Доказивање правних послова и правних чињеница.

Санкција повреде приватних права: општи појмови о ништавости правних послова; одговорност; покретање судског поступка, његов развој и последице.

II. Лица и права личности

Правна личност.

Физичка лица (правно постојање: грађанско стање, име, домицил, отсуство).

Правна лица: друштва, удружења, синдикати, задужбине (основни појмови).

Права личности.

Интелектуална права.

III. Породица

Брак, склапање, доказ, дејство: узајамни положај супрута: у ванимовинском погледу, у имовинском погледу (правила која су независна од брачног режима, општи појмови о брачним режимима).

Развод брака, одвојен живот, фактичка одвојеност, законито и ванбрачно сродство и сродство по усвојењу: услови постојања, доказ, дејства.

Обавезе издржавања.

IV. Недостаци правне способности

Малолетни, душевно болесни и лица под старатељством.

Историја установа и друштвених чињеница

Етнографски, политички и економски оквир античког Средоземља.

Проблем источњачких утицаја.

Главне установе и политичке и социјалне теорије грчког света.

Римско јавно право. Политички устави. Извори права.

Главне управне установе. Правосудна управа и поступак.

Економски живот римског света.

Друштвена организација. Лични статус. Породица.

Свршетак античког света. Установе хришћанске цркве.

Прспап западног царства.

Варварске државе. Јавно право. Друштвени и економски преображаји (затворена привреда, домен).

Каролиншки препород. Његова судбина.

Појава феудалних односа.

Политичка економија

1. Економски системи. Преображаји економије од XV до XX века, одговарајуће економске и социјалне доктрине. Методе истраживања економске науке. Национални производ и доходак.

2. Становништво. Потребе. Чиниоци производње. Разне врсте пољопривредних, индустријских и трговачких привређивања и предузећа као и проблеми који настају у вези са њиховим управљањем. Концентрација и споразуми. Деловање јавних власти на производњу.

3. Вредност. Трошкови производње. Образовање цена на разним типовима тржишта и њихове промене. Мешање владе у питање цена.

Уставно право

1. Јавно право: његов предмет, његове различите пране. Држава и право. Уставно право: предмет, метода.

2. Опште теорије: како се доносе, мењају и укидају државни уставни. Велики уставни проблеми: структура и овлашћење органа власти; облици државе и политички облици; права и политичке слободе. Главни савремени политички системи (Велика Британија, Сједињене Државе, Швајцарска, СССР, итд.).

3. Развој француских политичких установа од Револуције. Уставно право Француске Републике.

Француска Унија; структура; централни органи, држављанство и политичка права.

Међународне установе

1. Обележја међународних односа са правног гледишта. Развој међународног права и установа од XVI века.

2. Састав међународне заједнице: државе и групе држава; други чланови сем државних заједница.

3. Нормални начини и видови међународног односа; међународни уговор и остали извори међународног права; признање држава; дипломатски и конзуларни претставници.

4. Опште и регионалне међународне организације после 1919; специјалне међународне организације.

Неаутономне територије. Мандати и старатељства. Техничка помоћ, заштита личности.

Финансиске установе

1. Проблем јавних финансија, његови политички и економски видови у оквиру различитих јавних колектива.

2. Општа теорија буџета (припрема, гласање, извршење, контрола).

3. Садржај буџета: опште проучавање јавних издатака и различитих јавних прихода.

Друга година

Грађанско право

I. Облигације

Класификација облигација.

Извори облигација; општа теорија уговора и једностраног обавезивања; грађанска одговорност; квази-уговори.

Дејство простих облигација; дејство сложених облигација (модалитети облигација; множинина објеката и субјеката).

Гашење и преношење облигација.

II. Главна стварна права

Право својине: детаљно проучавање права својине и државе. Начини стицања права својине (не рачунајући транскрипцију права на непокретностима); заштита и доказ права својине.

Употреба, становање, плодуживање, емфитевза.

Стварне службености (начини стицања, дејства, гашење).

Историја установа и друштвених чињеница

I. Средњовековна Француска

Демографске и економске основе обнове.

Развој феудалног поретка. Сењорат. Феуд. Друштвене класе и њихов статус. Градови и општинске установе. Занати.

Обнова краљевске власти. Обнова реда и јавних служби.

Црквене установе.

II. Монархиска Француска

Економски и друштвени развој. Земљишна својина. Корпоративна организација. Размене.

Развој и границе монархиске власти. Политичке теорије. Државна функција. Централна влада. Правосуђе. Финансије. Управа.

Црквене установе.

III. Револуција и Царство

Тековине Револуције. Ликвидација феудалног режима и стварање новог поретка. Нова начела јавног права и њихова примена. Ново друштвено стање: личности; својина. Стварање савремене администрације. Држава и вероисповести.

IV. Деветнаести век

Економски развој и друштвени развој. Производња. Размене. Животни стандард.

„Социјално питање“. Струјање политичких идеја.

Реперкусије на схватања, установе и функционисање државе.

Административно право

1. Администрација: установе и лица која улазе у њихов састав. Право које се на њу примењује.

2. Извори административног права: закон, уредба, судска пракса.

3. Организација и статус административних лица: држава, окрузи, општине, јавне установе. Професионални сталези.

4. Главне делатности администрације.

5. Акти администрације, укључујући и уговоре. Јавни службеници. Јавна добра. Одговорност.

Политичка економија

1. Функције новца. Разне врсте новца и услови њихове емисије. Банке и њихови послови. Новчана и финансијска тржишта. Деловање новца на обим производње и на висину цена. Новчана и кредитна политика.

2. Расподела народног дохотка. Наднице и плате. Интерес. Профит. Друштвени приходи. Употреба прихода, потрошња и уштеда. Општа теорија расподеле.

3. Међународни промет људи, робе и капитала. Платни биланс и његови елементи. Размена новца, интервенција државе у међународне економске односе. Теорија међународних размена.

Радно право

Дефиниција и предмет радног права. Његов историјски развој и постепено ширење. Управни организми. Међународно радно право. Професионални синдикати. Коалиције и штрајкови, мирење и арбитража. Колективни уговори. Социјална организација предузећа. Одбори предузећа и делегати особља. Радионичка правила. Дисциплинска власт послодавца. Уговор о учењу у привреди и уговор о раду. Престанах уговора о раду. Надзор над примањем и отпуштањем радника. Најамнина, њено одређивање и њена законска заштита. Законско уређење радних услова. Рад жена и деце.

Општи део кривичног права и криминалогије

I. Злочин кроз чињенице и кроз закон.

а) Злочин као појава: социјални узроци злочина; индивидуални узроци; криминалогија и њој сродне науке. Односи кривичног права с другим гранама права и другим наукама о човеку.

б) Основ и развој права кажњавања. Општи принципи француског кривичног права. Основни елементи кривичног дела. Подела кривичних дела.

II. Кривац: његова психологије, његова одговорност.

а) Главне категорије криваца; малолетни и пунолетни кривци.

б) Кривична одговорност; основи криминалне психијатрије и психологије.

III. Кривично поступање: поправљање и репресије.

а) Поступање, казне и мере безбедности; њихов систем и њихова мера; начела науке о извршењу казне.

б) Општи појмови о организацији кривичног судства, о кривичном претресу и о испитивању у оквиру овог претреса.

Трећа година

Трговинско право

Увод у изучавање трговинског права; предмет, развој и извори трговинског права.

Трговински послови и трговци. Докази. Слобода трговине и њена ограничења. Забране и неспособности за обављање трговине; малолетник-трговац, удате жене-трговци. Публицитет брачног имовинског режима трговца. Трговински регистар. Трговинске књиге. Занатлије.

Трговински фонд. Основни појмови о правима индустријске својине.

Трговински закупци.

Трговинска друштва.

Банкарски послови, берзански послови и хартије од вредности.

Социјално осигурање

Развој савременог схватања социјалног осигурања. Накнада ризика. Корисници. Доприноси. Финансиска организација социјалног осигурања. Административна организација. Спорови социјалног осигурања. Међународни проблеми. Политика спречавања социјалних ризика. Преображај савременог друштва путем социјалног осигурања.

Грађанско право

I. Обезбеђења.

Лична обезбеђења.

Стварна обезбеђења: залога; право придржаја; привилегије; хипотеке.

II. Јавност у режиму непокретности.

Посебно проучавање уписивања преноса непокретности у књиге; јавност преноса који се односи на неке покретне ствари; трговински фонд (основни појмови); аутомобили; бродови (основни појмови).

III. Посебно изучавање главних уговора.

Продаја, размена, најам ствари, нарочито савремено законодавство о закупима зграда и пољопривредним закупима. Позајмица. Остава и секвестар. Пуномоћство. Закуп индустрије или уговор о предузећу. Осигурање. Коцка и опклада. Заснивање доживотне ренте. Поравнање.

Кривични поступак

Историски увод. Судска организација у кривичним стварима. Тужбе које настају из кривичног дела; јавна тужба и приватна тужба. Надлежност кривичних судова. Извиђај. Гаранције које у току истраге ужива окривљеник и оштећени. Докази. Истрага и одлука. Правни лекови против одлуке кривичних судова. Ауторитет и извршење одлука кривичног судства.

Општи део кривичног права (Продужетак курса II године)

Кривични закон; примена у времену и простору. Међународно кривично право, кривац; кривична одговорност правних лица. Учесће више лица у истом кривичном делу; саучесништво. Више кривичних дела једног извршиоца; стицај кривичних дела. Учење о поврату, као разлогу поопштравања казне и разлогу релегације у француском праву. Наука о извршењу казне; мере безбедности у упоредном праву.

Грађански судски поступак

Увод у изучавање приватног судског права; предмет; дух и обележје; историски поглед.

Основи приватног судског права: тужба, радње у поступку, ништавости и рокови.

Судска организација: општа начела; судови; судије; помоћни судски органи.

Надлежност: стварна и месна надлежност разних судова, границе надлежности суда којем је тужба поднета; санкција правила о надлежности.

Поступак:

Суђење: редован поступак; инциденти у току редовног поступка, изузетни поступци (сумарни поступак), привремена наредба, поступак пред изузетним судовима; поступак у случају изостанка.

Судске одлуке: врсте судских одлука; облик одлука; дејство судских одлука; извршење судских одлука; трошкови.

Правни лекови: опозиција, призив, опозиција трећег лица; обнова поступка; жалба касацији.

Арбитража, компромис, компромисна клаузула, арбитражне одлуке.

Римско право и старо француско право

Облигације.

А) Римско право: приватни деликти, уговори и остали извори облигација, извршење, гашење и преношење облигација. Лична и стварна јемства. Интерцесија.

Б) Старо француско право: уговори у древном праву. Увођење римског уговорног система; његово изопачење. Обезбеђења: плежери, облигација, обавеза. Хипотека у старом француском праву.

Имовинско право.

А) Римско право: подела ствари. Својина и државина. Начини стицања и заштита својине. Стицање и губитаг државине. Државинска заштита. Службености и друга стварна права.

Б) Старо француско право: покретности и непокретности, ратцепканост земљишне својине у феудалном покрету. Начини преношења земљишне својине. Прелаз заоставштине на законите наследнике у часу смрти оставиоца. Право покојникових рођака да откупе заоставштину коју је он продао. Својина на покретностима и њена заштита.

Флуктуација у привреди

I. Историја привредних флуктуација. Разни типови флуктуација и њихова обележја.

II. Објашњење флуктуација. Процес ширења и преокрета. Међународно преношење привредних кретања.

III. Привредно растење. Његова мера. Разни типови привредног растења.

IV. Привредне политике које покушавају да делују на коњунктуру или на привредно растење.

Метода политичке науке

I. Појам политичке науке.

Политичка наука, наука о феноменима власти или наука о власти.

Односи између политичке науке и других друштвених наука (права, политичке економије, социологије, историје, итд.).

II. Посматрање у политичкој науци.

Традиционалне и модерне методе.

III. Синтеза у политичкој науци.

Политичка наука и политичка доктрина.

Синтеза резултата.

Разлике у методима: француска школа, европске школе, америчка школа, марксистичка школа.

Продубљено међународно право

Извори.

Односи између међународног и унутрашњег права.

Надлежност и територија државе.

Међународне везе.

Међународни спорови; политички поступци, међународно правосуђе.

Ратно право и право неутралности.

Пореска наука и техника

I. Општа теорија пореза: основица, разрез и наплата. Развој пореза у Француској (од 1789). Основи упоредног права.

II. Садашњи француски порески режим.

III. Порески закон и његова примена. Надлежности пореских власти (контрола, казне, обезбеђења). Спорови. Међународно пореско право.

Историја политичких идеја

Велике струје политичке мисли од античког доба до наших дана.

Савремени француски политички живот.

Програм обухвата, према избору сваког факултета, једно од следећих питања:

Пракса парламентарног режима и парламентарно право;

Политичке странке;

Политичко право гласа и примена изборних режима.

Историја економске мисли и анализа савремених теорија

I. Развој економске и социјалне мисли од античког доба до наших дана.

II. Стање савремене економске теорије.

Статистика и методе посматрања

I. Методе економског посматрања и истраживања.

II. Математички појмови неопходни економији.

III. Статистички поступци анализе и поређења.

IV. Изградња теориских и економских узорака.

V. Државно рачуноводство.

VI. Статистичко изучавање коњунктуре и методе економског предвиђања.

Четврта година

Грађанско право

I. Брачни уговор и брачни режими.

Слобода брачних уговора и њихова непромењивост.

Брачни уговор и конституисање мираза.

Режим заједнице имовине.

Режим без заједнице.

Режим одвојености имовине.

Миразни режим.

II. Законско наслеђивање.

Прелаз заоставштине.

Обрачуни и деоба.

III. Располагање без накнаде

Нужни део.

Дарови.

Тестаменти и легати.

Одређивање уговором будућих супружника за наследнике и поклони с обзиром на престојећи брак.

Фидејкомисарне супституције.

Подела имовине од стране претка.

Задужбине.

Римско и старо француско право

A) Брачни режими. — Мираз у римском праву и поклон *propter nuptias*. Германски мираз и установа дотариума. Породица и брак у старој Француској. Малолетници. Режим заједнице имовине и заштита права жене. Неотуђивост мираза у Нормандији. Миразни режим у јужној Француској. Пословна неспособност удате жене.

B) Располагање без накнаде. — Поклони међу живима и на случај смрти у римском праву. Поклони у старом француском праву. Не може се дати а задржати. Уписивање поклона. Уредба од 1731.

B) Наслеђа:

a) Римско право: тестаментално и законско наслеђивање. Тестамент и његови облици; постављање наследника. Законско наслеђивање. Искључење из наслеђа, *querela unofficiosi testamenti et legitimi*. Стицање и одбијање наслеђа. Легати и фидејкомиси.

b) Старо француско право. — Већа важност наслеђивања *ab intestato*. Различите категорије наследника. Стицање наслеђа. Наслеђе се стиче у самом часу смрти оставиоца. Деволуција добара. Особности наслеђивања феуда. Тестамент у областима на северу Француске где је важило обичајно право. Супституције. Наслеђивање у јужној Француској где је важило римско право.

Трговинско право и пословно пореско право

Трговинске хартије од вредности (укључујући и чек).

Трговински уговори: продаја, залога, комисиони уговор, сувоzemни сасбрајај.

Стечај и судска ликвидација.

Пословно пореско право; порези заједнички трговцима појединцима и трговинским друштвима; патентни порез, порески режим трговинских послова, порез на прмет. Специјални порези за тр-

говце појединце, пропорционална такса на добити од трговине и индустрије и на приходе од покретног капитала. Специјални порези за трговинска друштва, уписна такса на формирање друштва и повећање капитала, пропорционална такса на приходе правних лица, таксе за растурање и за спајање друштава; порески режим за страна трговинска друштва у Француској.

Међународно приватно право

Држављанство.

Положај странаца; физичка лица, правна лица.

Сукоби закона. Општа теорија и примена.

Сукоби надлежности судова; надлежност француских судова; поступак; дејство страних пресуда, арбитражних одлука и јавних аката.

Велике јавне службе и државна предузећа

Општа теорија јавне службе. Службеници јавних служби. Правни положај јавне службе.

Уговори закључени ради извршења јавних служби; тржишта, концесије.

Имовина неопходна за јавне службе; јавна добра, начини стицања и управљања.

Државна предузећа. Мешовита привредна предузећа. Индустриске и трговинске јавне установе.

Организација превоза и производње енергије.

Општи појмови о другим главним јавним службама; настава, народна одбрана, осигурање, хигијена.

Право у прекоморским земљама

1. Историјски развој колонијалног проблема.

2. Структура Француске Уније. Разне прекоморске земље. Њихова политичка, управна, финансиска и судска организација. Законодавни режими.

3. Основни појмови о положају личности; политичке слободе, држављанство, разлика статуса, сукоби.

4. Основни појмови о правима на земљи и режиму јавних доbara.

Политичке слободе

I. Појам индивидуалних и друштвених политичких права. Историја тог појма, његови филозофски и правни основи.

II. Различите правне технике признања и заштите политичких слобода.

III. Слободе и политичка права призната француским позитивним правом.

Велики савремени политички проблеми

Програм обухвата, према избору сваког факултета, једно од следећих питања:

Међународни односи после 1870.

Проблеми политичке географије.

Проблеми међународних јавних финансија.

Финансиска економија

1. Економска теорија државних издатака и прихода.
2. Буџет. Функционални буџет, јавне инвестиције, државно рачуноводство, економски буџет.
3. Порез и парафискалност. Порески притисак, еластичност и осетљивост наплата, преваљивање пореза, нова расподела прихода.
4. Државна благајна и новчани оптицај. Јавни кредит. Његова повезаност са економском структуром и активношћу. Зајмови државе и јавних колектива.

Економски системи и структуре

1. Појмови економског система и структуре. Њихова улога у економској теорији и анализи коњунктуре. Проблеми заједнички разним системима: потстицаји привредне активности, сукоби интереса, прилагођавање понуде и тражње, привредни рачун, улога идеологија.
2. Главни типови привредне организације; (материјални, правни, психолошки, демографски и социјални) елементи, структура, њихове комбинације.
3. Еволуција неколиких конкретних привреда на различитим ступњевима развоја.
4. Економске политике с обзиром на системе и структуре.

Привредна географија

1. Просторна расподела становништва, материјалних извора и производње. Привредна географија енергије. Међународне транспортне саобраћајнице и правци размена. Потрошња и животни стандард у разним областима. Физички и географски услови у којима људи живе.
2. Посебни облици привредних активности у различитим географским зонама.
3. Теорија локализације. Поделе простора у регионалне, националне и међународне комплексе.
4. Уређење простора.
5. Економска географија и антропогеографија француских области, Француске и Француске Уније. Економска географија и антропогеографија неколиких великих земаља.

Међународни привредни односи

1. Историја чињеница и идеја почев од меркантилизма.
2. Рачуноводство међународних струјања.
3. Размена новца. Образовање цена и односа при размени. Међународне инвестиције. Међународна привредна равнотежа. Проблем вршења трансфера.
4. Међународне привредне политике. Трговинска и девизна политика Француске. Међународне економске организације. Савремено стање међународних односа.

Управљање предузећима и књиговодство

1. Облици и врсте предузећа.
2. Структура и организација отсека једног предузећа. Производни програми. Проблеми постављени увећањем предузећа. Проучавање тржишта. Оглашавање и продајна политика. Односи преду-

зећа са својим особљем, са својим снабдевачима, са својим улага-
чима капитала, са својим муштеријама, са јавним мњењем и са др-
жавним властима.

3. Потребе предузећа за капиталима и средства: сопствени ка-
питал и сопствено финансирање, краткорочни, средњорочни и ду-
горочни зајмови. Проблеми благајне и инвестиција.

4. Трошкови производње, њихови елементи и одређивање,
предвиђање и буџетска контрола трошкова.

5. Системи књиговодства. Различите врсте вођења књиговод-
ства. Механизам неких главних врста. Појам добитка и губитка.
Статистика у служби предузећа.

О НЕКИМ НЕМАЧКИМ ИНСТИТУТИМА ЗА ПРИВРЕДНО ПРАВО. — Приликом посете извесних универзитета у Западној Не-
мачкој, августа прошле године, упознао сам се са организацијом и
радом неких немачких института, и то: Института за инострано
и међународно привредно право у Франкфурту и Института за трго-
вачко право у Бону.

1) *Институт за инострано и међународно право у Франкфурту*
(Institut für ausländisches und internationales Wirtschaftsrecht, Frank-
furt a. M., Mertonstrasse 17).

Овај институт основан је у саставу Правног факултета 1951. Ди-
ректор института Dr. Helmut Coing, професор истог факултета. За-
датак института је проучавање привредних проблема међународног
карактера. С тим у вези он се истовремено бави и упознавањем ино-
страног права. Као веома млада установа, он је досад објавио само
неколико радова, међу којима: *Internationalen Wirtschaftsorganisa-
tionen, Das Verbot der Preisbindung für Markenartikel nach gel-
tenden Recht*, од Dr. Ernst Steindorf-a, доцента факултета.

Рад института је тесно повезан са праксом и радом семинара
(Seminar über internationales Wirtschaftsrecht, Seminar für ausgewählte
Fragen der Wirtschafts- und Arbeitsordnung). Обрађени проблеми
користе се у настави, а нарочито у специјалним (докторандским
курsevима).

Институт има неколико одељења према правним гранама и бо-
гату библиотеку из области иностраног и међународног буржоаског
права (Француске, Италије, Белгије, Холандије, Шпаније, Швајцар-
ске, Луксенбурга, Аустрије, Енглеске, Канаде, САД). Карактеристи-
чно је, међутим, да, како ми је у институту речено, он нема ниједну
књигу од наших издања, јер наводно не познају наш језик, а од
совјетских има само радно право.

2) *Институт за трговачко и привредно право у Бону* (Institut
für Handels- und Wirtschaftsrecht an der Universität, Bonn).

Институт је основан 1947 односно он се развио из Семинара за
индустриско право (Industrierechtliches Seminar der Universität,
Bonn). Директор института је Dr. Schmidt Rimpler, професор за при-
вредно и трговачко право. Институт је подељен на 2 одељења и има
добру библиотеку. Међутим, ни он нема ни једну публикацију од
наших издања.

Библиотека је снабдевена стручном литературом, законима,
дневном штампом (привредна рубрика), важнијим уговорима и типич-
ним судским одлукама из области привреде.

У оквиру института формиран је стручни савет као уже тело
који даје стручна мишљења из области привреде. Задатак му је да
обрађује и разрешава важније привредне проблеме. Рад института
служи унапређењу наставе и потребама праксе. У оквиру семина-
ра, институт организује и одржава предавања теоретског и практи-
чног карактера, ангажујући у ту сврху и стручњке из праксе, да би
их на тај начин што више придобио као своје сараднике. Институт

издаје стручне публикације и у тесном је контакту са привредним организацијама. У циљу што успешнијег повезивања института са праксом, у Бону је основано привредно удружење, чији су чланови фабрике, трговачка друштва, задруге, као и појединци, уколико су заинтересовани за привредну проблематику. На захтев удружења или појединих његових чланова институт даје стручна мишљења.

Сем професора правног факултета, чланови свих института су и стручњаци из праксе, уколико се баве привредном проблематиком. Институту имају потребан број административног особља и асистената. Сем ових, у раду института учествују и докторанди права.

Оснивање ових и других института за привредно право у буржовској Немачкој показује колика се тамо посвећује пажња привредном праву и привредој проблематици. Време је да се и на нашим правним факултетима почне са оснивањем оваквих института, уколико пре што би се у њима у првом реду третирали проблеми из области наших нових социјалистичких друштвених односа. То би корисно послужило и факултетској настави и потребама праксе.

Др. Анастасе Илић

ДРУГО ЗАСЈЕДАЊЕ ПРИВРЕМЕНОГ КОМИТЕТА ЗА АУТОРСКО ПРАВО У ПАРИЗУ. — Од 17—24 X 1955 одржано је у Паризу друго засједање Привременог комитета за ауторско право. Према жељи израженој на међудржавној конференцији за заштиту ауторског права у Женеви 1952 UNESCO је образовао Привремени комитет за ауторско право састављен од представника Француске, Мексика, Италије, САД, Велике Британије и Швајцарске, са задатком да настави радове на учвршћењу и проширењу заштите ауторског права у свијету. Овај би Комитет дејствовао док се не конституише Међудржавни комитет предвиђен у чл. 11 Универзалне конвенције. Како је Универзална конвенција о заштити ауторског права ступила на снагу 15 септембра 1955 то је генерални директор UNESCO-а донио одлуку да се прво засједање Међудржавног комитета одржи 20 фебруара 1956 у Паризу. На свом посљедњем засједању Привремени комитет разматрао је, између осталог, све мјере које се морају предузети како би Међудржавни комитет могао што прије почети да дејствује. Послије дуге дискусије усвојен је пројекат унутрашњег правилника Међудржавног комитета. На дневном реду засједања налазило се и питање међународне заштите умјетника-извођача, произвођача фонограма и радиодифузних органа. Секретаријат UNESCO-а поднио је одличан реферат по овој тачци у коме је изнесен врло опширно упоредни предлог националних законодавстава и судске праксе, као и исцрпна библиографија која се односи на овај проблем. Комитет је овоме питању посветио три своја радна дана. Водила се врло жива дискусија у којој су учествовали и многобројни посматрачи, већином еминентни стручњаци за ауторско право. Представник САД Фишер, директор Copyright Office-а, изнио је све незгоде које би имао САД усвајајући овакву заштиту. Нарочито је била запажена врло документована интервенција Секретана, директора Бироа за међународну заштиту ауторског права, који је врло упорно бранио тезу о потреби доношења такве међународне конвенције. Комитет је донио закључак да препоручи Међудржавном комитету да потпомогне радове на доношењу једне међународне конвенције која би штитила умјетнике-извођаче, произвођаче фонограма и радиодифузне органе.

Др. В. Спаић

ТЕРМИНОЛОШКИ РЕЧНИК ДРУШТВЕНИХ НАУКА. — Није потребно истицати од колике је велике важности питање термино-

логије друштвених наука. Поред ostalih razloga, ne mali broj spirova u ovim naukama nastao je usled upotrebe izraza sa neodređenim ili dvosmislenim značenjem kojim su sni bili optereñeni u toku istoriskog razvoja. Zato treba pozdraviti inicijativu Unesco-a koji je organizovao u Parizu u maju 1954 sastanak struwnaka za izradu terminološkog rewnika društvenih nauka i uz saradnju nacionalnih nauwnih radnika grupa, stvorenih u tom cilju u Belgiji, Francuskoj i Velikoj Britaniji, otpoceo da ostvaruje ovaj plan. Zasad, poeetna anketa obuhvata definicije, na francuskom i engleskom jeziku, oko 150 nauwnih termina koji se upotrebljavaju u prouawanju društvenih posledica razvoja tehnike. Rezultati ovog iskustva treba da pokažu da li bi se plan mogao proširiti na sve oblasti društvenih nauka i sprovesti i na drugim jezicima sem ovih koji su prvobitno uzeti u obzir.

По замисли струwnака, који су у првом реду имали у виду Lalande-ов *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie*, имао би се добити у суштини термилошки речник посвећен дефинисању савремених појмова науке и друштвене стварности. Према томе, долазе у обзир само чешће употребљавани изрази у научној литератури XIX и XX века и појмови и термини који су и данас у употреби. Стога он неће пружити неке апстрактне или чисто формалне већ конкретне и стварне дефиниције које су погодне за разумевање и анализу савременог друштва. Комисија струwnака инсистирала је на томе да речник не садржи никакав нормативан или вредносан суд. С обзиром на жељу да се да терминологија која се односи на савремену друштвену стварност, речник неће садржавати: историју идеја, социологију знања, логику и епистемологију, семантику, биографије и библиографије.

Bulletin International des Sciences Sociales (Vol. VII, No. 3) објавио је прве резултате колективног рада који су предузеле националне групе под покровитељством Британског социолошког удружења, Националне фондације политичких наука у Паризу и Међуниверзитетског центра за социолошка проуавања у Брислу. Изабрана су шест израза: conurbation, chômage, élite, migration, progrès и taudis. За сваког од њих, поред етимологије и историског развоја, дати су данашње значење, употреба уопште и у науци, синонимима и антонимима.

Већ по овом првом објављеном резултату може се видети колика ће бити корист за друштвене науке ако се оствари идеја термилошког речника ових дисциплина.

М.

ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ:

L. Caes et R. Henrion: *Collectio bibliographica operum ad ius romanum pertinentium*. Series I: Opera edita in periodicis miscellaneis encyclopaedisque. Vol. 1: 446 pp. (1949 ed.); vol. 2—3: 942 pp. (1951 ed.); vol. 4—5: 948 pp. (1953 ed.). Series II: Theses. Vol. 1: Theses Galliae, 445 pp. (1950 ed.). Bruxelles, Office international de Librairie.

The International Register of Current Team Research in the Social Sciences (1950—1952) a Tentative Survey — Répertoire International des Recherches Collectives en cours dans la domaine des Sciences Sociales (1950—1952), essai de classification, Paris, Unesco, 1955, 309 pp.

V. Hourcq: *Les recherches françaises de pétrole en Afrique noire (Cameroun — Afrique Equatoriale Française — Madagascar)*. Institut Français du Pétrole— École Nationale Supérieure du Pétrole et des Moteurs, 1955, 99 pp.

VI БЕЛЕШКЕ

Одбране дисертација на Правном факултету у Београду	110
Предавања страних професора на Правном факултету у Београду — — — — —	110
Међуфакултетски састанак у Загребу — др. Р. Ј. — —	110
Конференција катедара за грађанско право — др. Зоран Антонијевић — — — — —	111
Интеркатедарска конференција наставника економских предмета на правним и правно-економским факултетима — Б. С. — — — — —	113
Нови програм правних факултета у Француској — —	115
О неким немачким институтима за привредно право — др. Ананије Илић — — — — —	126
Друго засједање Привременог комитета за ауторско право — др. В. Спаић — — — — —	127
Терминолошки речник друштвених наука — М. — —	128

VII ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ

— — — — — 128

Независно од воље редакције овај број излази са великим задоцњењем

Уредништво АНАЛИ моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно у свескама од осам табака (128 страна). Преплата за годину дана 300— дин. (за иностранство 450 дин). Цена поједином броју 100.— дин. Преплату слати преко рачуна Правног факултета број 103-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА — Булевар Револуције 67, тел. 22-086

